

વિવિધ વ્યાખ્યાન.

કર્તા—
હીરાંબાઈ અ. તાતા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોમ્પોઝિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૪૫૭ કિમન

ગ્રંથનામ વિવિધ c. ૨૧૧૫-૨૧૧૬

લગાંક ૯૭

વિવિધ વ્યાખ્યાન.

કર્તા—
હીરાંબાઈ અ. તાતા.

ગ્રંથાલોક
૨૨૨૨૨૨૨૨
એજ લેખકને હાથથી લખાયેલાં બીજાં પુસ્તકો.

- ૧—મીસીસ એની બેજન્ટ (જન્મ વૃત્તાંત).
- ૨—શહેરી દરજ્જે અને સ્ત્રી કેળવણી.
- ૩—બંદગી અથવા ભક્તિની ફિલસુફી.
- ૪—હિન્દુસ્થાન પ્રજાસત્તાક રાજકારોબારનો ધારા ખરેખર.
(ભાષાન્તર)
- ૫—રાંધનકળા, ખુબસુરતી અને ઘેર માટે ૧૪૦ ઉપયોગી સૂચનાઓ.
- ૬—આદમીની શરિર રચના યાને માણુસીક શરિરની બનાવટ.
- ૭—સુખોદ વચનમાળા.
- ૮—ગમ્મત સાથે જ્ઞાન.
- ૯—કવિતા સંગ્રહ.
- ૧૦—હાલનાં જમાનાની સ્વાદિષ્ટ જમવાની વાનીઓ.
- ૧૧—ફિલસુફીની નજરે મનુષ્ય જીવંતની તપાસ.
- ૧૨—હાલનાં જમાનામાં જીવંત સુખી કરવાને તંદુરસ્તી તથા
ખુબસુરતી વધારવાનાં અને શરિર પાતળું તથા જોરાવર
કરવાનાં ઉપાયો.
- ૧૩—હાલની વિદ્યાનો જીવંત સાથે સંબંધ.
- ૧૪—ઘરકામ, શરીર અને તંદુરસ્તી માટે ઉપયોગી સૂચનાઓ.
- ૧૫—The Sanctity of Womanhood.
- ૧૬—Birthday Rejoicings.
- ૧૭—A short sketch of Indian Women's Franchise Work.

આ ચોપડીઓ સર શ્રીરોઝશાહ મહેતા રોડ ઉપર કોટમાં, જેહાંગીર
બી. કરાણીને ત્યાંથી મળશે.

પ્રસ્તાવના.

થોડાં વર્ષોની વાત ઉપર જુદી જુદી બાબતોનાં કીધેલા અભ્યાસનાં પરિણામ તરીકે આ ચોપડી બહાર પાડવામાં આવી છે. એ જાતની ચોપડી પહેલી છાપવામાં આવી છે, અને જાહેર આલમ આગત મુકામમાં આવી છે. એમાં સમાયેલી બાબતો શિક્ષણ આપ્યા ઉપરાંત મનોરંજક છે.

એકવીસ વ્યાખ્યાનો મારફતે જુદી જુદી બાબતોને લગતું જ્ઞાન મળે છે.

આતશની આરાધનાં, કુદરતની પેદાયશ, જગતનું પ્રધાન મંડળ દરેક જણ માટે જાણવા લાયકની બાબતો છે. જીવાન અને વૃક્ષ વર્ગનાં માણસો માટે ઉપયોગી અને વાંચવા લાયક પુસ્તક છે.

સાંકળીયું.

વ્યાખ્યાન ૧—કાઓપરેતીવ સોસાઇતી અથવા પરસ્પર સહાયકારી મંડળીઓ અને કાલોનીઓ અથવા સંસ્થાનો બનાવનારાં મંડળો	૧-૧૧
વ્યાખ્યાન ૨—દેવદાસી થવાનો નિયંમ	૧૨-૧૪
વ્યાખ્યાન ૩—કરજ્યાત પ્રાથમિક કેળવણી....	૧૫-૧૮
વ્યાખ્યાન ૪—નાનાં બાળકોની રમતગમત	૧૯-૨૨
વ્યાખ્યાન ૫—મત આપવાનો અધિકાર	૨૨-૨૯
વ્યાખ્યાન ૬—ધારા અથવા કાયદા બાંધનારી મંડળીઓ.	૨૯-૩૨
વ્યાખ્યાન ૭—કેદખાનાંઓ	૩૩-૪૩
વ્યાખ્યાન ૮—પરણેલી સ્ત્રીઓની દેશીયતા	૪૪-૪૭
વ્યાખ્યાન ૯—કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓ	૪૭-૫૬
વ્યાખ્યાન ૧૦—આતશની આરાધનાં	૫૬-૬૨
વ્યાખ્યાન ૧૧—સ્ત્રીઓની જવાબદારી અને શક્તિઓ....	૬૨-૭૦
વ્યાખ્યાન ૧૨—આઝાદી યા ગુલામી	૭૦-૭૧
વ્યાખ્યાન ૧૩—તાત્કાલીક ઉપાયોનું જ્ઞાન અથવા ફર્સ્ટએડ	૭૨-૭૩
વ્યાખ્યાન ૧૪—મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈ નવરોજી	૭૩-૮૦
વ્યાખ્યાન ૧૫—વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરો	૮૦-૮૯
વ્યાખ્યાન ૧૬—સહકાર અથવા સામેલગિરી	૮૯-૯૧
વ્યાખ્યાન ૧૭—પવિત્ર શબ્દો	૯૨-૯૪
વ્યાખ્યાન ૧૮—ગતિ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિ....	૯૫-૯૮
વ્યાખ્યાન ૧૯—કુદરતની પેદાયશ	૯૮-૧૧૨
વ્યાખ્યાન ૨૦—જગત મંડળ	૧૧૨-૧૧૯
વ્યાખ્યાન ૨૧—કુદરતનું પ્રધાન મંડળ	૧૨૦-૧૩૧

વ્યાખ્યાન ૧.

**કોઓપરેટીવ સોસાયટી અથવા પરસ્પર સહાયકારી
મંડળીઓ અને કોલોનીઓ અથવા સંસ્થાનો
બનાવનારાં મંડળો.**

ઘણાં માણસનાં ફાયદા માટે હમણાંનાં જમાનામાં કોઓપરેટીવ સોસાયટી હસ્તીમાં આવી છે. જે રીતે એવી મંડળીઓમાં કામ ચલાવામાં આવે છે, તે તપાસ્તાં એવું માલમ પડે છે કે એક બીજાને સહાયતા કરવાને અર્થે આ ખાતાંઓને લોકો જાહેરમાં લાવ્યાં છે.

કામદાર વર્ગો માટે કોઓપરેટીવ સોસાયટી ઉપયોગી કામ બનવી શકે છે, અને યુરોપનાં દરેક મોટા ભાગે કે જ્યાં મોટાં કારખાનાંઓ આવેલાં હોય છે, ત્યાંનાં કામદાર વર્ગોને કોઓપરેટીવ સ્ટોર્સનો લાભ આપવામાં આવે છે.

ઘણી જાતની કોઓપરેટીવ સોસાયટી અથવા પરસ્પર સહાયકારી મંડળીઓ હસ્તીમાં આવેલી છે.

ત્રેત બ્રીટનમાં એવી ઘણી મંડળીઓ છે. આર્યલેન્ડમાં કોઓપરેટીવ સીસતમ ખેતીવાડીમાં વાપડે છે, તે ઘણી મશ્હુર થયેલી છે.

કોઓપરેટીવ સોસાયટીનાં સભાસદો થવાને માટે ચોક્કસ શી અથવા ક્ષણજંમ આપવાનું છે, અને કોઈ પણ સભાસદ ત્યાર પછી સ્ટોર્સમાંથી માલ ખરીદ કરી શકે છે.

કોઈ ઠેકાણે નફો જે થાય છે તે સભાસદોમાં દર વર્ષે વહેંચવામાં આવે છે, અને સ્ટોર્સ અથવા મોટી દુકાન ચલાવાની મહેનતનું કામ પણ સભાસદો વચ્ચે વહેંચી આપવામાં આવે છે.

૧૯૧૧ માં ગ્રેટ બ્રીટનમાં ૧૪૦૦ મંડળીઓ હતી અને ૨૬,૪૦,૦૬૧ સભાસદો મંડળીઓમાં જોડાયા હતા. આ મંડળીઓ મારફતે ૭,૪૮,૦૨,૪૬૯ પૈડોનો વેપાર ધંધો થયો હતો.

છેલ્લા ૬૦ વર્ષો દરમિયાન આ મંડળીઓનું જીવણ ઉત્પન્ન થયું છે, અને જ્યારથી મંડળીઓ હસ્તીમાં આવી છે, ત્યારથી તેમાં ફતેહ સમાયલી છે.

ધણા માણસો આ મંડળીઓમાંથી મોટા કારખાનાંનાં વહિવટદારો થયા છે. કોઓપરેટીવ ઇન્ડસ્ટ્રીયોસ એસોસિએશન્સ લગતી એન્કો, ઘરો બાંધનારી મંડળીઓ એવા જુદા જુદા વિભાગો છે.

જે માણસો બીજાનું ભડું કરવાને વાસ્તે શ્રમ ઉઠાવવાને ડરતા નથી, ભાઈબંધીની લાગણી જેઓમાં વધારે ખીણેલી છે, તેવાં માણસોએ પ્રદંભમાં આ કામમાં જીવણાવ્યું હતું.

પરસ્પર સહાયતા કર્યાથી એક પ્રજાની આબાદાનીમાં વધારો થાય છે.

અરસપરસની મદદ વગર એક કુટુંબ નીભી શકતું નથી, અને આ મંડળીઓમાં માત્ર માલ પુરો પાડવો એવીજ નેમ પહેલે રાખવામાં આવી ન હતી; પણ ભાતુભાવનું તત્વ મનુષ્ય જીવણમાં વધારવું, અને માણસોનાં લાલ માટે બીનસ્વાર્થી કામો કરવાં, એ નિયમો ઉપર આ મંડળીઓની સ્થાપનાં કરવામાં આવી હતી.

જાહેર સંસ્થાઓ મારફતે લોકો એક બીજાનાં સંબંધમાં આવી શકે છે, જે પ્યારની લાગણીનો વધારો કરે છે. આવી સંસ્થાઓ જે સદી આગત જોવામાં આવતી ન હતી.

મોટી સંસ્થાઓની અને મોટી દુકાનોની અગત્યતા હાલનાં વખતમાં વધુ ધારવામાં આવે છે, જેથી અનુભવ અને જ્ઞાનનો ફેળાવો વધુ પ્રમાણમાં થઈ શકે છે.

કોઓપરેશન અથવા સહકારનો આધાર વિશ્વાસ અને જ્ઞાન ઉપર રચાયેલો છે.

૧૯ મી સદીમાં ઇંગલેન્ડ દેશમાં એક પરગણુ માણસ જન સમાજનાં વિચારોનાં પ્રવાહમાં ઉદ્ભવ પામી લાવી શક્યો હતો. આ માણસ રોબર્ટ ઓવન હતો, જેને પહેલાં આ કોઓપરેટીવ હીલચાલનાં બીજ આ દુનિયામાં વાવ્યાં હતાં.

તેવને એવા વિચારો લોકોમાં ફેલાવ્યા હતા કે એક બીજાને મદદ કર્યાથી એક કામ પોતાનાં પગ ઉપર ઉભી રહેતાં શીખે છે. જે સ્વરાજ મેળવવાનું પહેલું પગદંડું ગણવામાં આવે છે.

આ માણસે પોતાની આબુ બાબુ લોકોની ગરીબી અને બૂરી અવસ્થા જોઈ હતી, તેથી તેઓની હાલત સુધારવાને આ પરસપર સહાયકારી મંડળીઓ સ્થાપવાને પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો.

ધંધા રોજગારને લગતી મંડળીઓ અથવા ત્રેડ યુનિયનો, દોસ્તી બાંધનારી મંડળીઓ અથવા ફ્રેન્ડલી સોસાયટી આ સર્વે તેમની મહેનત અને વિચારોને આભારી હતું.

૧૮૨૧ નાં સાલમાં અંગ્રેજી ભાષામાં કોઓપરેટીવ શબ્દ ઉમેરવામાં આવ્યો હતો. પહેલો અખતરો ૨૫૦ કુટુંબોએ સાથે મળીને કર્યો હતો. તેઓ એક દેકાણું રહી, દરેક જોઈતી ચીજોની બનાવટ પોતાનાં કુટુંબનાં માણસોને હાથે કરાવી, મેટી દુકાનો ખોળી ત્યાં દરેક જોઈતી ચીજોની સગવડ કરાવી હતી. તેઓ સલાહસંપથી જીંદગી ગુજારતાં હતાં, અને દરેક માણસને દરેક જાતની કળવણી મળે એવી નેમ રાખી હતી.

૧૮૩૦ માં ૨૫૦ મંડળીઓ જન્મ પામી હતી, પણ દરેક રીતે આ મંડળીઓ ફતેહમંદ થઈ નહિ, કારણ કે તે વેળા મંડળીનાં ફંડો ઉપર

કાયદાનો કાબુ રાખવામાં આવ્યો નહિ હતો; જેથી કોઈ અપ્રમાણીક માણસોના હાથમાં જે અચાનક રીતે પૈસાનાં ફંડે આવી પડતાં, તે તેઓ તે પૈસાનો ગેરઉપયોગ કરી શકતાં હતા, જેથી મંડળીનો નાશ વધુ જલદી થઈ શકતો હતો.

સભાસદોમાં ગેરસમજુતી, મારામારી, કેળવણીની ખામી, અને ખીન અનુભવ પણ મંડળીઓની વ્યવસ્થા સારી રીતે કરવામાં હરકત કરનારાં તત્ત્વો ગણાયે છે.

ક્યાંથી અને કેવી રીતે માલ ખરીદવો, અને કેમ અને ક્યાં વેચવો, તે ઉપર નફાનો મુખ્ય આધાર હોયે છે. તેથી અનુભવી ધંધાદારીઓ, હીસાબો રાખનારાં માણસો, અને ખુશીથી પોતાનો વખત અને શક્તિનો ભોગ આપી ખીનસ્વાર્થી મહેનત કરનારાં આદમીઓની જરૂર એવાં ખાતાં ઓમાં અગત્યની હોયે છે. સારા પ્રકારની વ્યવસ્થા અને મોટું ફંડ આ બે ઉપર મંડળીઓની ફતેહનો આધાર છે.

૧૮૨૦ થી ૧૮૪૫ સુધીમાં ત્રણ ચાર સંસ્થાનો અખતરા રૂપે ત્યાં સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં, જે થોડાં વર્ષોનાં દરમ્યાનમાં લોકોની ભૂલોનાં સખબે નાશ પામ્યાં હતાં.

આદમીનાં જીવને રાહત મળે, તેઓ સુખાકારીભર્યાં મકાનોમાં રહે, સાદો પુષ્ટીકારક ખોરાક લેઈ શકે, સફાઈદાર કપડાં પહેડે, મહેનતું જીંદગી ગુજારે, વિધ્યા હુન્નર હાંસલ કરે અને બુદ્ધાપાનાં વખતમાં દલદેસ્તી કરવાને બદલે આરામમાં નિયમીત સારી જીંદગી ગુજારે, એવી ધારણાંઓ મંડળીઓ અને સંસ્થાનો હસ્તીમાં લાવવાને માટે રાખી હતી.

૮૭ વર્ષની ઉમ્મરે રોયર્ટ ઓવન ૧૮૫૮ માં મરણ પામ્યો, અને તેને જે સારા કામોનાં ખીજ વાવ્યાં હતાં, તે તેનાં મરણ પછી ૨૮

માણસોએ આ કાઓપરેતીવ મંડળીઓનાં કામમાં પોતાની જાંઘળી અર્પણ કરી હતી, અને તેઓ રોશદેલ એકવીતેજ્ઞ પાયોનર્સને નામે ઓળખાતા હતા.

તેઓએ એવો નિયંમ અખત્યાર કર્યો હતો, કે દર વર્ષે જેથી નફો દુકાનોમાં અથવા સ્ટોર્સમાં થાયે, તે કાઓપરેતીવ મંડળીનાં સભાસદોમાં વહેંચી આપવો; અને જે સભાસદ મંડળીનાં સ્ટોર્સમાંથી વધુ માલ ખરીદ કરે, તેને ભાગે નફાની રકમનું પ્રમાણ વધારે મળે એવું ધોરણ નક્કી કર્યું હતું, જેથી સભાસદો બહારથી માલ ખરીદવાને બદલે સ્ટોર્સમાંથી માલ ખરીદવાને વધારે આતુર રહેતા હતાં, કે જે માલ સારા પ્રકારનો અને વાજબી દામે તેઓ મેળવી શકતા હતા.

આ મંડળીની નેમો માત્ર સ્ટોર્સ અથવા દુકાનો ઉંઘાડવામાંજ સંકોચાઈ રહેતી નથી, પણ અરસપરસ સહાયતા અથવા કાઓપરેતીવ નિયંમો ઉપર ઘરો બાંધવાં, જમીનો ખરીદી તે ઉપર ખેતીવાડી કરાવવી, માલ બનાવનાં કારખાનાંઓ સ્થાપવાં, સારો અને જાત જાતનો માલ ઉત્પન્ન કરવો, અને નિયમીત માલની વહેંચણી દરેક જણોમાં થાયે તેવી ગોઠવણ રાખવામાં છે. એ ઉપરાંત સભાસદોમાં કેળવણી આગલ વધે, તેઓની ખાસ્યેતો સારા પ્રકારની થાયે, અને કાયદાસરની નિતીમાન સંસારી જાંઘળી ગુજારે, એ માટે પણ ધ્યાન આપવાનું હોયે છે.

પશ્ચિમનાં મોટા શહેરોમાં જ્યાંથી મોટા જટ્ટામાં માટીડા અને ઘેરોઓ ગુજરાણનાં સાધણ માટે કામો ઉપર કારખાનાંઓ અને ઉધ્યોગનાં ઠેકાણાંઓમાં રહેલાં હોય છે, ત્યાં અરસપરસની સહાયતા આપનારી કાઓપરેતીવ મંડળીઓ જોવામાં આવે છે.

૧૮૪૮ અને ૧૮૫૦ માં કેળવણીનું કામ ધર્મગુરુઓ અને પાદરીઓનાં હાથમાં મુખ્ય કરીને રહેતું હતું, અને જે ધર્મગુરુઓ આ કાઓપરેતીવ

નિયમોને પસંદ કરતા હતા, તેઓ એ બાબતમાં લોકોને કેળવવામાં મદદ આપતા હતા.

કામદાર વર્ગોમાં એક બીજાં માટે લાગણી ઉત્પન્ન થાયે, અને તેઓ માત્ર હરિકાષ્ટ કરવાનાં ધારણેજ કામ નહિ કરે, તે કાળે પરસ્પર સહાયકારી મંડળીઓ લાલનાં વખતમાં પણ જરૂરની ધારવામાં આવે છે.

આ મંડળીઓનાં આશરે હેઠલ કામદાર માણસોનાં છોકરાંઓ માટે નિશાળો ચાલુ કરવામાં આવી છે, મોટી વયના કામદાર વર્ગો માટે કોલેજો સ્થાપી છે, જ્યાં તેઓ હરેક પ્રકારની કેળવણી લે છે; જેથી તેઓ સારા પ્રકારનું કામ આપવાને શક્તિવાન થાયે છે, અને કામદાર વર્ગ વાસ્તેનો અજ્ઞાનતાનો છાપ થોડો વખત કેળવણી લીધા પછી દૂર કરી શકે છે.

૧૮૫૨ માં પહેલાં ગ્રેટ બ્રીટનમાં આ કોઓપરેટીવ મંડળીને સરકાર તરફથી ટેકો મળ્યો, તેના પૈસાના ફંડોનાં ચાલુ હીસાબો મુકરર કરેલાં આદમીઓ મારફતે તપાસવાનાં શરૂ થયાં, અને મંડળીઓના વલિવત માટે ચોકકસ કાયદા કાનુનો મુકરર કર્યા, અને જે કાયદાઓમાં ૧૮૬૨ નાં સાલમાં વધારે સુધારો કરવામાં આવ્યો.

એ અરસામાં જોન સ્ટુઅર્ટ મીલ્સ નામનો પરગણુ માણસ આ મંડળોનાં ભલાં માટે તેમાં જોડાયો, અને ૧૮૬૯ માં પહેલી કોન્ગ્રેસ એ બાબત કાળે વાદવિવાદ કરવાને માટે લંડનમાં મળી, અને એક સેન્ટ્રલ બોર્ડ સ્થાપવા વાસ્તેની ગોઠવણ કાઢી, જેથી આ મંડળીનાં હેતુઓને ધણો ટેકો મળ્યો.

એથી લોકોમાં મંડળીઓનાં શેરો લેવાની જુગાસા ઉત્પન્ન થઈ, અને શેરોનાં પ્રમાણમાં સભાસદો નાની રકમો પણ મેળવવાને શક્તિવાન થયા.

સામટા જઠામાં માળ ખરીદ કરનારી મંડળીઓની સ્થાપનાં કરવામાં આવી, જેઓ છૂટક વેચનારી મંડળીઓનાં ટેકા માટે હસ્તીમાં આવી હતી.

૧૮૬૨ માં એવી રીતે જઠામાં માલ ઉત્પન્ન કરવાને માટે, જેડા અથવા ખુનો બનાવાનાં કારખાનાંઓ, ફરનીયર બનાવાની દુકાનો, કુનો ઉગાડવાનાં બગીચાઓ, માલ લાવ લેઈ જવ કરવાને માટે ગાડીઓ, અને વહાણો બનાવાનાં શરૂ થયાં.

ચાહેની ખેતીવાડી કરવાની શરૂઆત કરવામાં આવી, અનાજ ઉગાડવાનાં ખેતરો બનાવ્યા, અને છાપખાનાંઓમાં છાપવાનું કામ શરૂ કર્યું હતું. દહી, માખણ, દીમ બનાવાની ડેરીઓની શરૂઆત થઈ, કપડાં વણવાનાં ખાતાંઓ શરૂ કર્યાં, અને કપડાં સીવવાનાં ખાતાંઓ સ્થાપ્યાં હતાં. ચોકલેત, મીઠાઈ, પાંઉ બનાવાની ભઠ્ઠીઓ ખુલ્લવામાં આવી, અને સાબુ બનાવાનાં કારખાનાંઓની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. દરેક ચીજને લગતો સરસામન ખરીદવાને દૂર દેશાવરમાં ઓરીસો ઉંઘાડી, જેથી વેપાર વણજ વધતો ગયો, અને નાની શરૂઆતનું ઉભું કાંધેલું કામ મોટા પાયા ઉપર ચાલવા લાગ્યું. સભાસદો જે કામદાર વર્ગનાં હતા, તેઓને ધણા પ્રકારનું જ્ઞાન મળ્યું અને જીંદગી જોગવાને માટે સગવડો વધુ પ્રમાણમાં તેઓને મળી હતી.

કામ કરવાની રીતો જાણીને, ઉંચી નેમો સાથે, જ્યારે થોડાં આદમીઓ સ્વમેગ આવી પ્રમાણીકપણે કામ કરે છે, ત્યારે મંડળીઓની ફતેહ થાય છે.

જુદી જુદી મંડળીઓ માલો બનાવીને, પછી વહેંચવાની જુદા પ્રકારની ગોઠવણો રાખે છે, સભાસદોનાં મન ઉપર એવા વિચારો ઠસાવામાં આવે છે કે એવાં ખાતાંઓ માત્ર આપ લે કરવા ઉપરજ આધાર રાખતાં નથી, પણ સભાસદોમાં સચ્ચાઈ, ધનસાફ અને કરકસરનાં ગુણો ખીલે એવી ધારણાઓથી આપ લેનું કામકાજ કરવામાં આવે છે, અને એ ઉપર કાઓપરેતીવ યુન્યંન અથવા અરસપરસ સહાયકારી મંડળોનો પાયો રચાયેલો છે.

તેઓ ખબર પત્રીકા અથવા ન્યુસ પેપરો, અનેક બાબદોનું સાહિત્ય, અઠવાડીક અને માસીક ચોપાન્યાંઓ બહાર પાડે છે, અને એ રીતે સભાસદોને બીજા દેશોની અને કામોની વિગતોથી માહિતગાર કરે છે.

૧૮૮૩ માં બાનુઓ માટે વીમેન્સ કોઓપરેટીવ ગીલ્ડ સ્થાપવામાં આવી હતી. પહેલે તેમાં સાત સભાસદો જોડાયા હતા. હાલમાં તેની ૩૫૮ શાખાઓ કામ કરે છે, અને ત્રીસ હજારથી વધુ સભાસદો તેમાં જોડાયેલા છે. આ ગીલ્ડ અથવા મંડળ મારફતે બાનુઓને ભાષણો કરવાનું, કમીટીનું કામકાજ કેમ કરવું, અને શહેરીઓ તરીકે બાનુઓએ કેવી દપની જીંદગી ગુજારવી તે કાળે શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું.

કોઓપરેટીવ અથવા અરસપરસ સહાયકારક મંડળીમાં સ્વરાજનાં નિયમનું તત્વ સમાયેલું છે, કાયદાકાનુનનું બંધારણ અને દેશની સરકાર તરફથી રક્ષણ આપવાનો કાયદો તેમાં સમાયેલો છે.

કોઈ કોઈ મંડળીમાં ૧૨ આના, ૬ આના, અને ૩ આના દાખલ થયાનું લવાંજમ અથવા ફી રાખેલી છે. દશ રૂપ્યાનો એક શેર સભાસદો લેયે એવી ગોઠવણ કીધેલી હોય છે.

આ નાણું સેવલ ફંડમાં એકઠું કરવામાં આવે છે, અને દરેક સભાસદનાં નામ ઉપર દશ રૂપ્યાનો એક શેર કરવામાં આવે છે, જેથી ગરીબ સભાસદો પણ મંડળીમાં શેરો ધરાવી શકે છે.

કોઈ ઠેકાણે કુટુંબમાંથી માત્ર એક માણસનેજ સભાસદ થવા દે છે, વર અને બાયડી એમ સાથે જોડાઈને થાય છે, પણ તેઓ બે જુદા સભાસદો તરીકે થઈ શકતા નથી.

મંડળીનું કામકાજ કમીટી મારફતે થાય છે, અને કમીટીને સભાસદો ચુંટી કાઢે છે. ચુંટણી બેલત અથવા મત આપવાને લગતી ચિદ્રીઓ નાંખવાની પેટીઓ મારફતે કરવામાં આવે છે.

મંડળીમાં જેઓ પગાર લેઈ કામ કરતા હોયે, તેઓ કમીટીનાં સભાસદો થઈ શકતા નથી.

જે માણસો ચોક્કસ પ્રમાણમાં દુકાનોમાંથી ખરીદી કરતા નથી, તેઓ પણ કમીટીમાં જઈ શકતા નથી. દેવાલું જેને પુકયું હોય તેઓ પણ દાખલ થઈ શકતા નથી, ઘણા થોડા વખતનાં સભાસદો થયા હોયે તેઓ પણ કમીટીમાં જઈ શકતા નથી, તેમજ જેઓ પાસે મુકરર કરેલી સંખ્યાનાં શેરો હોતા નથી, તેઓ પણ કમીટીનાં સભાસદો તરીકે કામ કરી શકતા નથી.

મંડળીનું દરેક જાતનું કામકાજ, દુકાનો અથવા સ્ટોર્સમાં ઉપરીઓને રાખવાનું, કામદારોને શું પગારો આપવા જોઈયે, મહેનતનું શું દામ આપવું, એકની જગ્યાએ બીજા કામદારને લાવવો, એ સર્વે રીતનો વહિવત કમીટીની દેખરેખ હેઠલ થાયે છે. સભાસદોને કેળવણી આપનારી કમીટી જુદી હોયે છે, જે ભાષણો કરીને, સાહિત્યનો ફેલાવો કરીને, સભાસદોની મંડળી બોલાવીને, કેળવણી આપનારા વર્ગો અને નિશાળો ખોલીને, સભાસદોનાં કુટુંબમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરે છે.

ત્રેડ યુન્યનો અથવા વેપારી મંડળીઓ સાથે ટ્રાઓપરેટીવ મંડળી સંબંધ જોડે છે, અને મુશ્કેલ વખતમાં સાથે મળીને કામ કરે છે.

મોટાં મુખ્ય મંડળો તરફથી નાની શરૂઆતની મંડળીને ટેકા મળવો જોઈયે છે; કારણ કે આ હરિકાષનાં જમાંનાંમાં નાનું મંડળ કચરાઈ જવાની ધાસ્તીમાં રહે છે, તેથી નાનાં મંડળે જુદે જુદે ઠેકાણે દુકાનો ઉઘાડવાની જરૂરની ધારવામાં આવે છે, અને સભાસદોમાં ચાલુ વધારો થવો જોઈયે.

મંડળીનાં ઉપરીઓએ અને દુકાનોનાં વહિવત ચલાવનારાં માણસોએ મંડળનાં મુખ્ય કાયદાઓને વફાદાર રહેવું જોઈયે, મંડળોને આગળ વધારવાની

નેમથી કામ કરવું જોઈએ, દુકાનોમાં નફો થાયે એવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ; એમ જે નહિ કરવામાં આવે તો સભાસદોમાં બેદીલી પંઠરાયે છે, અને તેઓ મંડળો છોડી જાય છે.

દુકાનોમાં સારી જાતનો, વગર ભેલસેલનો, અને તંદુરસ્તી તથા સુખ્યેનનો વધારો કરે તેવી જાતનો માલ રાખવો જોઈએ.

જે સભાસદો પોતે હલકી જાતનો માલ વાપડવાને ખુશી દેખાડશે, તો દુકાનો પણ હલકી પંક્તિનો માલ વેચનારી દુકાનો ગણાશે. કોઈ વેળા બજારમાંની બીજી દુકાનોમાં મંડળની દુકાનો કરતાં સસ્તી કિંમતનો માલ મલતો હોવાથી, સભાસદો લલચાઈને ત્યાંથી ખરીદી કરે છે; પણ માલ કેવા પ્રકારનો છે, માલની જાત કેવી છે, તેમાં ભેલસેલ કેટલી છે તે જોવા અથવા જાણવાની દરકાર કરતા નથી. તેથી મંડળોની દુકાનોને આખા હાલતમાં રાખવાનું કામ સભાસદોનું હોય છે.

કોઈ વેળા બજારમાં થોડા વેપારીઓ સાથે મળીને પોતાની દુકાનોમાં, ખોટ ખમીને માલની કિંમત ઉતારી પાડે છે, અને જે જાતનો માલ મંડળોની દુકાનોમાં વેચાતો હોયે, તે માલ વેચવાનો ભાવ ઓછો કરી નાંખે છે.

એ રીતે મંડળોની દુકાનોની આવક ઓછી થાયે છે, અને સભાસદો માલનો ભાવ ઓછો આપવાને મરજી દેખાડે છે. તેથી કોઈ વખતે મંડળોની દુકાનો ખોટમાં કામ કરતી હોવાથી તેઓને બંધ કરવી પડે છે.

જ્યારે મંડળોની દુકાનો બંધ થાયે છે, ત્યારે બજારમાં થોડા વેપારીઓ પાછા સાથે મળીને તે જાતનાં માલની કિંમત પાછી વધારીને વેચે છે. એ રીતે મંડળોની દુકાનો બંધ થવાનો સંભવ હોયે છે. પણ જે સભાસદોમાં કેળવણીનો પ્રસાર વધુ પ્રમાણમાં થયો હોયે, તો તેઓ વેપારી હરિફાઈ સમજી શકે છે, અને મંડળોની નેમોને અમલમાં મુકવાને

માટે એછે ભાવે બગ્ગરોની દુકાનોમાંથી નદિ ખરીદતા, મંડળોની દુકાનોમાંથીજ ખરીદી કરીને, તેઓને ટેકવી રાખવામાં મદદ આપે છે, જેથી આયંદે સ્તોર્સ અથવા દુકાનોનું કામ આગળ વધી તે વધુ નફો કરે છે.

કાષ્ટ વેળા સામટા જઠ્ઠામાં માલ ઉતારનાર ખાતું સામટી ભાગિદારીનાં નિયંમ ઉપર કામ કરે છે, એક જોડા અથવા બુત બનાવનાર ખાતું છે, તેમાં ઉપરીઓથી તે નીચલા વર્ગનાં કામદારો, તે ખાતાનાં ભાગીદારો ગણાયે છે, અને નફા અથવા ખોટમાં તેઓની એક સરખી ભાગીદારી ગણાયે છે.

એ જાતનું ખાતું મુખ્ય મંડળીઓ સાથે જોડાયેલું હોયે છે, એવા ખાતામાં કામદારો સાથે મળીને પોતેજ જોઈતી પૈસાની રકમ મેળવવાની ગોઠવણ કરે છે, તેઓ પોતામાંથીજ ઉપરીઓની, વહિવતદારોની નેમણુંક કરે છે. તેઓજ કેટલા કલાકો મહેનત કરવી, શું લવાજમ લેવું, મહેનતનું શું દામ દેડવું એ સર્વેની ગોઠવણ કરે છે, અને ખાતાનો કારભાર સાથે મળીને પોતે ચલાવે છે, જેથી સલાસદોનાં અનુભવ અને જ્ઞાનમાં વધારો થતો જાયે છે.

એવા ખાતાઓને નિભાવી લેવાનું કામ મોટાં મુખ્ય મંડળોનું હોયે છે, અને તેઓ શરૂઆતનાં નાનાં ખાતાઓને ટેકા આપે છે, જેથી નાનું ખાતું થોડા વખતમાં મોટા પાયા ઉપર કામ કરતું થાયે છે. એ રીતે અરસપરસ સહાયતા આપનારી મંડળીઓ, સંસ્થાનોની સ્થાપના કરનારી કંપનીઓ, સસતા ભાવની દુકાનો ઉઘાડનારી મંડળીઓ, મનુષ્ય જાતનાં ભલાં માટે પ્રેમ, સ્વભોગ, પ્રમાણીક નિષ્ઠા, અનુભવ અને જ્ઞાનની મદદથી દુનિયામાં ફતેહ મેળવી શકે છે, અને તેનો લાભ હજારો માણસો મેળવી શકે છે.

વ્યાખ્યાન ૨.

દેવદાસી થવાનો નિયંમ.

આપણા દેશમાં એક એવી જાતની રૂઢી પેવસ થઈ હતી, કે જે આખી સ્ત્રી જાતિને નામોશી લગાડે તેવી ગણવામાં આવે છે, તેને દેવદાસી થવાની રીતિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દેવદાસીનો અર્થ એ થાય છે કે દેવ અથવા ખુદાની બંદી, દેવની સેવામાં હાજર રહેનારી સ્ત્રી. દહેરાઓ, મંદિરો, દેવલો અને મઠો સાથે આ સ્ત્રીઓનો સંબંધ જોડાયેલો રહે છે. આ સ્થળોનાં માલિકો, ઉપરીઓ, ધર્મની ક્રિયા કરનારાઓ અને બોધ આપનારાં માણસો પુરૂષો હોય છે. દેવદાસીઓને આ સર્વે જાતના આદમી-ઓનાં સમાગમમાં ત્યાં આવવું પડે છે, એ ઉપરાંત તેઓને કેટલેક ઠેકાણે ગાવાનું તથા નાચવાનું પણ કરવું પડે છે. ક્રિશ્ચિયન ધર્મ દુનિયામાં ફેલાયો તે અગાઉ ધણા પુરાણાં કાળમાં રોમ શહેરમાં વેસ્તા નામની દેવિનું મંદિર હતું, તે વેલા આ મંદિરની સેવામાં માત્ર સ્ત્રીઓ સિવાયે બીજાં કોઈને રાખવામાં આવતાં હતાં નહિ, અને તે સ્થળે પુરૂષોનો વસ્વાત કરવા દેવામાં આવતો હતો નહિ. સ્ત્રી જાતિમાંથી શહેરમાંની માત્ર અગ્યાર બાનુઓને પસંદ કરવામાં આવતાં હતાં.

આ બાનુઓ જ્ઞાનમાં ધણા આગલ વધેલાં, ચાલાક અને ઉંચિ પવિત્રાઈ જાળવી શકે તેવી કુમારીકાઓ હતી. તેઓ વેસ્તાનાં મંદિરમાં રહી પોતાની આત્મિક શક્તિઓ ખીલવવાની કોષેશ કરતી હતી, વેસ્તાની પુંજરી થવાનું એક સ્ત્રી માટે મોટું કામ ગણાતું હતું, કારણકે ધણી જાતનાં બાધો સાથની ઉંચિ નિતીરિતીવાલી જીંદગી અને આત્મિક જ્ઞાન મેળવવાની અનલદ તલપ સિવાયે, દુનિયાની બીજી જાતની મોજમઝાહમાં અથવા સંસાર વહેવારમાં તેઓ ભાગ લેઈ શકતી હતી નહિ. જીંદગીની સ્વચ્છતા મેળવવાને અને માત્ર ધર્મનાં કામને માટે આ બાનુઓએ પોતાની

જીંદગી રાજપુશીથી નિર્માણ કરી હતી. શહેરમાં તેઓએ અર્પણ કરેલી શુદ્ધ જીંદગીને લીધે દરજ્જે બહુ મોટો હતો, વેસ્તાનું મંદિર એક બહુ સ્વચ્છ સ્થળ હતું, અને વેસ્તાનાં મંદિરમાં તેઓ સિવાયે કોઈ દાખલ થઈ શકતું હતું નહિ, અને જો કોઈ એક વેસ્તાની પુંજરિ અનિતીનાં માર્ગ પર ઉતરે અથવા દૂન્યાની મોહબ્બતમાં લપટાયે તો મોતની શિક્ષા તેણીને થતી હતી. શુદ્ધ જીંદગી અને વેસ્તાની પુંજરિઓની મનની ચઢ્યાતી શક્તિઓને લીધે આફતની વેળા અને રાજકારોબારનાં મુશ્કેલ વખતમાં તેઓની સલાહ લેવામાં આવતી હતી.

આ રીતે સ્ત્રીઓનું જોડાણ ધર્મનાં સ્થળ સાથે બહુ પુરાણા કાળથી હતું, વેસ્તાની કુમારીકાઓની જે ઉંચ પંકિત તે વેલા હતી, તે સ્થિતી આપણે આજે દેવદાસીઓની જેતાં નથી. તેઓ જે અધોગતિમાં આવ્યાં હતાં, અને હલકા પ્રકારની જીંદગી ગુજારવા લાગ્યાં હતાં, તે જેતાં આ નિયમ આપણાં દેશમાંથી કાઢી નખાવો જોઈએ; કારણકે વગર સમજની નાની બાળકીઓને કંઈ પણ કેળવણી આપ્યા વગર, તેઓની વિચાર શક્તિ અને મન બૂદ્ધી ખીજે તે આગળ દેવની દાસી તરીકે અર્પણ કરવામાં આવે, તો નાની વયેની છોકરીઓની ભેટનો સ્વિકાર મંદિરો અને મઠોમાં થાય છે. ધર્મનાં સ્થળોની હાલત, ત્યાં વસ્તાં લોકોનો સમાગમ અને હાલનાં સંજોગો જેતાં, જીંદગીનો ત્યાં સુધારો થાય એવી તક મળે એમ ધારવામાં આવતું નથી. માયાપે અથવા વાલીઓએ જો એક કુમલી વયેની છોકરીને દેવદાસી તરીકે ભેટ આપી હોય, તો તેણી પોતાની ઉમ્મરમાં આવ્યા પછી, અને પોતાની ખરાબ હાલતનું જ્ઞાન થયા પછીખી જો તેણી ઇચ્છે તો મંદિરની સત્તામાંથી છટકી શકતી નથી, પણ આખી જીંદગી તેણીની મરજી ન હોય તે છતાં ત્યાં ગાળવી પડે છે. માત્ર દહેરાં અને મંદિરો જેવી ધર્મની પવિત્ર જગ્યામાં જીવની શુદ્ધી સહેલાઈથી થઈ શકે છે, જીંદગીની સ્વચ્છતા આગળ વધારવાને, અને તાંન અને મનની

સારા પ્રકારની શક્તિઓ ખીલવવાને, તથા આત્મિક બળ વધારવાની નેમથી દેવદાસિઓ થવાનું ધોરણ આગલનાં વખતમાં ચાલું કર્યું હોય, પણ હાલનાં વખતને તે અનુસરતું નથી, અને સ્ત્રીઓની જે દુર્દશા દેવદાસિઓ તરીકે થઈ છે, તે જોતાં આ સ્થિતિમાં તેઓ વધુ વખત રહે તે ઇચ્છવા જોગ નથી. સ્ત્રીઓનાં લાભો સાચવવાને દેવદાસી થવાનો કાયદો બંધ થવો જોઈએ; નાની છોકરીઓનાં વાલીઓ તેઓને મંદિરોમાં ભેટ આપી નહિ શકે, અને છોકરીઓને દેવદાસિઓ બનાવી ન શકે એવો કાયદો વગર જોઈએ. જે માણસો પોતાની નાની વયેના છોકરીઓને એ રીતે દેવદાસિઓ બનાવે તેઓને કાયદાનો બાધ લગાડી શિક્ષાને પાત્ર ગણવાં જોઈએ.

દેવદાસી થવાનો નિયમ બંધ કરવાને આપણી સરકારની દિલસોજી જણાય છે, કારણકે ૧૯૨૪ માં એ બાબદ માટે ચલવલ થઈ હતી, પણ કાયદામાં પુરતો સુધારો નહિ થયાથી આ રૂઠી હજુર સુધી ચાલુ રહી છે. ત્યાર પછી સ્પટેમ્બર માસમાં ઓનરેબલ મીં રામદાસ પાંતલુ રાજકારોબારિ મંડળીમાં આ રૂઠી બંધ કરાવવાને એક ઠરાવ લાવ્યા હતા, જેને આપણા દેશના સભાસદો અને મુખીઓ તરફથી ટેકા આપવામાં આવ્યો હતો, અને જાહેર મત એવા પ્રકારનું હતું કે આ નિયમ સ્ત્રીઓને નુકશાનકર્તા છે, માટે દેવદાસિ થવાની રીતિ બંધ થવી જોઈએ, પણ તે ઠરાવમાં કાયદાની બારિકીનો વાંધો નીકળ્યો તેથી તે પસાર થઈ શક્યો નહિ. હવે સ્ત્રી જાતિનાં એક સભાસદ ડાકતર મીસીસ મુથુલકસમી રેડી આ નિયમ બંધ કરાવવાને માટે એક બીજા લાવ્યાં હતાં, મદ્રાસની ધારા બાંધનારી મંડળીમાં આ બીજા હતું, તેને સ્ત્રી જાતિ તરફથી ટેકા મળ્યો હતો, અને દેવદાસિ થવાનો નિયમ સ્ત્રીઓનાં લાભોને નુકશાન કર્તા છે, એવું સ્ત્રી જાતિનું મત હતું. આ બીજા મદ્રાસમાં પસાર થયું હતું. આખા દેશનાં સર્વે ભાગોમાંથી દેવદાસી થવાનો નિયમ તદ્દન બંધ થવો જોઈએ.

વ્યાખ્યાન ૩.

ફરજયાત પ્રાથમિક કેળવણી.

મુંબઈ ઇલાકા માટે પ્રાથમિક કેળવણીનું ધોરણ ચાલુ થયું છે, અને ૧૯૨૩ નું પ્રાથમિક એડ્યુકેશન બિલ અથવા ફરજયાત પ્રાથમિક કેળવણી આપવાને કાળેનો ધારા ખરડો આખા ઇલાકાને લાગુ પડે છે, એ ખુશી થવા બેગ બિના છે. પણ આ કાયદાનો પુરતો લાભ લેવાનો બેગબેગ અને તેને માટે સત્વર પગલાં ભરાવાં બેગબેગ.

પ્રાથમિક કેળવણી આપવાને સારું પૈસો ખર્ચવાની કચાસ રાખવી ન બેગબેગ. ઇલાકાનાં સર્વે બાળકોને પછી તે છોકરો અથવા છોકરી હોય તે સર્વેને ફરજયાત મફત કેળવણી મળે એવી ગોઠવણ આ કાયદામાં રાખી છે, અને બાળકો વચ્ચે તફાવત નથી રાખ્યો તે સારું છે. પણ પૈસાની, બેગબેગ નહિ હોવાને લીધે અને વ્યવસ્થા કરવાનાં પુરતાં સાધનો ન હોવાથી, દરેક ઠેકાણે આ કાયદાનો પુરતો લાભ લેવાને બની નહિ શકે એ વિચાર દલગિરી ઉત્પન્ન કરે છે. બાળ કેળવણી પછવાડે ખર્ચાએલું ધન વ્યર્થ જતું નથી. પ્રજાનાં નાના બાળકો વખત જવે શહેરીઓ થશે, અને સારા શહેરીઓ થવાને કાળે કેળવણીની વધુ અગત છે.

મફત પ્રાથમિક કેળવણી આખા ઇલાકામાં વસ્તાં બાળકોને ફરજયાત આપ્યાથી, ઇલાકાની સ્થિતિમાં સુધારો થવાનો વધુ સંભવ પેદા થાય છે, અને તેને વાસ્તેનો બંદોબસ્ત વધારે સારા પાયાપર થવો બેગબેગ.

આ કામમાં મ્યુનીસિપાલિટીઓ, સરકાર અને ગ્રામીણ મનુષ્યોએ સાથે મળી ફરજયાત કેળવણી આપવાનાં ધોરણને ફતેહમંદ કરવું બેગબેગ. એ

બાબદમાં લોકોની દિલસોજી અને સહાયતા મેળવવાની જરૂર છે. દરેક શહેરો અને ગામોનાં ભાગો અને લત્તાઓમાં સ્ત્રી પુરૂષોની બનેલી મંડળીઓ સ્થાપવી જોઈએ; દરેક લત્તામાં વસ્તાં માતબર અને શીખેલાં લોકોએ તે ભાગ અથવા લત્તાની મંડળીમાં જોડાવું જોઈએ, અને તે લત્તાનાં બાળકોને પ્રાથમિક કેળવણી મળે છે કે નહિ, તેઓ શા માટે તેનો લાભ લેતાં નથી, અને ક્યા ઉપાયો યોજવાથી તેઓ વધારે મોટા પ્રમાણમાં કેળવણી લેઈ શકે, તે ઉપર ખાસ દેખરેખ રાખવાની અગત્ય છે.

આપણી સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો સારો ફેલાવો નહિ થવાનું મુખ્ય કારણ નાનપણમાં તેઓને ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણી આપવામાં નહિ આવી તેનું આ પરિણામ જોવામાં આવે છે. આખા ઇલાકાનાં દરેક ખરગણાંની સ્ત્રીઓ જો ઠરાવ કરે, કે તેઓ સાથે મળી હમણાની ઓલાદની અવતરેલી બાલાઓને અજ્ઞાનતામાંથી બચાવાને માટે કામ કરવાને ખુશી છે, અને તેમાં થોડો પૈસો પણ વાપડવાને કાલજી દેખાડે, તો આ ઇલાકાની નાની વયેની બાલાઓને ફાયદો થાય, અને પ્રાથમિક કેળવણીનો ફેલાવો વધુ ઝડપથી થઈ શકે.

એ માટે દરેક લત્તામાં નાની બાળકીઓમાં કેળવણીનો આગળ વધારો કરવાને, એક ખાસ સ્ત્રી સંસ્થા તે લત્તામાં રહેનારી સ્ત્રીઓની થવી જોઈએ. એ રીતે દરેક મોટા લત્તામાં તવંગર, ગરીબ અને શીખેલી સ્ત્રીઓની ભેગી મળેલી મંડળીઓ સ્થાપવી જોઈએ. જેઓનું મુખ્ય કામ બાળકોની કેળવણી કેટલે પ્રકારે આગલ વધે છે, કેવી જાતની કેળવણી મળે છે, ક્યાં બાળકો બીન કેળવાયેલાં રહે છે, શા માટે તેઓ કેળવણી લેઈ શકતાં નથી, એ સર્વે હકિકત જાણવાને, શોધખોલ કરવાને અને બાળકો પ્રાથમિક કેળવણીનો પુરતો લાભ લેઈ શકે, તેવી યોજનાં ઘડવાને અને તેમાં મદદ કરવાને લગતું હોવું જોઈએ.

સુધરેલા અને આગલ વધેલા દેશોમાં એક બાળકની કેળવણી ત્રણ વર્ષની વયેથી શરૂ થાય છે, અને રમત ગમત સાથે તેને થોડા પ્રકારનું જ્ઞાન કોન્ડરગાર્ટન શાળાઓમાં મળતું જાય છે, તેથી તે ચાર વર્ષની વયેમાં ભાષાની બારાખડી રમતમાં લખતાં વાંચતાં શીખી જાય છે, અને છ વર્ષની વયેમાં ધણા પ્રકારનું તે સારું જ્ઞાન ધરાવે છે. જ્યારે આપણાં દેશમાં ગરીબોનાં નાના બાળકોને માટે પુરતો બંદોબસ્ત નહિ હોવાને લીધે તેઓ ચિરડાઉં, ચવિત્રાં અને રઝળતાં થઈ જાય છે.

આખા ઇલાકામાં પ્રાથમિક કેળવણીનો ઝડપથી ફેલાવો કરવાને પૂરતાં ખર્ચાં ભરાવાં જોઈએ, અને ફરજયાત કેળવણી છોકરાંઓમાં દાખલ કરવી જોઈએ. આ માટે શરૂઆત ઓછામાં ઓછી પાંચ વર્ષની વયે થવી જોઈએ અને એક બાળકને પાંચથી ૧૬ વર્ષ લગી શાળામાં ભણવું જોઈએ, તેણીને એ અરસામાં શીખતી અટકાવવી ન જોઈએ અથવા તેણીનાં માર્ગમાં હરકત થવી ન જોઈએ.

એક છોકરાએ ઓછામાં ઓછું ૧૮ વર્ષ લગી નિશાળમાં જઈ શીખવું જોઈએ, તેને ફરજયાત શાળામાં ૫ થી ૧૮ વર્ષ લગી રાખવો જોઈએ, કારણકે તેને મોટું થઈ નાણું પેદા કરવાનું છે, અને કુટુંબનું ગુજરાણુ કરવાનું તેને માટે હોય છે, તેથી પોષણ કરવાનાં સાધણો કેળવણી વગર મેળવી શકાતાં નથી, તે કાળે ૧૮ વર્ષ લગી છોકરાઓને નિશાળો અથવા કાલેજોમાં ભણવાને અને જુદા જુદા પ્રકારનો ઉદ્યોગ શીખાડવાને શાળાઓમાં અને હુન્નર શાળાઓમાં ફરજયાત મોકલવા જોઈએ.

આગલ વધેલા દેશોમાં ૧૬ વર્ષ લગી બેડિ જાતિને ફરજયાત કેળવણી આપવામાં આવે છે. અને ત્યાર પછી બે વર્ષ સુધી ખુશી પડે તો થોડા કલાક રોજની તેઓ જુદી જુદી બાબદોની મૂક્ત કેળવણી લેઈ શકે છે. જો કે નાની વયેની છોકરીઓને પણ ઓછામાં ઓછું ૧૬ વર્ષ સુધી

નિશાળોમાં ભણાવું જરૂરનું છે, પણ હાલનાં સંજોગો જોતાં શરૂઆતમાં તેઓ માટે ૧૬ વર્ષ થવાં જોઈએ, અને તેઓને ફરજયાત ૧૬ અથવા ૧૮ વર્ષ સુધી શાળામાં ભણાવानी ગોઠવણુ થવી જોઈએ.

આ જાતનાં બંદોબસ્ત વગર આખી પ્રજાને ભવિષ્યમાં લાભ થઈ શકતો નથી, તે કાળે આખા ધલાકામાં બેઉ જાતિનાં બાળકોની કેળવણી આગલ વધારવાને સારૂ આપણે શહેર સુધરાઈ ખાતાંઓને, સરકારને અને માતબર અને શીખેલાં લોકોને આગ્રહ કર્યો છીએ, કે એ બાબદમાં સાથે મલી વધારે સારા પાયા ઉપર તૈયારીઓ કરી આ ધારાની યોજનાનો પુરતો લાભ બાળકોને મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવી, અને એ માટે પૈસો ખર્ચવાને અને કેળવણીને લગતો કારોબાર ચલાવવાને પછાત પડવું ન જોઈએ.

There is a side in the affairs of men which taken at the flood, leads on to fortune; omitted, all the voyage of their life is bound in shallows and in miseries.

જેમ સમુદ્રમાં ભરતિ આવે છે, તેમ મનુષ્યનાં કામકાજમાં ઉછાલો થાય છે, જે જાહોજલાલી લાવે છે; પણ જો તે ઉછાલાની તક પડતી મૂકવામાં આવે છે, તો જીંદગીની મુસાફરી ખાડા ખખોચ્યાવાલી અને દલિદ્રતાથી ભરપુર થાય છે.

આપણાં દેશમાં હાલનાં વખતમાં આગલ સુધારો વધારો કરવાની હિલચાલ થઈ રહી છે, જે ભરિત આવવાની નિશાંણી છે, તે વેળા સ્ત્રીઓએ ઉમંગથી આ તકને પકડી લેઈ, પ્રાથમિક કેળવણીનો ફેલાવો સર્વે સ્થળે કરવાને સાથે મલી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વ્યાખ્યાન ૪.

નાનાં બાળકોની રમતગમત.

નાનાં બચ્ચાંઓની જુદા જુદા પ્રકારની રમતો જોવાને આપણને ગમે છે, અને હાલની વિદ્યા એવું જણાવે છે કે બચ્ચાંઓની રમતો નિહાળવાથી તેઓની વળણો ફવી છે તે જાણવાનું બની શકે છે. એક ઉધરતાં બાળકને વાસ્તે રમત ગમત અગત્યની છે, તેનાં કારણો ધણાં છે. એક મોટી ઉમ્મરનું માણસ જો કંઈ સાધારણ રીતની સમજણ વગર વાત કરશે, તો આપણે કહીશું કે એવી બચ્ચાં જેવી વાતો શું લાવ્યા. ઉમ્મરમાં પુગેલું બાળક જો બરોબર રીતે કપડાં નહિ પહેડશે, અથવા સારી રીતે જમતી વખતે બેસશે નહિ, તો આપણે તેને કહીશું કે નાનાં બચ્ચાંની માફક હવે વર્તવું નહિ જોઈએ. જો એક પુખ્ત વયેનું માણસ બીજાં માણસને કંઈ બહેકાવતું હોય, તો તે માણસ સામાં માણસને જવાબ આપશે કે મને શું તમે કંઈ બચ્ચું ધારો છો, મારામાં ધણી સમજણ છે.

એ ઉપરથી આપણે જાણી શકશું કે એક નાનાં બચ્ચાંમાં સમજણની કાટાઈ હોય છે. એક બાળકને સફાઈ કેમ રાખવી, કેમ નાહવું, શરિર કેમ ધોવું, ફવી રીતે દાંત, અને નખ સાફ કરવાં જોઈએ, કપડાં કેમ પહેડવાં જોઈએ, જમવા બેસતી વખતે ક્યાં અને કેમ બેસવું જોઈએ, સારી રીતે વાતચીત કેમ કરવી, એ સર્વે ચીજો માટે જો બાળકનું ધ્યાન ખેંચવામાં નહિ આવે, અને એ બાબદની સમજણ નહિ આપ્યે, તો બચ્ચાં આનંદ ઉપજાવવાને બદલે કંટાળા સમાન થઈ પડે છે.

રમત ગમત સાથે જ્ઞાન જોડાયેલું હોય છે, જ્ઞાનને લીધે રમત રમી શકાય છે. બચ્ચાંને રમતો આગલ રેહીને શીખવવી જોઈએ, રમતમાં તેઓ કંઈ શીખી શકે એવી નેમ રાખવી જોઈએ. નાના બચ્ચાંને એક ઠેકાણે બેસી રહેવાનું ગમતું નથી, તેઓનું શરીર અને મન આગલ

ખીલતું હોવાથી કોઇ પણ જાતની હીલચાલ કરવી એ તેઓ વાસ્તે કુદરતનો નિયમ છે. રમવું, દોડવું, કુદકા મારવા, અહિંથી ત્યાં કંઈ ચીજો લાવ લેઈ જાવ કરવાને તેઓને બહુ ભાવે છે. બાળકો વાસ્તે રમતો એવી રીતે ગોઠવવી જોઈએ, કે તેઓની જીંદગીને હાણી પૂર્ણ નહિ, અને સાથે રમનારા બીજાં બચ્ચાંને પણ નુકશાન થાયે નહિ. એ વાસ્તે યુરપમાં નાનાં ત્રણથી છ વરસનાં બચ્ચાંઓ માટે નરસરી સ્કુલ્સો અથવા બાળકોની શંભાળ રાખવાની શાળાઓ સ્થાપેલી છે. જ્યાં તેઓને જુદી જુદી રમત ગમતો દેખાડી, જીંદગીની રાહરીતીમાં ધીમેથી કેળવવામાં આવે છે. બચ્ચાંનાં મનમાં ટુલો, જનાવરો, પક્ષીઓ વાસ્તે ચાહ પેદા કરવો જોઈએ, પોતાના બીજાં નાનાં ભાઈ બહેનો સાથે વહેંચીને ખાવાને, અને રમવાને શીખાડવું જોઈએ, તેઓમાં ઉત્સાહ દાખલ કરવો જોઈએ, કારણકે બાળકોનું ભાન દિનપર દિન આ દુન્યાની બાબદો માટે ખીલતું જાય છે, અને જેમ એક બાળકનું ભાન વધારે ખીલે છે તેમ તે વધારે આનંદ મેળવે છે, મોટા માણસને પણ એક બાળકનું ખીલતું ભાન જોવાને ખુશાલી લાગે છે. આ આનંદ અનેક પ્રકારનો હોય છે. બચ્ચાંનું બોલવાનું, રમવાનું, તેનામાં ઉત્પન્ન થતી કાર્ય કરવાની શક્તિઓ સઘળું માણસનાં જીવનમાં આનંદ લાવે છે.

મોટી ઉમ્મરનાં મનુષ્યો આપ અખત્યાર હોવાને લીધે, તેઓ માટે તરેહવાર જાતનાં મોજમજાહ કરવાનાં સાધનો હોય છે; પણ બાળકો માટે તો કોઈ વ્યવસ્થા કરીને તેઓને રમત ગમતનાં સાધનો મેળવી આપે, ત્યારે તેઓ રમત ગમતની મોજ મેળવી શકે છે. તેથી એ કાળે ગોઠવણ કરીને બચ્ચાંઓને રમુજ આપવાનું ધણું પ્રસંસાને પાત્ર છે.

બાળકોની રમતો નિહાળવાથી મોટાં માણસોનાં મનમાં પણ આનંદનો પ્રસાર ફેલાયે છે, એ માટે આગલ વધેલા દેશોમાં નાનાં બચ્ચાંઓની સંભાળ લેનારી શાળાઓમાં બાળકો ખુશી થાયે અને રમુજ મેળવે તેવાં સાધનો

ગોઠવેલાં હોયે છે. જેથી નાની વધેનાં બાળકો ગમત કરતાં સાથે જ્ઞાન પણ મેળવે છે. તહેવારોનાં દિવસો ઉપર મોટાં સાથે નાનાંઓ પણ રમુજ મેળવે માટે મેળાઓ, તમાસાઓ, પ્રદર્શનો ગોઠવવામાં આવે છે. અને આ નાના જીવો ઉલટથી મેળામાં જઈને પોતાને ગમે તેવા રમકડાં ખરીદે છે, ત્યારે તેઓને ધણું સંતોષ થાય છે. નિર્દોષ તમાસાઓ પણ બાળકોને જોવાને પસંદ પડે છે, અને ચકરીઓ ઉપર બેસ્વાનું તેઓને ગમે છે, જેથી તેઓ રમુજ મેળવે છે.

Bless this little heart, this white soul that has won the kiss of heaven for our earth.

He loves the light of the sun, he loves the sight of his mother's face. He has not learned to despise the dust, and to hanker after gold, clasp him to your heart and Bless him.

He has come into this land of an hundred cross roads.

I know not how he chose you from the crowd, came to your door, and grasped your hand to ask his way. He will follow you laughing and talking and not a doubt in his heart.

Keep his trust, lead him straight and bless him.

આ નિર્દોષ નાનાં જીવને તમારા આર્શીવાદ આપજો, કે જે બહેસ્તમાંથી નીચેની ધરતી ઉપર આવ્યું છે.

આ નાનકડો જીવ સૂર્યનાં અજવાળાંને અને માંતાનો ચહેરો જોવાને પસંદ કરે છે. આ નાનું બચ્ચું હજુર કાંઈને ધીક્કારવાને શીખ્યું નથી, અને પૈસા મેળવવાને તેનો જીવ તળપતો નથી. એવા નાના જીવને તમારી ગોદમાં દાખો અને આર્શિવાદ આપો.

આ ધરતી ઉપર આ નાનો જીવ હજારો અડચણો પસાર કરીને આવ્યું છે, જન સમુહમાંથી તમને કેમ પસંદ કર્યા, તમારે ઘેરે કેમ આવ્યું અને પોતાનો રસ્તો સરળ કરવાને તમારો હાથ કેમ પકડ્યો, તે માટે હું જાણતો નથી.

આ નાનો જીવ તમારી પુઠે ચાલશે, તે તમારી સાથે વાતો કરશે અને હસશે, પણ તેના જીવનમાં તમારે માટે કશો પણ સંદેહ નથી.

આ નાના જીવનો વિશ્વાસ મેળવજો, તેને સીધે રસ્તે દોરવજો અને તમારા આર્શિવાદ આપજો.

વ્યાખ્યાન ૫.

મત આપવાનો અધિકાર.

બાનુઓનાં હકો માટે ગ્રેટ બ્રીટનમાં જે લડત ચલાવામાં આવી હતી, તે તપાસ્તાં એમ માલમ પડે છે કે ઘણાં વર્ષો સુધી તેઓને મત આપવાને હક મેળવવાને ખોટી થવું પડ્યું હતું.

એ અરસામાં તેઓ જુદી જુદી જાતની ચલવલો કેમ ઉભી કરવી, તેમાં કેવી રીતે પુર ઉત્સાહથી ભાગ લેવો, અને તે ચલવલનું સાફ પરિણામ કેમ લાવવું, તે શીખવાને બાનુઓનાં મોટા ભાગને તક મળી હતી. તેથી પ્રજાને માટે તે લડત ફાયદાકારક નીવડી હતી.

ત્યાંની બાનુઓ ગામડાંઓ અને શહેરથી દૂરની જગ્યાઓમાં જઈને બીજી સ્ત્રીઓ અભણ હાલતમાં નહિ રહે, તેની ખર્ચદારી રાખતાં હતાં. અને સ્ત્રીઓ સારી રીતે વાંચી લખી શકે તે શીખાડવાને, ઘણી જગ્યાએ કેળવણીને લગતા વર્ગો ઉઘાડીને પોતાનો પુરસદનો વખત ગામડાંઓની સ્ત્રીઓને શીખાડવામાં પસાર કરતાં હતાં.

મોટાં શહેરોમાં મહીનામાં ઘણીવાર સભાઓ ભરી સ્ત્રીઓની શહેરી ફરજો શું છે, અને તેઓ તે કેવી રીતે બજાવી શકે તે કાળેનું જ્ઞાન તેઓ સ્ત્રી જાતિમાં ફેલાવતાં હતાં. જેથી બાનુઓને વિચારો કરવાની અને જ્ઞાન લેવાની ટેવ પડી હતી, અને તેનો લાભ સ્ત્રીઓનાં મોટા જન સમુદાયને મળતો હતો.

શહેરી સુધારાઓ કેવા પ્રકારનાં હોવા જોઈએ, તે માટે બાનુઓ ખાસ અભ્યાસ કરીને, શહેરનાં લોકો ઉપર પડતી અગવડો દૂર કરવાને બનતી મદદથી મહેનત કરવાને તેઓ તત્પર રહેતાં હતાં.

આ માટે બાનુઓ ચોક્કસ વર્ગોની સ્ત્રીઓને તાલીમ આપીને, તેણીઓને આગલ પાડવાને માટે દરએક જાતની તકો આપવાને માટે કોષેશ કરતાં હતાં.

જેનાં પરિણામે હાલનાં જમાનામાં ઘણી શહેરી મંડળીઓમાં, પ્રજ્ઞકથ ટાળીઓમાં, જાહેર ખાતાંઓમાં, અને દરએક તરેહનાં ધંધા રોજગારનાં ઠેકાણાંઓમાં બાનુઓ ઉપયોગી થયાં છે.

દરએક બાબદની તાલીમ લેવી, વિદ્યા હુન્નરને લગતો અભ્યાસ કરવાને, ખંતથી લાંબાં વર્ષો સુધી કામની માહિતગારી મેળવવાને મહેનત કરી તકલીફ ઉઠાવવાને આ બાબતો પાછળ પડતાં નથી.

ત્યાં માત્ર ચોપડીઓનું જ જ્ઞાન સ્ત્રીઓને આપવામાં આવતું નથી, પણ પ્રજ્ઞ સંબંધી વ્યવહાર કામ જાતે કેમ કરવું, તેનો પણ અનુભવ

જુવાન સ્ત્રીઓને મળી શકે છે, અને તેણીઓ જાતી મહેનત કરીને આમલ વધે છે, બાળકીઓની નિશાળોમાં અંગ બળ ખીળવવાની તરેહવાર પ્રકારની કસરતો કરવાનાં સાધનો સાથે જોડાયેલાં હોય છે. જેથી છોકરીઓનું શરિર પહેલેથીજ મજબૂત રાખવાને બની શકે છે.

જે નિશાળોમાં એવી જાતની સગવડ હોતી નથી, ત્યાં જુદી જગ્યાઓમાં એવાં ખાતાં ચાલુ કરેલાં હોય છે, જેનો લાભ જુવાન ઓલાદ લેયે છે. જે સ્ત્રીઓ શીખી ન શકે તેવી હોયે, તેણીઓને કાંતવાનું, વણવાનું સારી રીતે ધરતું કામકાજ કેમ કરવું, રાંધવાનું અને બચ્ચાંની માવજત કરવાનું, માંદાં માણસોની સારવાર કરવાનું, ગાવાનું, વગ્નડવાનું શીખાડવામાં આવે છે, જેથી તેઓ એ જાતનાં ધંધામાં રોકાઈ શકે છે.

યુરોપનાં લોકોમાં અને ત્યાંનાં વાતાવરણમાં ચલવલ કરવાની શક્તિ પંઠરાઈ ગયેલી માલમ પડે છે. ત્યાંની આંખોહવા ઉપર કામ કરવાની શક્તિનો આધાર વધુ રહે છે.

એ લોકો ક્યારે અને કેટલો વખત કામ કરવું તે બરોબર સમજે છે. વખત કેટલો કિંમતી છે, અને તેનો કેવો ઉપયોગ થાય છે, તે ઉપર બહુ લક્ષ આપવામાં આવે છે.

કામ ક્યાં પછી કેટલી આસાએસ લેવી, અને શરિરને તથા મનને તાજગી કેમ આપવી તે, બરોબર રીતે સમજીને કરવામાં આવે છે, તથા તેને લગતાં લોકો માટે સાધનો મેળવવાની સગવડો પણ ત્યાં તૈયાર હોય છે.

ત્યાં જન સમુહનાં મોટા ભાગને શરિરની જાળવણી કેમ કરવી, તંદુરસ્તી કેમ સાચવવી, અંગ બળ ખીળવવાને અને મનની શક્તિઓ બહાર લાવવાને માટે ખાસ કેળવણી આપવામાં આવે છે, અને મોટા પ્રમાણમાં તે જાતનાં ઉપાયો યોજવાની કોષેશો થાય છે.

ત્યાંની પ્રજાઓએ જીંદગીની સગવડો મેળવવાને, આરોગ્યતાનાં નિયંત્રો જાળવવાને, શારીરીક અને મન શક્તિની ખીજવણી કરવાને હાલની વિદ્યાને ટેકા લેધને પ્રયતન કર્યો છે, અને હરસાલ તેમાં નવા સુધારા વધારા થાય છે. ત્યાંની પ્રજાઓનો એક ગુણ એ છે, કે તેઓ જીંદગીની જાત જાતની અગવડો વેઠવાને રાજી હોતાં નથી, અને તેઓ સમજે છે કે જીંદગી સુખી થવાને માટે છે. તેથી તેઓ જીંદગીનાં દુઃખદર્દો અને અગવડો દૂર કરવાને તુરત ઉપાયો લે છે.

એક જાતની રીત અથવા યોજનાથી જો પ્રજાને સંતોષ મળતો નથી, તો તેઓ તે યોજનાને પડતી નાખવાને ખીહતા અથવા શરમાતા નથી; પણ ચતુર બુદ્ધિનાં માણસો સાથે મળી, હરેક યોજનાનું વાજખીપણું જન સમુહનાં મોટા ભાગને કેટલું સારું કરી શકશે, તેનું તોલ કરે છે, અને એવાં દરેક કામમાં બાનુઓ પોતાનો ફાળો આપે છે.

સ્ત્રીઓ વાદવિવાદ કરીને ઘણી જાતની સૂચનાઓ સુધારાઓ માટે મોકલે છે. પણ પહેલે તેઓ અભ્યાસ કરે છે, તેને લગતું કામ કરે છે, પછી સૂચનાઓ ફાયદાકારક છે કે નહિ તે તપાસે છે, જેથી અનુભવ અને જ્ઞાનનું બળ અજમાવી શકે છે, ત્યાર પછી સૂચનાઓને અમલમાં મૂકવાને લોકો હિંમત દેખાડે છે, તે માટે ધનનો ઉપયોગ કરે છે, અને પોતે શ્રમ વેઠીને સુધારાઓને ફતેહમંદ કરવાને કાળે, મહેનત, પૈસા, વખતનો ભોગ અને જાતી મદદ આપવાને તૈયાર હોય છે.

ગ્રેટ બ્રીટનમાં અને બીજા પશ્ચિમ તરફનાં દેશોમાં પુરૂષો સાથે સ્ત્રીઓ ઘણી જાતનાં ધંધામાં સમાધાનીથી કામ કરી શકે છે.

ત્યાં સ્ત્રીજાતિને પુરૂષ વર્ગ સાથે એક સરખી ગણવામાં આવે છે. તેણીઓને ઘરમાં, જાહેર મંડળોમાં, ધંધામાં અને પ્રજાકય કામકાજમાં ઘણી રીતે એક સરખી તક આપવામાં આવે છે, જેથી સ્ત્રીઓની કામ કરવાની

શક્તિઓ બહોળા પ્રમાણમાં બહાર આવી શકે છે, અને તેણીઓ ઉપયોગી કામો કરીને દેશને ફાયદો કરે છે. સ્ત્રીઓ જરાપણ ડર રાખ્યા વગર બધી જાતનાં કામો કરવાની ફેળવણી લેયે છે, અને વગર અચકાવે તે કામોમાં પોતાનાં તંન અને મંનનું જોર અજમાવે છે.

જેથી સ્ત્રીઓ સાબેત કરી આપે છે કે સારા પ્રકારની બરોબર ફેળવણી જો એક સ્ત્રીને નાનપણથી આપવામાં આવે છે, તો તેણી ઉમ્મરે પૂગતાં જ્યારે તેણીને કામ કરવાનો સંભવ આવે છે, ત્યારે તેણી સારી રીતનું કામ બજાવી શકે છે, અને પોતાની ખીજેલી મંન અને તંન શક્તિની સાબેતી આપે છે.

જેથી સ્ત્રીઓ પુરુષ વર્ગને માટે બોજ સમાન થઈ પડતાં નથી, પણ બંને જણાં સાથે મળીને સંસારનો ઉધ્ધાર લાવી શકે છે.

ત્યાં એક બાળકને બે અથવા ત્રણ વર્ષની વયેથી સારી આદતો પાડવાને, જમવાનું, નાહવાનું, તંન સાફ રાખવાને, કપડાંની સંભાળ લેવાને અને તંનદુરસ્તી સાચવવાનાં ઉપાયો શીખાડવામાં આવે છે, જેથી તે બાળક નિયમિત જીંદગીનાં મીઠાં ફળો નાનપણથી મેળવી શકે છે. ગરીબોનાં બાળકોની પહેલેથી જાતન લેવામાં આવે છે, અને જાહેર ખાતાંઓનો લાભ તેઓને મળે છે. જમાનાનાં ફેરફાર સાથે બહારના સંજોગોમાં પણ ફેર પડવો જોઈએ, એવું સ્ત્રીઓ સમજે છે; તેથી તેઓ પુરુષોનાં માર્ગમાં અટકાવ નાખતાં નથી, પણ તેઓની સાથે મળીને ફેરફાર કરવાને જલદીથી મદદ આપે છે, જેથી સુધારો વધારો કરવાનું કામ ત્યાં મુશ્કેલ થઈ પડતું નથી.

ત્યાં નાનપણથી બાળકોને હમારો દેશ એ મુદ્રાલેખ શીખાડવામાં આવે છે, હરએક તદ્દખીરથી દેશ માટે લાગણી અને પ્યાર કામલ જીગરમાં પહેલેથી વહેતો કરે છે, જેનાં પરિણામમાં એક મરદ અથવા સ્ત્રી

જવાન વયથીજ દેશને ચઢતી પંકિતમાં લાવવાને અને રાખવાને મહેનત કરે છે, અને દેશનાં વધારા માટે ઘણી જાતનાં ભોગો આપવાને પણ ડરતાં નથી.

દર વર્ષે સ્ત્રી જાતિની હાલત સુધારવાને, તેઓ તરેહવાર જાતનાં ઉપાયો અને જુદી જુદી ઢપની માગણીઓ દેશ સાંમે રજુ કરે છે.

તેઓની ઘણી માગણીઓનો સ્વિકાર થાય છે, કારણકે સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ લખી વાંચી શકે છે, જેથી પોતાની હાલત સુધારવાનાં ઉપાયો જલદી લેઈ શકે છે, અને જે સગવડો તથા તકો આપવામાં આવે છે, તેને અસરકારક રીતે ઉપયોગમાં લે છે, અને તે માટે મહેનત કરે છે.

એ કાળે સ્ત્રીઓ દુન્યાનાં ઘણા ભાગોને લગતું જ્ઞાન ઝડપથી મેળવે છે, અને સાર્વજનિક સભાઓ અને મંડળીઓનાં સભાસદો તરીકે કામ કરવાની શક્તિઓનો પુરાવો આપે છે.

હિન્દ દેશની સ્ત્રીઓને મત આપવાનો અધિકાર પહેલો મદ્રાસ ઇલાકામાં મળ્યો હતો. ત્યાર પછી મુંબઈમાં મત આપવાનો હક સ્ત્રીઓને મળ્યો હતો. જોડ્યા પ્રાંતો અને દેશનાં બીજા ભાગો એ સ્ત્રીઓને એ હક રફતે રફતે આપ્યો હતો. માધસેર, ત્રાવંકોર, કોચીન, બરોડા, જલવાડ એવાં રાજ્યોમાં પણ સ્ત્રીઓને મત આપવાની પહેલે છૂટ મળી હતી. એ રીતે હિન્દસ્થાનમાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો ચઢતા પ્રકારનો બનાવવાને માટે પુરૂષ વર્ગ તરફથી સારી મદદ મળી હતી.

હાલમાં સ્ત્રીઓને માત્ર મત આપવાનોજ અધિકાર નથી, પણ તેણીઓ દેશની કાયદા બાંધનારી મંડળીઓની સભાસદો થઈ શકે છે, મોટા ઓદ્યાઓ ઉપર આવી શકે છે, અને દેશ કારોબારમાં સ્ત્રીઓને ભાગ મળી શકે છે, અને પુરૂષો સાથે દેશ સેવા કરવાને તથા દેશનો સુધારો વધારો લાવવાને સ્ત્રીઓ મદદ આપી શકે છે.

હિન્દ દેશની સ્ત્રીઓને મત આપવાનો હક બ્રીટીશ પાર્લામેન્ટ તરફથી આપવામાં આવ્યો હતો. એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી, જે હિન્દની દરેક પ્રાંતની કાયદા બાંધનારી મંડળીઓનાં હાથમાં સત્તા આપવી, જેથી જેખી ઇલાકાઓની કાયદા બાંધનારી મંડળીઓનાં સલાસદોની મરજી હોયે, ત્યાંનાં ભાગોની સ્ત્રીઓને મત આપવાનો અધિકાર તેઓ આપી શકે, એવી વ્યવસ્થા કરવાનો હક બ્રીટીશ પાર્લામેન્ટ તરફથી દેશની મંડળીઓને આપવામાં આવ્યો હતો.

એ બાબદમાં ભારત દેશનાં પુરૂષ વર્ગે તરફથી વિરૂધ્ધતા દેખાડવામાં આવી હતી નહિ, એ ખુશી થવા ભોગ બનાવ છે.

દેશની ઉન્નતી માટે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોનો સુધારો વધારો સાથે થવો જોઈયે, અને સમાન હકોની જાળવણી થવી જોઈયે.

સુધરેલા દેશોમાં પ્રજાને મત આપવાનો હક આપવો, તે રાજકારોબારમાં ભાગ લેવાને માટે પહેલું પગથિયું છે, એમ લેખવામાં આવે છે, અને જે પગથિયાં મારફતે પ્રજા માટે આગળ વધવાનો રસ્તો ખુલ્લો થાયે છે.

હિન્દુસ્થાનમાં પુરૂષો માફક એકવીસ વર્ષની વયે એક સ્ત્રી મત આપવાનો અધિકાર ભોગવી શકે છે. દરેક સ્ત્રી મત આપી શક્તી નથી, પણ જેઓ માલમિલકત ધરાવતાં હોયે, લખી વાંચી શક્તાં હોયે, કર વેરો ભરતાં હોયે, પોતાનાં ધંધા રોજગારની આવક મેળવતાં હોયે, કમાઈ કરી શક્તાં હોયે, પોતાની દોલત હોયે, એવાં સર્વે માણસો જેઓ કરવેરો આપતાં હોયે, તેઓ સર્વે અને જે ઓરતોનાં ઘણીઓ સરકારી ઓધ્યાઓની ફરજો બજાવતાં મરંજુ પાંખ્યા હોયે તેઓની બાયડીઓને પણ મત આપવાનો અધિકાર આપ્યો છે. જે માણસો રૂપ્યા દશતું ભાડું પોતાને નામે ભરતાં હોયે તે સઘળાં માણસો મત આપવાનો હક ભોગવી શકે છે.

રાજકારોબાર ચલાવનારી અને કાયદા બાંધનારી મંડળીઓનાં સભાસદો પુંટી કાઢવાને માટે મત આપવાનો હક ઉપયોગી થઈ પડે છે. જેથી ચુંટણી દેખા મત આપવાનો અધિકાર ધરાવતાં સઘળાં મનુષ્યો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મંડળીઓમાં સભાસદોને મોકલી શકે છે.

ગ્રેટ બ્રીટનમાં સંજોગોને સખમે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા ધારે હોવાને લીધે, મત આપવાનો હક ધરાવવાને સ્ત્રીઓ માટે ત્રીસ વર્ષની ઉમ્મર રાખવામાં આવી હતી.

બરમામાં ૧૮ વર્ષની વયે એક સ્ત્રી મત આપવાનો હક ભોગવી શકે છે, કારણકે બરમીસ બાનુઓ ફેબ્રુઆરીમાં આગલ વધેલાં છે અને મોટા પ્રમાણમાં છૂટાપણુ ભોગવે છે.

મત આપવાનો અધિકાર મેળવ્યાથી દેશની સ્ત્રી મંડળીઓમાં જાગૃતિ વેદ થાયે છે, અને સારા પ્રકારની મોટી ચલવલોમાં ભાગ લેવાને સાર્થક થવાનું થાયે છે, અને સુધારાની યોજનાઓ અમલમાં મુકવાને સ્ત્રી જાતિ પોતાનો ભોગ આપી શકે છે.

વ્યાખ્યાન ૬.

ધારા અથવા કાયદા બાંધનારી મંડળીઓ.

સુધરેલા જમાંનાંમાં એક દેશને લગતા કાયદા કાનુનો ધડવાને ધારા મંડળીઓ હસ્તીમાં આવી છે.

આ મંડળીઓ મારફતે કયા કાયદાઓ દેશનાં લાભને માટે છે, અને કયા નુકશાન કર્તા છે, તે માટે મંડળોમાં વાદવિવાદ કરીને ધારાઓનાં લાભો અથવા ગેરલાભો પુરવાર કરી શકાયે છે.

મંડળો મારફતે નવા ધારાઓ બાંધી શકાયે છે, જુના કાયદાઓમાં સુધારો કરી શકાયે છે અને અધર્મીત કાયદાઓ કાઢી નાંખી શકાયે છે.

દેશની ધારા બાંધનારી મંડળાઓમાં બેઠકો મેળવવાને ઉમેદવારી કરવામાં આવે છે. બેઠકો મેળવવાને માત્ર લાયકાત ધરાવનારાં સ્ત્રી પુરુષોજ પોતાની ચુંટણી કરાવવાને બહાર આવે છે.

એક દેશનાં પ્રાંતો અથવા જિલ્લાઓનાં ઘણા વિભાગો કરવામાં આવ્યા હોયે છે, અને તેવા વિભાગોમાંથી ચોક્કસ સંખ્યામાં ધારા મંડળાઓમાં જવાને કાળે લાયકાત ધરાવનારાં મનુષ્યો ચુંટણીમાં ભાગ લેવાને માટે, પોતાનાં નામો ઉમેદવારો તરીકે નોંધાવે છે.

સાધારણ રીતે ઉમેદવારોમાં ચુંટણી વેળા હરિક્ષાઈ થાયે છે, કારણકે એક અથવા બે બેઠકો મેળવવાને માટે પાંચ અથવા છ ઉમેદવારો ચુંટણીમાં ભાગ લેયે છે.

દરેક વિભાગો માટે ઉમેદવારોની સંખ્યા એક સરખી હોતી નથી, જે માટે આગલથી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે, અને વધતા અથવા ઓછા પ્રમાણમાં ઉમેદવારી કરવાને લાયક માણસો બહાર આવે છે.

જે આદમીઓ મિલકત ધરાવતા હોયે, પોતાની આવક ઉપર કર અથવા ઇનકમટેક્સ ભરતા હોયે, ધરો અથવા ઓરડાઓ ભાડે રાખીને પોતાને નામો ભાડું ભરતા હોયે, યુનીવર્સિટીમાંથી તાલીમ લેઈને પસાર થયેલાં માણસો સાત વર્ષો પછી ઉમેદવારોને મત આપી શકે છે. હિન્દુ, મુસ્લમાન, પારસી, ક્રીશ્ચિયન એવી દરેક જાતોનાં દેશમાં વસ્તાં લાયકાત ધરાવનારાં માણસો ઉમેદવારી કરે છે.

યુરોપિયન અને હિન્દી વેપારી મંડળો તરફથી પોતાનાં લાભો સાચવવાને ધારા મંડળાઓમાં પ્રતિનિધીઓને મોકલવામાં આવે છે. યુનીવર્સિટી

તરફથી પણ પ્રતિનિધી માટે બેઠક મેળવવામાં આવે છે. કારખાનાંઓનાં માલેકો તરફથી પણ પ્રતિનિધી મોકલવામાં આવે છે. જમીનદારોનાં લાભો જળવવાને તેઓમાંથી પ્રતિનિધીઓ મોકલે છે. એંગ્લો ઇન્ડિયન્સ, હરીજનો ઇન્ડિયન ક્રીસ્ચિયનનો પણ પ્રતિનિધીઓ મોકલે છે. સરકાર તરફથી પણ થોડા સભાસદોની નેમણુક કરવામાં આવે છે. જન સમુહમાંથી લાયકાત ધરાવનારા જે મનુષ્યો પ્રજા તરફથી ચુંટી કઢાયેલાં હોયે તેઓ સભાસદો થઈ શકે છે. અમલદાર વર્ગની પણ સભાસદો તરીકે નેમણુક થાયે છે, જેઓ પ્રજા તરફથી ચુંટી કાઢવામાં આવે છે.

એ પ્રમાણે બે રીતે મંડળીની બેઠકો મેળવી શકાયે છે. ચુંટણીમાં ભાગ લેઈ, તેમાં ફતેહમંદ થયાથી રાજ કારોબારનાં મંડળોમાં દાખલ થઈ શકાયે છે.

જે પત્રમાં મત આપવાને લાયકાત ધરાવનારાં આદમીઓ પોતાનું મત નોંધી આવે છે, તેને ચુંટણી પત્રકો કહેવામાં આવે છે.

હિન્દ દેશમાં માત્ર એકજ જાતનાં લોકો વસ્તાં નથી, પણ જુદી જુદી જાતો હોવાથી દરેક જાતનાં લાભો જળવવાને, અને નાની અથવા મોટી કામની સંખ્યા પ્રમાણે, દરેક જાતો માટે વધતી અથવા ઓછી સંખ્યામાં સભાસદો ચુંટાએ એવી ગોઠવણુ કરવામાં આવે છે.

ત્રણ વર્ષો સુધી એક સભાસદ ધારા મંડળોની બેઠક રાખી શકે છે. જે ફરીથી બેઠક મેળવવાની મરજી હોયે તો બીજી વેળા ચુંટણીમાં ભાગ લેઈ શકે છે, અથવા નેમણુક કરાવી શકે છે.

ધારા મંડળીમાં સભાસદો ઉપરાંત એક પ્રધાન અથવા વજીર Prime Minister હોયે છે, પ્રધાનની સત્તાને માન આપીને જુદી જુદી બાબતો ઉપર સભાસદો વાદવિવાદ મંડળીઓમાં કરે છે.

મંડળીનો એક ભાગ મંત્રીઓની આશીસ અથવા કચેરી હોયે છે, જ્યાં મુખ્ય અધિકારીઓનાં સેક્રેટરીઓ તેઓનાં ખાતાંને લગતું કામ કરે છે, જેને સેક્રેટોરયલ ડીપોર્ટમેન્ટ કહેવામાં આવે છે.

મંડળીઓમાં સભાસદો પોતાની મરજી પ્રમાણે પક્ષોમાં અથવા ટોળીઓમાં વહેંચાયે છે, અને એ રીતે જુદા જુદા ભાગોના પક્ષો બનાવે છે. આ પક્ષો પોતાનાં સભાસદોમાંથી ઉપરીઓને અને ઓધેદારોને ચુંટી કાઢે છે.

મોટા ઓધેદારોમાં કાયદાશાસ્ત્રીનો ઓધેદાર, ફળવણી ખાતાનો અમલદાર, જાહેર કામકાજ માટેનો ઓધેદાર, રાજ્યકારોબારની વ્યવસ્થા કરવાને માટેનો ઓધેદાર, આવક જવકનો પૈસાનો હીસાબ રાખનાર ખજાનચી, આરોગ્યતા જળવાયે, હવા, પાણી સ્વચ્છ રહે તેની દેખરેખ રાખનાર અમલદાર, વાર્ષિક ઉપજ અથવા મહેસુલની તપાસ રાખનાર ઓધેદાર હોયે છે. એ રીતે રાજકારભાર ચલાવવાને દિવાન ઉપરાંત જુદી જુદી પદવી ધરાવનારા અમલદારો સાથે મળીને કામ કરે છે.

મંડળીઓમાં જુદા જુદા લાભો અને વિચારો ધરાવતાં મનુષ્યોનો સમૂદાયે થયેલો હોવાથી, કુદરતી રીતે સભાસદો પોતાની વલણ મુજબ નાની ટોળકીઓમાં વહેંચાઈ જાયે છે, જેને પાર્ટીઓ અથવા ટોળકીઓ કહેવામાં આવે છે. મુખ્ય બે ટોળકીઓ ધ્યાન ખેંચે છે, એક સરકાર તરફની ટોળા અને બીજી વિરોધ દેખાડનારો સભાસદોનો ભાગ છે.

દેશનાં વડા હાકેમની સત્તા સર્વોપરી ગણાયે છે. ઇલાકાઓના હાકેમો રાજકારોબારનો કબજો પોતાનાં હાથમાં રાખે છે. જેઓ દેશના વડા હાકેમની સત્તાને માન આપે છે, ઇલાકાઓનાં વડાઓની સહાનુભૂતી અને સરકારી મંડળોની મરજીથી, દેશને લગતા કાયદાઓને પ્રજા મંડળીઓ અમલમાં મેળી શકે છે, અને ધારાઓ પસાર કરી શકાયે છે.

વ્યાખ્યાન ૭.

કેદખાનાંઓ.

સર્વે દેશોમાં દોષીત અપરાધો માટે અપરાધીઓને નાની મોટી સજાઓ કરવામાં આવે છે, જે જાતનો ગુન્હો અને અપરાધ તે માફકની સજા મળે છે.

આ સજાઓ ભોગવવાને કેદખાનાઓ બનાવવામાં આવ્યાં છે. જ્યાં મનુષ્યોની જીંદગી પર જાતજાતનો અટકાવ નાખવામાં આવે છે.

હાલનાં સુધરેલા દેશોમાં એવા કાયદાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવે છે, કે સાધારણ ગુન્હેગારો તરફ અતિષ્ઠ ધાટકીપણ નહિ વાપરતાં, તેઓની જીંદગી સુધારવાનાં, કંઈ ઉદ્યોગ હુન્નર શીખાડવાનાં, તેઓની ચાલચલણ બરોબર થાય એવા ઉપાયો લેવાને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે, અને બેહુદ જીલ્લામાં અપરાધીઓ પર કરવામાં આવતો નથી.

પશ્ચિમનાં સુધરેલા મોટા દેશોનાં કેદખાનાંઓમાં અને કેદીઓને રાખવાની ઢોપોમાં દિનપરદિન સુધારો થતો રહે છે. જ્યારે હિન્દુસ્થાનમાં એ બાબદ ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી.

૧૯૧૯ સર એલેક્ઝાન્ડર કારદયુનાં પ્રમુખપણાં હેઠલ જેલોમાં સુધારો વધારો કરવાને એક કમીટી નેમવામાં આવી હતી, અને ત્યાં દરેક ઇલાકાનાં માણસોએ શાક્ષી આપી હતી, કે હિન્દુસ્થાનનાં કેદખાનાંઓની અસર ગુનેહગાર કેદીઓ ઉપર સારા પ્રકારની થતી નથી, અને કેદીઓ સુધરવાને બદલે વધારે ઉતરતા પ્રકારનાં થઈને બહાર આવે છે. જ્યારે હાલનાં સુધરેલા જમાનાનાં કેદખાનાંઓને લગતું બહોલું જ્ઞાન ધરાવનારા આદમીઓ એવું જાહેર કરે છે કે મનુષ્યોમાં સુધારો લાવે, અને કેદીઓની વર્તણુક તથા

તેઓની રાહ રિતીમાં સારા પ્રકારનો ફેરફાર થાયે તેવી જાતની જેલો હોવી જોઈએ. કેદખાનાંઓનાં અમલદારો તથા ત્યાનાં કામદારો માયાલુ, મહેતુ ઢીલ ધરાવતા, મનુષ્ય જીવન સમજી શકે, તેવા સુધરેલા વિચારો ધરાવનારા હોવા જોઈએ; આ સુધારામાં કેદીઓને કેલવણી આપવી એ પહેલી નેમ રાખવામાં આવી છે. બીજી નેમ નાની વયેનાં અને જુવાન ૨૧ વર્ષની અંદરનાં મનુષ્યોને ગુનેહગારોથી તદ્દન અલગ રાખવાને માટે રાખી છે, કારણ કે જુવાન વયેમાં માણસનું મન સારૂ અથવા ખરાબ બહુ જલદી ગ્રહણ કરે છે, તેથી આ જુવાન માણસોનો વસવાટ સાધારણ લાંબા વખતનાં કેદીઓ સાથે રાખ્યાથી તેઓને ગેર ફાયદો કરે છે. એ માટે દેવીડ સાસુન સુધારના શાળા ગૃહ અથવા ઇન્ડસ્ટ્રીયલ અને રેફરમેટરી ઇન્સ્ટીટ્યુશન, રેફરમેટરી સ્કુલ ચારવાડામાં અને ધારવારમાં જુવાન કેદીઓનો સુધારો કરવાને વાસ્તે નિશાળ રાખવામાં આવી છે. આ જુદી જુદી જગ્યાઓમાં ૧૯૨૯ સુધીમાં ૨૧ વરસની અંદરનાં ૭૫૦ જુવાન છોકરા, છોકરીઓને ત્યાં દાખલ કરવામાં આવ્યા હતાં, જ્યારે ૧૭૨૪ જુવાન છોકરા, છોકરીઓને ઇલાકાઓનાં બીજાં કેદખાનાંઓમાં રાખવામાં આવ્યા હતાં, જે તેઓને માટે નુકશાનકારક હતું, કારણ કે તેઓને ખરાબ વર્તણૂકનાં કેદીઓ સાથે ત્યાં ભેલાવું પડતું હતું. એ દેખાડે છે કે સુધારો લાવે તેવાં ખાતાંઓની અને દેખરેખ રાખનારી નિશાળોની ગુનેહગાર કેદીઓ માટે ઇલાકામાં ઘણી જરૂર છે.

જ્યારે હિન્દુસ્થાનની જેલો પહેલેથી સારા પાયા પર મૂકવામાં આવી નથી, ત્યારે હાલનાં સમ્યમાં દેશ કારોબારને લગતા મતફેર માટે તદ્દન જુદા પ્રકારના મનુષ્યો જેલમાં જાય છે, કે જેઓ સાધારણ રીતે કહેવાતા કેદીઓ હોતા નથી, પણ શીખેલા, સારી ચાલચલણનાં, સારો દરજ્જો ધરાવનારા, અને સુખ સગવડો ભોગવનારાં સ્ત્રી પુરૂષો છે. તેઓની માન્યતા છે કે કેદખાનાંમાં જઈને જો હિન્દ દેશને છૂટાપણું મળી શકતું હોય, તો

તેમ કરીને પણ મેળવવું, એવી શ્રાધ્ધાથી તેઓ કામ કરે છે, જેથી ખીટીશ્ પ્રગ્નપર તેઓનાં સ્વભોગની સારી અસર થવા પામે એવી ઇચ્છા રાખવામાં આવે છે.

એ વખતે સરકારની જવાબદારી અને ફરજો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં વધી જાય છે, અને તદ્દન જુદી પ્રકારનાં કેદીઓથી જેલો ભરાયે છે, ત્યારે જેલોને લગતા કારોબારની અને ત્યાંનાં કામદારોની ખામીઓ વધારે પ્રમાણમાં જાહેર થાય છે. એ વેલા સરકાર તરફથી ચાંપતા ઉપાયો આ મનુષ્યોની તંદુરસ્તી અને જોઈતી સગવડો સાચવવાને લેવામાં આવશે, એવી લોકો આશા રાખે છે.

સત્યાગ્રહ કેદીઓ માટે તે વેળા જેલનાં કારોબારમાં ત્રણ વિભાગો કરવામાં આવ્યા હતા, તેઓને એ, બી અને સી વર્ગનાં કેદીઓ તરીકે ગણવામાં આવતા હતા, અને આ સત્યાગ્રહીઓ, વોલન્ટ્યર્સો, નીમકનો કાયદો તોડનારાં મનુષ્યો, પરવાનાં વગર છાપો છાપનારાં લોકો, કોંગ્રેસ કમીટીનાં સભાસદો, પરદેશી કાપડ વેચવાની બંધી રાખવાને માટેનાં વોલન્ટ્યર્સો, દારૂ તાડીનાં પીઠાંઓ બંધ કરાવવાને વાસ્તે ચોક્કી રાખનારાં લોકો, જંગલોને લગતા કાયદા તોડનારાં માણસો, જમીનનો કર નહિ ભરનારા ખેડુતો એવા સર્વે વર્ગનાં મનુષ્યોને જેલમાં મોકલવામાં આવ્યાં હતાં, તેઓમાંથી કોઈને એ વર્ગનાં, કોઈને બી વર્ગનાં, અને કોઈને સી વર્ગનાં કેદીઓ તરીકે રાખવામાં આવતાં હતાં. આ ત્રણ વર્ગોનાં કેદીઓને એક સરખા હકો હોતા નથી, પણ એ વર્ગનાં કેદીઓને થોડી વધુ સગવડો મળે છે, બી વર્ગનાં તેથી ઉતરતી સગવડો અપાયે છે, અને સી વર્ગને તો આ બેઉ વર્ગો કરતાં વધારે ઓછી સગવડો મળી શકતી હતી. એ વર્ગનાં કેદીઓને સુવાને માટે એક નાનો ઘોડ્યો, તેપર એક પાતલુ ગોદડુ, ચાદર, કુરતની અને બે તક્યા તથા

ઓધવાનું મળે છે; સરસામનમાં એક ખુરસી, એક તેબલ, એક નાની આરસી, અને નીખ્યો, સાથુ, બાલને લગાડવાનું તેલ, અને રાતે દશ વાગા સુધી એક બતી આપવામાં આવી હતી, જન્મવાને માટે એલ્યુમીયમનાં વાસનો મળે છે. જો કંઈ ચીજો વધારે જોઈએ છે તો જોલનાં સુપરીનતેન્દ્રન્ટ અથવા ઉપરીનો હોકમ લેઈ તે ચીજો ઘેરથી લાવવાની રજા મલતી હતી. આ એ વર્ગનાં કેદીઓ માટે રોજનાં ખોરાક સારૂ રૂ. ૧-૮) આપવામાં આવતો હતો, અથવા સુપરીનતેન્દ્રન્ટની પરવાનગી લેઈ પોતાનાં ઘેરનો પણ ખોરાક મંગાવી શકાતો હતો. મુસાફરી દરમ્યાન આગગાડીમાં બીજા અથવા વચલા ક્લાસમાં મુસાફરી કરે છે, અને જો પહેલા વર્ગમાં કરવી હોય તો તેના વધતા પૈસા કેદીઓ તરફથી આપવામાં આવે છે, અને તેવો ઘેરનાં કપડાં પહેડી શકે છે. જોલની અથવા કેદખાનાંની લાઇબ્રેરીમાંથી પુસ્તકો, ચોપાંન્યાઓ વાંચવાને મળી શકે છે, અને લખવાને માટે સાદી, પેન, કાગલ, પેન્સીલ, અને એકસરસાઇઝ થુક આપે છે. પણ દરેક ચીજની સખ્ત તપાશ રાખવામાં આવે છે, અને એકસરસાઇઝ થુકમાંથી પાનાંઓ ફાડી શકાતાં નથી, અથવા તેપર કાગલો લખાતાં નથી. એવાને બાલ બોડાવી નાખવાનું ફરજિયાત હોતું નથી, પણ ડોકતરનાં હોકમ પ્રમાણે કરવાનું છે; તેઓનાં કપડાં ધોવાડી આપે છે, અને દારૂ પીવાની બંધી છે, પણ બીડી પીવા દે છે, જેના પૈસા કેદીઓ પોતે આપે છે.

બી વર્ગનાં કેદીઓ જેઓ બીજા વર્ગનાં ગણાતા હતા, તેઓને પણ બીજાણાં માટે એક પાટલું ગોદકુ, ચાદર, કુરતની અને એક તક્યો ઓધવાનાં સાથે મળતું હતું. ફરનીયરમાં એક તેબલ, ખુરસી, બતી અને એક અભડાઇ મળે છે. મુસાફરી વખતે ઇનતર અથવા વચલા ક્લાસમાં પોલીશના પહેરા સાથે મુસાફરી કરે છે, અને ખોરાક માટે રોજનો રૂપ્યો એક મળે છે. કપડાં પહેરવાનાં મળે છે.

બી વર્ગનાં કેદીઓ પોતાનું બીજાણું, ઓરડો, સામન સર્વે સાફ હાથે કરે છે, અને નાહવાને માટે સાણુ આપવામાં આવે છે, તેઓનાં માથાનાં, દાઢીનાં બાલો કાપવામાં આવે છે, અને બી વર્ગમાં જણાવેલોજ ખોરાક આપવામાં આવે છે. એ અને બી વર્ગના કેદીઓને તેઓને લાયકનું રોજ ચોક્કસ પ્રમાણનું કામ કરવાનું સોંપી આપેલું હોય છે.

એ વર્ગનાં કેદીઓ પોતાનાં સગાંસ્નેહીઓની મુલાકાત દર પંદર દહાડે એક વખત જેલનાં અમલદારની હાજરીમાં લેઈ શકે છે, અને બી વર્ગનાં કેદીઓ મહીનામાં એકજ વેલા મળી શકે છે. સુપરીન્ટેન્ડન્ટની પરવાનગીથી એ કલાસનાં કેદીઓ પંદર દહાડે એક વેલા ઘેરનાં આદમીઓ પર કાગલ લખી શકે છે, અને બી વર્ગનાં કેદીઓ મહીનામાં એક વેલા લખે છે, પણ માત્ર ઘેરગતુ કુટુંબની બાબત સિવાયે બીજું કશું લખવાનો હોકમ હોતો નથી.

એ અને બી વર્ગ માટે નાહવાની, કુદરતી હાજત માટે ઠીક જુદી સગવડ મળે છે, અને એ વર્ગમાં કેદીઓ કમોદ પણ વાપરી શકે છે, જેના પૈસા કેદીઓ ભરે છે.

સી વર્ગનાં કેદીઓને બી વર્ગનાં જેવી પણ સગવડ મળતી નથી, તેઓને જેલનો ખોરાક ખાવાનો હોય છે, અને જેલનાં કપડાં પહેડવાનાં છે, જમીન પર એક હાબલી પાંઠડી સુવાનું હોય છે, અને પોતાનાં કપડાં સાફ કરવાનાં હાથે હોય છે. તેઓનો ખોરાક ભલ્લકા પ્રકારનો હોવાથી ઘણા સી વર્ગનાં કેદીઓ વજનમાં ઓછા થાય છે, ખોરાકમાં વારે ઘડીએ ફેરફાર નહિ કરવાથી રોજ એકજ જાતનું ખાવાનું પસંદ પડતું નથી. જો કેદીઓ સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અથવા ઉપરીનાં અને બીજા નાના અમલદારોનાં હોકમને તાબે નહિ થાયે તો સોલીતરી કંનફાઇનમેન્ટ અથવા અંધારી કોઠડીમાં

થોડા દહાડા રાખવામાં આવે છે, હાથે પગે બેડી ઠોકવામાં આવે છે. આ અંધારી કાઢીમાં રહેવાથી તેઓ શારીરીક અને મનની શક્તિઓમાં નબળા પડી જાય છે, તેથી જ્યારે તેઓ કેદખાનામાંથી છૂટે છે ત્યારે તેઓ આગલની માફક કામ કરી શકતા નથી, ઉતરતા પ્રકારનો ખોરાક લેવાથી જીદાં જીદાં દર્દો તેઓને લાગુ પડે છે.

એ ઉપરાંત જો સખ્ત કેદખાનું તેઓને મળે છે, તો ત્યાં સખ્ત પ્રકારની મહેનત મજૂરી કરવી પડે છે. હિન્દુસ્થાનમાં કાંઈ કાંઈ કેદખાનામાં કેદીઓનાં ઉપરીઓ તરીકે લાંબી મુદતનાં ગુનેહગારોને રાખવામાં આવે છે, જેઓ કેદીઓ તરફ વધારે સખ્તાઈથી વર્તે છે; ઓગસ્ટ ૧૯૩૦ માં સુધરેલા જમાનાનાં પ્રાગ શહેરમાં ચેકોસ્લોવાક્યામાં જાલીમ ગુનેહગારોને કેમ સુધારવા તે બાબદ પર વિચાર ચલાવવાને એક કોન્ફરન્સ અથવા સલાહ આપનારી બેઠક મળી હતી, જ્યાં ૫૦૦)–ડેલીગેતો અથવા પ્રતિનિધીઓ ત્રીસ દેશોનાં આવ્યા હતા, તેમાં મોટા કેદખાનાનાં ગર્વનરો, જેલોનાં કારોબારીઓ અને અમલદારો એ સર્વે હતા. તેઓએ અમેરીકાની, અને ઇંગ્લેન્ડની શિક્ષા કરવાની રીતો તપાસી હતી, અને એવા અનુમાન પર આવ્યા હતા કે, પુરતી સંભાળ અને કાળજીથી ગુનેહગારોની જીંદગી સુધારી શકાય છે, અને તેને મદદ કરવાનાં સાંધનો મેળવી આપ્યાથી તે પાછો સારો શહેરી બની શકે છે.

હવે એવી રીતે ખરાબ ગુનેહગારોને સુધારવાની જ્યારે બીજા દેશોમાં કાળજી કરવામાં આવે છે, ત્યારે આપણાં દેશમાં સારા વર્ગનાં લોકો કેદખાનુ સહેવતા થયા હતા, તેઓ દેશનું છૂટાપણુ લાવવાને માટે અનેક તરેહથી જેલમાં જવાનું પસંદ કરતા હતા, તે વેલા જેલનાં ઉપરીઓ અને સત્તાધિકારીઓ આ સર્વે કેદીઓ તરફ સભ્યતા અને વિવેક મર્યાદા જાળવી તેઓ સાથે વર્તણુક ચલાવે એવી સર્વેની ઇચ્છા હતી; કારણકે તે સમ્યમાં જેલમાં જનારાં લોકો કંઈ ચાંચ્યાઓ,

હુટારૂઓ, ખુનીઓ, ચોરો એવા હતા નહિ, પણ સારે ધરનાં કામદાર વર્ગનાં, કેળવણી પામેલા અને કોઇપર જૂલમાત નહિ ગુજરવાનું પસંદ કરનારા આદમીઓ હતા. તેઓ તરફ જ્યારે કહણ, કરડી રિતો અને અસહ્યતા દેખાડવામાં આવે છે, ત્યારે સર્વેનાં દીલો કચવાયે છે. એવી જાતની નહિ ઘટતી વર્તણૂક ચલાવવાનાં દાખલાઓ છાપાદવારે જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા, અને સી વર્ગનાં વોલંન્ટ્યોસોએ, સત્યાગ્રહી લોકોએ ત્યાં શું ખમ્યું હતું, તેનો થોડો હેવાલ છાપામાં જણાવ્યો હતો.

સી વર્ગનાં કેદીઓને જમીનપર માત્ર અકરૂ જેસીને ખોરાક લેવાનું છે, પણ પલાંથીવારી જેસ્વા દેતા નથી, તેઓનાં કપડાં બહુ મેલાં હોયે છે, અને બહુ થોડાં મળે છે, માત્ર એક ચટાઇ અને એકજ ધાબલી બીછાંણાં માટે આપે છે. એક મહીને દહાડે બે આનાનોજ સાબુ સાફસુફ કરવાને અને ધોવાને માટે મળે છે. લખવાને માટે કાગલ, પેન્સીલ એવું કંઈ મલતું નથી, વાંચવાને માટે જેલની લાઇબ્રેરીમાંથી માત્ર બે ચોપડીઓ એક વખતમાં લેવાનો હોકમ મલે છે, માથાં બોડાવવાં પડે છે, નાહવા જવાની, ખાવાની અને કુદરતી હાજતે જવાને માટે ટુકડીઓમાં ઉભું રહેવાનું છે, અને કુદરતી હાજત માટે પાંચ મીનીતથી વધુવાર અપાતી નથી, આ બધું એક લાઇન્માં સામટું કરવાનું હોયે છે, એ ખેદકારક દેખાયે છે. સવારે છ વાગે ખોરાકમાં જીવારીની કાંજી આપે છે, જે પીવા ગમે તેવી લાગતી નથી, દશ વાગે બે જીવારીની રોટલી અને થોડી દાલ મળે છે, પણ તે ખોરાક એવી રીતે જેસ્વાદ રાંધેલો હોયે છે કે બધું ખાવાને ગમતું નથી. સાંજે બે રોટલા અને ભાજી મળે છે, આ જાતનો ખોરાક સારાં લોકોને લેવો બહુ કહણ છે, તેઓને નાનપણથી સારો ખોરાક લેવાની ટેવ હોયે છે, તેથી આ જાતનો ખોરાક તેઓ પચાવી શકતા નથી, અને જમી પણ શકતા નથી, તેથી ઘણા કેદીઓ નબલા થઇ જાયે છે.

આ બધું ખમ્યા ઉપરાંત તેઓ પાસે સખ્ત મહેનત કરાવે છે, ચોકકસ વખતમાં તેમી આપેલું કામ કરવું પડે છે.

સી વર્ગનાં કેદીઓ માત્ર ત્રણ મહીને એકજવાર અમલદારની હાજરીમાં પોતાનાં ઘેરનાં માણસનો મેલાપ કરી શકે છે. બહારની દુન્યાથી અથવા બહારનાં માણસોના સંબંધથી તેઓ તદ્દન વેગળા થઈ જાય છે. કોઈ વેલા કેદીઓને નાની કાટડીઓમાં રાખે છે, અને કોઈ વેલા ખેરેકમાં અથવા લશ્કરી સિપાહોને રહેવાનાં ઘરોમાં સાથે રાખે છે. આ કાટડીઓ સફાઈદાર, ચુનો દેવાલને લગાડેલો, અથવા સાફ જમીનની હોતી નથી, પણ અંધારી, માત્ર એક દરવાજા સાથની મેલી હોય છે, અને સાત વાગા પછી બત્તી વગરની એવી કાટડીઓમાં વીછું અથવા જીના જન જનવરની ધાસ્તીમાં આ માણસોને ત્યાં સવાર સુધી પડી રહેવાનું છે. બધું કામ કપડાં ધોવાનું, વાસન સાફ કરવાનું, જમીન ધોવાનું હાથે કરવાનું છે.

આ જાતની રીતી ખરાબ જાતનાં ચોરો, લુટાડ્યો, ખુનીઓને સુધારવાને માટે આગલનાં વખતમાં વાપડવામાં આવતી હતી, તેજ ચાલ-ચલગત હમણાંનો દિન્દ દેશનાં લોકો જેઓ છૂટાપણાંની લડત ચલાવતા હતા, તેઓ સાથે જો વાપરવામાં આવેતો તે અફશોશકારક લાગતું હતું, તેથી આપણે ઇચ્છતા હતાં, કે સી વર્ગનાં અને બીજા રાજદવારી કેદીઓની સ્થિતિ સંબંધી અને તેઓને જરૂરજોગી શું સગવડો આપવામાં આવતી હતી, તે માટે અમલદાર વર્ગે કાલજી રાખવી ઘટારત હતી. તેઓની વાજખી ફર્યાદો અને માગણીઓ પર જેલનાં ઉપરીઓએ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને ઘટનાં પગલાં લેઈ તેઓને થોડી સગવડો મળે એવા કાયદા કરવા જોઈએ. જે કાયદાએ ગુનેહગાર વર્ગ સાથે વર્તવામાં આવે છે, તેજ ઉપાયો એવાં સારાં, ગરીબ, કેળવણી પામેલાં લોકો સાથે વાપરવામાં આવે તો કુદરતી રીતે લોકોની લાગણી વધુ ખરાબ થતી જાય, અને અમલદાર

વર્ગમાંથી તેઓનો વિશ્વાસ પણ ઓછો થાય છે અને બનવાજોગ છે; માટે હાલનાં કેદીઓનો ખોરાક, તેઓને રહેવાની જગ્યાઓ, નાહવાઘોવાની, બીછાણાંની, કપડાંની અને કેટલું અને શું કામ તેઓ પાસે લેવામાં આવે છે, તેની પુરતી ખર્ચ રાખીને અમલદાર વર્ગે તેઓને થોડી જરૂરજોગી સગવડો આપવાને પોતાનેથી બનતું કરવું જોઈએ. રાજદવારી કેદીઓને બીજા દેશોમાં એક સરખા વર્ગનાં ગણવામાં આવે છે, જેઓ એક સરખા કાયદા તોડે છે, તેઓને માટે ભાગ શા માટે પાડવા જોઈએ. આ સત્યાગ્રહીઓ સર્વે જણો એ વર્ગમાં મૂકવા જોઈએ, અને ખરાબ જાતનાં ગુનાહો માટે નહિ પકડાયેલાં સર્વે મનુષ્યોને એ ઉપલા વર્ગની સગવડો મળવી જોઈએ.

મુંબઈ ઇલાકાની વીસાપુર નામની જેલ જેને અગાઉ કેદીઓનાં ઉપયોગમાં નહિ આવી શકે તેવી ગણવામાં આવી હતી, અને તે જેલને બંધ કરવામાં આવી હતી, તે પાછી તે સમ્યે ચાલુ કરી હતી, અને ત્યાં નીમકનાં કાયદા તોડનારાં અને બીજા સત્યાગ્રહીઓ તથા કોંગ્રેસનાં વોલન્ટરિસોને મોકલવામાં આવતા હતા. ત્યાંની જેલની આંખોહવા સારાં ગણાતાં નથી, મેલેરિયસ અને તાવ લાગુ પડે તેવી તે જગ્યા છે. તેમાં પાકડી બાંધણીનાં મકાનો હોતાં નથી. અને જાહેર છાપામાં આ જેલમાં આદમીઓથી વસ્વાત નહિ થઈ શકે એવી લેખવામાં આવી છે, ત્યાં સાંપ, વીંછું એવાં જાનવરો વધારે પ્રમાણમાં રહે છે, કેદીઓ ઉપર દેખરેખ રાખનારાં માણસો તેઓ સાથે સખ્ત રીતે વર્તે છે; કેળવાયેલાં, સારી સ્થિતીમાં રહેનારાં મનુષ્યોને ત્યાં મોકલવામાં આવે, તો ત્યાંની ન સહેવી શકાયે તેવી કરડી રિતોથી તેઓનાં જીવોને બહુ નુકશાન થાય છે, અને તેઓની જીંદગી બહુ કચડાઈ જાય છે. જ્યારે તેઓ આ ભારત દેશની જેલનાં ઉપરીઓનું ધ્યાન આ જાતની ન વેઠી શકાયે એવી સખ્તાઈને દૂર કરવાને સારૂ ખેંચી શકતા

નથી, ત્યારે કેદીઓ ભુખમરો વેઠે છે, અને ખોરાક પાણી લેવાનું તદ્દન બંધ કરે છે, જેથી તેઓની હાલત તરફ સત્તા વાલાઓનું ધ્યાન ખેંચાએ, અને જે ક્યારેય છે તે દૂર કરવાનાં ઉપાયો લેવામાં આવે એવી દ્રઢતાથી કામ કરવામાં આવે છે. જ્યારે ઘણી હદ સુધી એક કેદી પર સખતાઈ વપરાએ છે, ત્યારે તેની જીંદગી કેદખાનામાંજ પૂરી થાએ છે, અથવા એક હાડપીંજર જેવું મનુષ્ય થઈ આ સી વર્ગની હાડમારી વેડી બહાર આવે છે. હિન્દુસ્થાનની જેલોમાં કોઈ વેલા આ સી વર્ગનાં કેદીઓને ના તાબેદારી માટે મારવામાં આવે છે, કોઈ વેલા તેઓને અંધારી કોઠડીઓમાં મૂકવામાં આવે છે, કોઈ વેલા મોટી ભારી ચક્રીઓ પીસાવે છે, જે સઘળું વર્ણુન છૂટા થયા પછી કોઈ કેદીઓ જાહેર પ્રજાની જાણમાં લાવે છે, ત્યારે સાધારણ મનુષ્યો સમજી શકે છે કે આ માણસો એ કેવી રીતે ત્યાંનાં દુઃખો સહન કર્યાં હશે. હિન્દુસ્થાનની જેલોની સ્થિતી તથા ત્યાંનાં રહેવાનાં મકાનો, તેમાં મળતો હવા ઉજાસ, તેઓનો ખોરાક, તેઓ પાસે લેવામાં આવતું કામ, ત્યાં વસ્તા કેદીઓની તંદુરસ્તી, તેઓની સંખ્યા અને તેઓને મળતી સર્વે પ્રકારની સગવડો, એ વાસ્તે ખાસ સંભાળ ભરેલી તપાસ હાલનાં વખતમાં લેવાની વધુ જરૂર છે; હિન્દ દેશમાં જે જેલો અથવા કેદખાનાંઓ આદમીનાં વસ્વાત માટે નાલાયક ઠેરવવામાં આવ્યાં હોયે, તેવાં કેદખાનાંઓનો નાશ થવો જોઈએ, અને મનુષ્યોને રહેવા લાગેકનાં, હવા, ઉજાસ વાળાં નવી દપનાં કેદખાનાંઓનાં મકાનો બંધાવા જોઈએ. કેદીઓ અને ગુનેહગારોની સ્થિતી સુધરે તેવા નવા જમાનાંની યોજનાંઓને અમલમાં મુકવાને માટે કેદખાનાંનાં સુધારા માટે ઉપાયો લેવા જોઈએ, હાલના સમયમાં હિન્દ દેશમાં એવો પ્રવાહ ફેલાયો છે, કે જેના બળથી હજારો સ્ત્રી પુરૂષો જીંદગી તરફનો પ્રેમ છોડી, જે દેશનું છૂટાપણુ તેઓનું બંધીખાનામાં જવાથી મેળવી શકાતું હોએ તો તે માટે કેદખાનામાં જવાને તૈયાર થાએ છે; અને હજારો

મનુષ્ય અત્યાર આગલનાં જેમ એક જાતની જાત્રાએ જવાને જાત્રાલુએ તત્પર બને છે, તેમ જેલમાં જવાનો પોતાનો ધર્મ સમજે છે, જેથી હિન્દુસ્થાન દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવાને જો આ જેલમાં જવાનું હુકાર કામે લાગી શકતું હોય, તો તે પણ અજમાવવાને હાલનાં હિન્દનાં લોકો ડરતાં નથી. ઘણા વિરલા નરો અને નારીઓ એ કાજે પોતાનાં છૂટાપણાં અને સુખનાં ભોગે, આ ભારત ભૂમીને તેરવવાને સારૂ હજારોની સંખ્યામાં બહાર પડી કેદખાનુ સહેવતાં થયાં હતાં. આ ગુંચવણ ઉભો કરે તેવો સવાલ છે, કારણકે લોકો હિંમતથી કેદખાનાનાં દુઃખો સહન કરવાને હામ ભીડે છે, અને એમ કહેવામાં આવે છે કે આશરે ત્રીસ હજાર મનુષ્યો આખા દેશમાંથી કેદીઓ તરીકે કેદખાનામાં તે વેલા રહેલાં હતાં. તેઓની આ અધ્ધા છે કે દેશનાં લોકોની માગણીઓ તરફ સરકારનું અને બ્રીટીશ પ્રજાનું ધ્યાન ખેંચવાનો આ એક ઉપાય છે.

બહુ ભણેલા, સારા માણસો, સારી પંક્તિ ધરાવનાર, દોલતવાન, વેપારીઓ એ સર્વે લોકો આ અદ્ધાથી દેશની ઉન્નતી લાવવાને કાજે, પોતાનાં તન અને મનનો ભોગ કેદખાનામાં જીંદગી ગુજારીને આપે છે, એવા સમ્યમાં કેદખાનાંઓનાં ઉપરીઓ, ન્યાયધીસો અને કારોબાર મંડળનાં અધિકારીઓ પર વધુ જવાબદારી આવી પડે છે. જેઓ કેદખાને જાય છે, તેઓ કંઈ સર્વે મહાન અપરાધ કરનારા સાધારણ અપરાધીઓ નથી, પણ ચાલાક અને સારી સ્થિતીમાં રહેતાં કેળવાયેલાં મનુષ્યો છે. હિન્દુસ્થાનનાં લોકોની માગણી વાજબી છે, એ દેખાડવાને તેઓ બહાર પડ્યાં છે, અને વખતસર હિન્દનાં રાજ્ય કારોબારમાં શુભ ફેરફાર થાય એવું તેઓ ઇચ્છે છે.

વ્યાખ્યાન ૮.

પરણેલી સ્ત્રીઓની દેશીયતા.

થોડા વખત ઉપર ઇંગ્લેન્ડ દેશમાં પરણેલી સ્ત્રીઓ માટે એવો એક કાયદો ઘડવાની ચલવલ થઈ હતી, કે જે કાયદો દેશની મુશ્કેલીનાં વખતમાં ઉપયોગી થઈ પડવાનો ઘણો સંભવ છે.

બ્રીટીશ પ્રજાની એક સ્ત્રી જે કોઈ બીજી જુદી પ્રજાનાં મરદ સાથે લગ્ન કરે, અને તેણીની જે મરજી પડે તો પોતાનાં ઘણીની પ્રજાનું સ્વદેશપણું ધારણ કરે, અને જે તેણીની નહિ મરજી હોય તો તેણી પોતાનાં જન્મદેશની પ્રજાની દેશીયતા રાખી શકે એવી રીતનો કાયદો ત્યાં થયો છે.

બ્રીટીશ પ્રજાની એક સ્ત્રી પોતાની જાત અને દેશથી જુદા એવા એક પારકા મરદ સાથે પરણે, તો તેણી પોતાની સ્વદેશી પ્રજાની દેશીયતા રાખી નહિ શકે એવો બાધ અત્યાર સુધી હતો, તે અટકાવ દૂર કરવાની હાલમાં કોષેશ કરવામાં આવી હતી. ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૫ માં બ્રીટીશ પાર્લામેન્ટે એ માટે એક ઠરાવ પસાર કર્યો છે. જે સ્ત્રીઓનાં લાભ અર્થે ઘડવામાં આવેલો ગણાય છે.

બ્રીટીશ પ્રજાની એક સ્ત્રી જે બીજા જુદા દેશની પ્રજાનાં મરદ સાથે લગ્ન કરે, તો તેણી માત્ર લગ્ન કર્યાથી પોતાનાં જન્મદેશની દેશીયતા ખોઈ શકે નહિ, પણ જે તેણીની મરજી પડે તોજ તેણી પોતાનાં ઘણીનાં દેશની પ્રજાની દેશીયતા લેએ, એવી રીતનું જાહેર કરવાનું તેણીની મુનસરી ઉપર રહેવું જોઈએ, એવો આ ઠરાવ છે.

આપણે આ ઠરાવને શા માટે ફાયદાકારક ગણ્યે છીએ, તેનાં કારણો આપણને જાણવાં જોઈએ.

ગ્રેટ બ્રીટનમાં સ્ત્રીઓ આખા યુરોપની કોઇ પણ પ્રજાનાં મનુષ્ય સાથે લગ્ન કરી શકે છે, જેમકે ફ્રેન્ચ, જર્મન, પોરચુગીઝ, અમેરીકન, ઇટાલિયન, સ્પેનીશ એવી સર્વે ક્ષીસ્ત્રિયન પ્રજાનાં મરદ સાથે લગ્નનાં ગાંઠથી બેઝાયે છે.

મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ પોતાના જાતિ દેશનાં માણસો સાથેજ પરણવાને ખુશી દેખાડે છે, પણ એક દેશમાં થોડી સ્ત્રીઓ નાના પ્રમાણમાં બીજા દેશો અને જુદી જાતોનાં મનુષ્યો સાથે શેહાદી કરે છે.

એવી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ મુશ્કેલ વખતે થાયે તે માટે કાયદો થવો જોઈએ, કારણ કાયદા વગર રક્ષણ મેળવી શકાતું નથી, એવું અનુભવથી પુરવાર થયું છે. તમારી સમજણ માટે હું એક દાખલો ટાંકી દેખાડશઃ આપણી જીંદગી દરમ્યાન એક ભયંકાર લડાઇ યુરોપના રણક્ષેત્રમાં થઇ ચુકી છે, અને હાલમાં બીજું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. લડાઇની ધણી વરસો આગલ ગ્રેટ બ્રીટનમાંથી થોડી સ્ત્રીઓ જર્મનીમાં જર્મનો સાથે પરણીને બચ્ચાં છોકરાંવાલી થઇ હતી, હવે જ્યારે આ બેઉ દેશો વચ્ચે યુદ્ધ જગ્યું ત્યારે તેઓની સ્થિતી કફોડી થઇ પડી હતી. જર્મન સરકાર તેઓને પોતાની પ્રજાનાં આદમી તરીકે સ્વીકારી શકે નહિ, પણ સામો દેશ કે જે સાથે દુશ્મનાઇ થઇ હતી, ત્યાંના છે એવાં તેઓને ગણવામાં આવ્યાં હતાં, અને રખે કાંઇ લડાઇની તૈયારીઓની ખબર આપે અથવા કોઇખી એવાં કારણોથી તેઓને દેશમાં વસ્વા દેવાનું અને છૂટાપણુ ભોગવવા દેવાનું વાજખી ધારવામાં આવતું હતું નહિ. એ સમયે એવી હાલતમાં આવી પડેલી સ્ત્રીઓને નાના છોકરાંઓ સાથે ધણી હેરાનગતી ભોગવવી પડે, તેમાં ઘણો સંદેહ લાગતો નથી. તેઓ જે દેશમાં જન્મ્યાં હતાં, તે દેશનાં ધારાઓ પણ પોતાની પ્રજા તરીકે એ રીતે પરણેલી સ્ત્રીઓનો સ્વીકાર કરી શકે નહિ. કારણકે તેઓએ જર્મન પ્રજાનાં

મરદો સાથે લગ્ન કર્યાથી પોતાનાં ધણીનાં દેશની દેશીયતા તેણીઓને લાગુ પડી હતી.

હવે જો તે સ્ત્રીઓ પોતાનાં જન્મ દેશમાં જાયે તો ગ્રેટ બ્રીટનની સરકાર પણ તેણીને રક્ષણ આપવાને ખુશી દેખાડે નહિ, કારણકે ગ્રેટ બ્રીટનમાં એવું લાગે કે આ સ્ત્રીઓ લડાઇનાં વખતે જર્મનીથી ગ્રેટ બ્રીટનમાં આવીને રહે તો તે જોખમભર્યું ગણાયે.

એ રીતે પરણેલી સ્ત્રીઓ જર્મનીમાંથી અને ગ્રેટ બ્રીટનમાં બંને ઠેકાણે છૂટથી રહી નહિ શકે, તો તેઓ જરૂરજ કઢંગી હાલતમાં આવે એમાં સંદેહ નથી. દરેક મનુષ્યને પોતાનાં જન્મદેશ ઉપર વધુ હક રહે છે. તેથી જો એક સ્ત્રીએ જુદા દેશનાં મરદ સાથે લગ્ન કર્યાં હોયે, અને તેણી પરણતી વેળા એવું જાહેર કરે કે તેણી પોતાનાં જન્મદેશની દેશીયતા પરણ્યા પછી પણ રાખવાને ખુશી છે, તો તે બાબદમાં તેણીને કાયદા મારફતે સગવડ મળવી જોઈયે.

હાલમાં એક સ્ત્રી જેની સાથે પરણે તે માણસનું સ્વદેશપણું ધારણ કરે છે, અને પોતાનાં જન્મદેશની દેશીયતા રાખી શકતી નથી, કારણકે એ બાધ દૂર કરવાને ગ્રેટ બ્રીટનની સ્ત્રીઓએ પહેલી લડાઇ પછી કાષેશ કરી હતી, તેના પરિણામમાં આજે આપણે બ્રીટીશ પાર્લામેન્ટ તરફથી પસાર થએલો ઠરાવ જાણવાને શક્તિવાન થયાં હોયે, કે જેથી જો એક હિન્દી સ્ત્રી પણ યુરોપનાં કોઇ દેશના મરદ સાથે લગ્ન કરે, તો તેણી જો ચાહે તો પોતાના સ્વદેશનીજ દેશીયતા રાખી શકે.

જેમ જમાનો બદલાતો ગયો અને શહેરોની સંસ્કૃતિ પણ બદલાતી ગઈ, તેમ મનુષ્ય જીંદગીનું રૂપાન્તર પણ ફેરવાતું જાયે છે. હાલના વખતમાં સમાનતાનો યુગ ચાલતો હોયે એમ દેખાયે છે, અને પુરૂષો સાથે

સ્ત્રીઓનાં પણ મન ખીલવવાની તળવીજ સર્વે ઠેકાણે થાય છે. એવા સમ્યમાં ગેર લાભ કરનારાં બંધનો મનુષ્ય જાત સ્વિકારી શકતી નથી, અને સંતોષથી ગુપચુપ બેસી રહેવાનું વાજબી ગણાતું નથી, પણ વાદવિવાદ કરીને તેમાં ફેરફાર લાવવાની કાપેશ થાય છે, જેથી ઘણી રૂઢીઓ બદલી શકાય છે. વર્ષો વીટ્યા પછી આપણને તેના લાભો જણાય છે, આપણે જાણ્યે છીએ કે હિન્દ દેશની સ્ત્રીઓ હિંદીવાનો સાથેજ લગ્ન કરવાનું પસંદ કરે છે, પણ કદાચ થોડી સ્ત્રીઓ પારકા દેશનાં મરદો સાથે લગ્ન કરે તો તેઓનું રક્ષણ આ કાયદાને આધારે થઈ શકે છે.

વ્યાખ્યાન ૯.

કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓ.

જે સ્ત્રીઓ કારખાનાંઓમાં, ખાણોમાં અને ઉદ્યોગ હુતરનાં ઠેકાણાંઓમાં પૈસા લેખને કામમાં રોકાતી હોયે, તે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ માટે વિચાર કરવો જરૂરનો છે. કેવી જાતની સ્ત્રીઓ ત્યાં કામો કરે છે, કેવા પ્રકારની તેમાં મહેનત સમાયેલી છે, મહેનત મજૂરીમાં તેઓ કેટલો વખત રોકે છે, તેણીઓને મહેનતનું શું દાંમ આપવામાં આવે છે, કેટલો વખત તેણીઓ આસાપેસ લેઈ શકે છે, અને છેલ્લે તેણીઓની જીંદગીની હાલત કેવી થાય છે, તેની તપાસ લેવી જોઈએ.

પશ્ચિમ તરફનાં આગલ વધેલા દેશોમાં સારા ધરની બાનુઓએ કામદાર વર્ગોની સ્ત્રી જાતિને ઘણી પ્રકારે મદદ કરી હતી, અને તેણીઓની મુશ્કેલીઓમાં પોતાનેથી બનતી મદદ આપી હતી, જેથી હાલનાં સમ્યમાં ત્યાંની કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓની હાલત ઘણી રીતે પસંદ કરવાજોગ થઈ છે.

કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓ માટે આ જાતનાં સારા સંજોગો લાવવાનું કામ માત્ર એક જ બાનુઓથી થઈ શક્યું ન હતું, પણ પશ્ચિમના મૂળકોની સ્ત્રી સંસ્થાઓએ કામદાર સ્ત્રીઓનાં રક્ષણને કાળે તેણીઓની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાનો શરૂ કર્યો, અને તેણીઓની વિપત્તિઓનો ખ્યાલ સ્ત્રી સમાજમાં લાવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો.

ત્યાંની સ્ત્રી મંડળીઓ માત્ર નામની હોતી નથી, પણ સંસ્થાઓની બાનુ સભાસદો મંડળીનાં કામોમાં ઉત્સાહથી ભાગ આપે છે.

આ બાનુઓની સંસ્થાઓ જન સમાજનાં વિચારોમાં ફેરફાર લાવવાની શક્તિ ધરાવે છે. આ મંડળો દેશનો આગલ વધારો કરવાને કાળે આગલ પડતો ભાગ લેયે છે, અને આખી સ્ત્રી જાતિનો દરજ્જો આગલ વધારવાને પોતાની ચાલાકીથી, પોતાનાં પૈસાથી, અનેક પ્રકારની તંનની તથા મનની શક્તિઓથી નીચલા વર્ગોની સ્ત્રીઓને દયા અને હિંમતથી સહાયતા આપે છે.

જ્યારે આપણે આ મંડળીઓનો ઇતિહાસ જાણ્યે છીએ, ત્યારે આ મંડળોએ કેવાં મુશ્કેલ કામો પાર પાડ્યાં છે, તે જાણી આપણું હૈયું ખુશાળીથી ધપકે છે.

ત્યાંની સ્ત્રી સંસ્થાઓ જન સમુહ ઉપર અસર કરી શકે છે, તેથી સંસારી કાયદાઓ જો સ્ત્રી જાતિના માર્ગમાં ફાયદો કરવાને બદલે તુકશાંન કરતા હોયે, તો તુરત આ મંડળીઓ પોતાનાં સામટાં બળથી તેમાં ફેરફાર લાવવાને પ્રયત્ન કરે છે, તે માટે પૈસો ખર્ચે છે, જાતી મહેનત આપે છે, જ્ઞાનનો ફેળાવો જન સમુહમાં કરે છે, અને આયદે પ્રયાસ અને મહેનતથી તેમાં ફેરફાર મેળવે છે.

એવી રીતે સ્ત્રી સંસ્થાઓની મદદથી ત્યાંનાં દેશોમાં પુરૂષ વર્ગે સ્ત્રીઓનાં લાભો માટે ઘણી જાતનાં ધારાઓ પસાર કર્યા છે, અંગ્રેજીમાં તેને Social Legislation અથવા સંસાર સંબંધી સામાજિક કાયદાઓ કહે છે.

ત્યાંની સ્ત્રી મંડળીઓ કેવી રીતનાં સંસારી ધારાઓ બાંધવા તેની સૂચનાઓ કરી શકે છે, અને દેશની કાયદા બાંધનારી મંડળીઓ આ સૂચનાઓને અમલમાં મૂકવાની દરેક તક હાથ ધરે છે,

ત્યાંની સ્ત્રી મંડળીઓ આપસ આપસમાં લડી વઢીને વખત પસાર કરવાને બદલે જન સમાજ કેવી રીતે આગલ વધે, તેને લગતી બાબતો માટે અભ્યાસ કરે છે, અને જાતિ મહેનત કરીને સ્ત્રી સમાજનો સુધારો કરે છે.

સ્ત્રી જાતિનાં લલ્લાંને વાસ્તેનાં માત્ર સવાલોજ નથી તપાસતાં, પણ તેને લગતા ઉપાયો યોજે છે, અને તે કામ કરવામાં પોતાનો પુરતો ફાળો આપે છે, જેથી કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓની હાલતમાં સુધારો થઈ શકે છે.

સંસ્થાઓ એકાત્ર ચિતથી માત્ર એક સવાલને તપાસે છે, અને તેનો નિર્ણય કરવાને આતુર રહે છે, એ રીતે જ્ઞાન અને જાતિ મહેનતનાં સામટાં બળથી સંસારી રૂઢીઓ ફેરવી શકે છે.

નોર્વે, સ્વીડન, ડેન્માર્ક જેને સ્કેન્ડીનેવિયન કન્ટ્રીઝ અથવા દેશ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, ત્યાં સંસાર સંબંધી સામાજિક ધારાઓ સ્ત્રી જાતિનાં કાયદા માટે ઘણા આગલ વધેલા છે.

આ નાની પ્રજાઓએ પોતાનાં દેશમાં એટલો સુધારો કર્યો છે કે જેથી આખી પ્રજા તેની સગવડ મેળવી શકે છે, કારણકે જે દેશની સ્ત્રીઓની હાલત ઉત્તર પ્રકારની હોય છે, ત્યાં પુરૂષ વર્ગ પણ ચઢતા પ્રકારની શક્તિઓ બહાર લાવી શકે છે, અને સ્ત્રીઓની ઇચ્છા અનુસાર તેણીઓનાં લાભોને અર્થે સંસારી કાયદાકાનુનો નક્કી કરે છે.

હિન્દુસ્થાનમાં સ્ત્રીને પુરુષનું અર્ધાંગ તરીકે ચિતારેલી છે, અને એ વિચાર ઘણો વખાણવાળો છે. પણ માત્ર મનમાં એ વિચાર કલ્પવાથી આપણી સ્ત્રીઓ ઘણી જાતનો ફાયદો મેળવી શકતી નથી.

મનુષ્યો માત્ર કલ્પનાઓ કરી બેસી રહે તો જીંદગીની અડચણો દૂર કરવાનાં સાધનો તેઓ મેળવી શકતાં નથી.

પશ્ચિમની સ્ત્રીઓએ અઘાગ મહેનત લેખ પુરુષો પાસેથી આ વિચારને ખુલ્લા આકારમાં બહાર લાવ્યાં છે, એટલે તેણીઓ ખરી રીતે પુરુષોનું અર્ધાંગ બન્યાં છે.

સદિઓ આગલ હિન્દુ સરજમીનમાં ખીલેલો આ ઉમદા ખ્યાલ ત્યાં અગટ થયેલો દેખાયે છે. જેથી સ્ત્રી અને પુરુષ બંને સાથે મળીને જીંદગીનાં લાભો મેળવી શકે છે, અને એ રીતે ફાયદો મેળવ્યાથી તેઓ દેશનો ઉદ્ધાર લાવવાને સામર્થ્યવાન થાયે છે.

વેપારવણજ જે ધંધારોજગારનું મુખ્ય સાધન છે, તે જેમ એક દેશમાં આગલ વધતો જાય છે, તેમ મહેનત અને ઉધ્યોગ કરવાનાં ઠેકાણાંઓ પણ વધતાં જાય છે. જેથી કામો અને હુન્નરોની ઘણી જાતો પેદા થાયે છે, જે દેશમાં આબાદી લાવવાનાં સાધનો તરીકે લેખાયે છે.

એવા સમ્યે કોઈ પણ દેશ એવો હોતો નથી, કે જ્યાં સ્ત્રીઓને ધંધારોજગારમાં, ખેતીવાડીમાં, અને ઉધ્યોગ હુન્નરમાં મદદ કરવાને રોકવામાં આવતી નથી.

પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે ઓછા દરમાયામાં મહેનત કરે છે, સ્વભાવે તેણીઓ રાંક હોવાથી કારખાનાંઓમાં, ખાણોમાં, દિવસનાં જેટલા કલાકો મરદો કામ કરે છે, તેટલો વખત તેણીઓ પણ કરે છે, જે માટે

એકસરખું લવાજમ સ્ત્રીઓને મળતું નથી, તેથી કોઈ વેળા પુરૂષ કરતાં એક સ્ત્રીને કામકાજમાં વધારે પસંદગી આપવામાં આવે છે.

એવું જણાવામાં આવે છે કે હિન્દુસ્થાનનાં કારખાનાંઓમાં બે લાખ, છ હજાર સ્ત્રીઓ કામ કરેછે, અને અગ્યાર હજાર જુવાન છોકરીઓ કામદાર તરીકે રોકાયેલી છે.

તેમજ બાંધ કામ કરવાનાં કામમાં, ભાર બોજ ઉચકવામાં, ખેતી-વાડીનાં કામમાં અને ઘેરને લગતાં કામમાં નોકરો તરીકે કામ કરે છે.

ઉધ્યોગ હુત્તરનાં ઠેકાણાંઓમાં અને કારખાનાંઓમાં ધણુખરૂં સ્ત્રીઓને ઉભું રહીને કામ કરવાનું હોયે છે, અને એક દિવસમાં આસરે આંધથી નવ કલાક કામ આપવું પડે છે.

આ સ્ત્રીઓ સામટી રીતે જોતાં કુટુંબ કખીલા વાલી હોયે છે, તેણીઓને આખો દહાડો કારખાનાંઓમાં અને બીજાં ઉધ્યોગનાં ધામોમાં મહેનત કરી આવ્યા પછી, ઘેર જઈને રાંધવાનું, ઘર સાફ કરવાનું, અને નાનાં બચ્ચાંઓની જતન કરવાનું કામ તેણીઓ કરે છે. એવી રીતે જીંદગીનો બોજો ઉચકવાનું કામ સહેલું હોતું નથી.

ઇંગ્લેન્ડ, અમેરીકા અને બીજા પશ્ચિમનાં મૂળકામાં કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓને તેણીઓનાં કામનાં પ્રમાણમાં વધારે મોટા પગારો મળે છે, તેણીઓ એ ફળવણી લીધેલી હોયે છે, તેથી જીંદગીની ઘણી સગવડો પોતાને માટે મેળવી શકે છે.

કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી વેળા કામદાર વર્ગો તરફથી ત્રેડ યુનિયનો અથવા વ્યાપારી સમાજો બહાર આવે છે, વાંધાઓ પટાવે છે, અને કામદાર વર્ગો માટે કેવી જાતની સરતો કરવી, કેટલા કલાકનું કામ હોવું જોઈયે, કેવા પ્રકારનું કામ થાયે છે, તેનું લવાજમ શું હોવું જોઈયે, કેવા સંજોગો

અને હાલતમાં કામદાર વર્ગો કામ કરે છે, તેઓનાં સુખસગવડનાં સાધનો કેવાં છે, એ સધળું આ વ્યાપારી સમાજને તપાસે છે; અને પછી જે સુધારો વધારો કરવાનો હોય છે, તે કરાવવાને તેઓ જવાબદાર રહે છે, જેથી કામદાર વર્ગોની હાલત ત્યાં વધારે સુધરતી ગેઈ છે.

આ વ્યાપારી સમાજોનું ભેગું બળ એવી નિયમીત રીતે ત્યાં કામ કરે છે, કે જન સમાજનાં મોટા ભાગને આ સમાજોએ ફાયદો કર્યો છે, એ સાબેત થઈ ચૂક્યું છે. મુખ્ય કરીને સમજાવતથી અને કામદાર વર્ગોની ફરિયાદો બહાર જાહેર કરીને ધણીઓને વખતસર ચેતવણી આપીને કામ લેવામાં આવે છે.

મહેનતનાં માત્ર વધારે પૈસા અપાવવા એજ નેમ ત્યાંની સમાજોની નથી, પણ કામદાર વર્ગોમાં કેળવણીનો ફેળાવો કરવો, સારી રીતભાંત શીખાડવી, તેઓમાં સારી આદતો દાખલ કરવી, જીંદગીની સારી તરખીએતો દેખાડવાની હોય છે.

કામદાર વર્ગોને આશાયેસ મળે, તેઓનાં જીવને કામ પછી શાંતી મળે તેવાં રહેજો, નિર્દોષ રમતગમતનાં ફેકાણાંઓ, પુસ્તકખાંનાંઓ, નાહવાની અને જમવાની સારી જગ્યાઓ, સારો ખોરાક મળે તેવી દુકાનો, સુંદર બગીચાઓ, કેળવણી આગલ વધે તેવાં રહેજો, અને બીજી બાબદો શીખાડનારાં ધામો, વાદવિવાદ કરવાને મંડળીઓ, કામદાર વર્ગોનાં ફાયદા માટે સ્થાપવામાં આવે છે.

સુધરેલા જમાનાંમાં આગલ વધેલા દેશોમાં આખા જન સમુહનું ભણું કરવાને માટે વ્યાપારી સમાજો અથવા ત્રેડ યુનિયનો એક મજબુત સાધન ગણવામાં આવે છે, જેની મારફતે સંસારી કાયદાઓને ઉપયોગમાં લેવાનું અને તે ધારાઓનું તોલ કરવાને બની શકે છે. તેથી હાલનાં

વખતમાં કામદાર વર્ગોની સુખ શાંતી જળવાયે તેવા ઉપાયોને ત્યાં સંપૂર્ણ દરજ્જે કામે લગાડવામાં આવે છે.

આ ફેરફાર એકદમ થયો હતો નહિ, પણ ધીમે ધીમે લોકોએ એ માટે કોષેશ અને મહેનત કીધી, અને સામટાં બળથી પોતાની હાલત સુધારવાની યોજનાઓને ચાલુ કીધી, જેનો લાભ હાલમાં મનુષ્ય જાતનો મોટો ભાગ મેળવી શકે છે.

હિન્દુસ્થાનમાં એવાં સાધનો મજબુત પાયા ઉપર આવ્યાં નથી, તેથી કામદાર સ્ત્રીઓ પોતાની અગવડો દૂર કરવાની તક મેળવી શકતી નથી.

આગલનાં વખતમાં જેને ફેક્ટરી એકતસ અથવા કારખાનાંઓને લગતા કાયદાઓ કહે છે, તે ઘડાયા નહિ હોતે, તો કારખાનાંઓની સુખ શાંતીનાં નિયંત્રે કામદાર વર્ગો મેળવી શકતે નહિ. જે કાયદાઓને લીધે એક સ્ત્રી રાતની વેળા કારખાનાંમાં કામ ઉપર જઈ શકતી નથી, અને બાર વર્ષની અંદરની વયનાં છોકરાંઓ પણ ખાણોમાં અને કારખાનાંઓમાં કાયદેસર કામ ઉપર જઈ શકતાં નથી, એ કાયદાઓ બાળકોનાં અને સ્ત્રીઓ માટે લાભકારક પુરવાર થયા છે.

કુદરતે બચ્ચાં પેદા કરવાનું કામ એક સ્ત્રીને માટે રાખેલું છે, પછી તે સ્ત્રી ચઢતા વર્ગની હોયે અથવા ઉતરતી પંક્તિની હોયે, પણ એક સ્ત્રી સિવાયે બાળકનો જન્મ કોઈ આપી શકતું નથી, જે કામ મનુષ્ય જાતનાં પ્રગટીકરણમાં ઘણું અગત્યનું ગણાયે છે.

હમેલદાર ઓરત તે વેળા ઘણી નાજુક અવસ્થામાંથી પસાર થાયે છે, અને છેલ્લા થોડા મહીનાઓ માટે તેણી બીજી સ્ત્રીઓની કાલજ અને સહાયતા ઉપર આધાર રાખે છે.

હવે જે સ્ત્રીઓ ધંધા રોજગારમાં અને કારખાનાંઓમાં કામે ઉપર રોકાયેલી હોય છે, તે સર્વે કુમારી ઓરતો હોતી નથી, પણ નાની વયથી પરણેલી અને કુટુંબ કબીલાવાલી જીવાન સ્ત્રી છે.

એવી એક કામદાર ઓરત જ્યારે હમેલદાર થાય છે, ત્યારે તેણીને ધંધા રોજગાર ખોવાની પહેલી ધાસ્તી પડે છે, કારણકે કુદરતનાં કાયદા પ્રમાણે એક સ્ત્રી જે હમેલદાર હોય છે, તેણીની સાતમાં માંસ પછી કામ કરવાની શક્તિ ઓછી થાય છે, અને તેણી વખત જતાં ગંભીર હાલતમાં આવે છે, જેથી તેણી ઓસ્યાલી સ્થિતીમાં આવી પડે છે.

સખ્ત પ્રકારની મહેનત મજૂરી તેણી કરી શકતી નથી, અને વૈદોનું એવું મત છે કે એવા બારીક સમ્યે જે એક સ્ત્રી શક્તિ ઉપરાંત વધુ મહેનત કરે છે, તો તેણી પોતાનાં બાળકનાં જીવને નુકશાન કરે છે, અથવા તે બાળકની તંદુરસ્તીને નુકશાન પુગાડે છે.

આસાયેસ, સારો ખોરાક, તાજી હવા, સ્વચ્છ પાણી, અને જીવની શાંતી મહીનાવાળી એક સ્ત્રી માટે જરૂરની ધારવામાં આવે છે.

ગરીબ અવસ્થામાં મુકાયેલી કામકાર સ્ત્રી જ્યારે માતા થવાની હાલતમાં આવે છે, ત્યારે તેણીની ફિકર અને જંગલ વધે છે.

પહેલું નોકરી ખોવાની ધાસ્તી, બીજું પૈસા વગરની તંગ હાલત, ત્રીજું શરિરની કમતાકાત, ચોથું સુખ સગવડ વગરનાં જીંદગીનાં સંજોગો, પાંચમું કુટુંબ અને નાનાં બચ્ચાંઓનું પોષણ કરવાની ફરજ, એ સઘળું એક હમેલદાર ઓરતનાં મન, જીગર અને તન ઉપર સારી અસરને બદલે માઠી અસર પેદા કરે છે, એવી વેળાએ મહીનાવાલી સ્ત્રીને છેક છેલ્લી ધડી સુધી પોતાનાં જીવનાં જોખમે પણ કારખાનાંઓમાં અને ખાણોમાં કામ કરવાની ફરજ પડે છે.

એવું જણાયે છે કે જ્યાં સુધી એ બાબદ માટે વિચાર કરીને બરોબર કાયદાઓ ધડાયે નહિ, ત્યાં સુધી કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓનાં જીંદગીનાં બારીક સમ્યે થોડી પણ સહાયતા અથવા મદદ આપવાને બની શકે નહિ, તેથી બાળક અવતરે તે પહેલાં ઓછામાં ઓછાં છ અથવાડયાં આગળ અને છોકરું જનમ્યા પછી બીજાં છ અથવાડયાં પગાર સાથે એક હમેલદાર સ્ત્રીને કામ ઉપરથી રજા મળવી જોઈએ, અને ત્યાર પછી તે સ્ત્રી પોતાનું કામ પાછું મેળવી શકે એવી યોજનાં ધડાવી જોઈએ, જેથી તેણી નીરાંત જીવે બાળકનો જન્મ આપવાને શક્તિવાન થઈ શકે છે.

અમેરીકાના વોશીંગ્ટન શહેરમાં મળેલી ઇન્ટર નેશનલ લેબર કોન્ફરન્સ પણ હમેલદાર ઓરતોને એ રીતે છોક છેલ્લા મહીનાઓમાં કામ ઉપર જવાની મનાઈ કરે છે, અને તે વેળા સ્ત્રીઓનો નિભાવ થાયે અને પૈસા મળે તેવા નિયમો ધડયા છે. વૈદની મદદ અને મફત દવા આપવાને જણાવ્યું છે, અને બાળકનો જન્મ આપ્યા પછી એક સ્ત્રી કામ ઉપર જ્યારે પાછી જાયે છે, તે વેળા દહાડામાં બે વખત નાના બચ્ચાંને દુધ આપવાને અર્ધો કલાક તેણીને છૂટી આપવામાં આવે છે, જેથી તેણી કામ ઉપર પણ દહાડામાં બે વાર પોતાનું દુધ બાળકને આપી શકે છે.

એ રીતનાં કાયદાઓ હમેલદાર કામદાર સ્ત્રીઓનાં ભલાંને માટે જરૂરનાં ગણવામાં આવે છે, અને લાંબો વખત થયા આગલ વધેલા દેશોમાં અમલમાં મુકવામાં આવ્યા છે.

કોઈ કારખાનાનાં માલિકો પોતાની મરજીથી કામદાર વર્ગો માટે સગવડ કરી આપે છે, પણ એક બાબદ ઉપર પોતાની મરજીથી બ્યાંન આપવું, અને કાયદેસર નિયમીત રીતે સઘળાંએ કરવું એમાં ફેર પડે છે, તેથી કાયદાઓ ધડવા જરૂરનાં છે કે જે એક સરખી રીતે બધાંને માટે કામ કરે છે.

આગલ વધેલા દેશોમાં કારખાનાંઓ અને ઉધ્યોગ હુતરનાં ઠેકાણાંઓમાં કામ કરતાં માણસોનાં બાળકો માટે, મફત શિક્ષણ પુર પાડનારી શાળાઓ અને દુધમલ બચ્ચાંઓને ઉછેરવાની જગ્યાઓની સગવડ ત્યાં કરવામાં આવેલી હોયે છે.

બાનુ તખીઓ અને તંદુરસ્તી તથા સુખ શાંતી વધારનારાં જાહેર ખાતાંઓ તરફથી દાખઓ, માદાં માણસની સારવાર કરનારી સ્ત્રીઓ, દુધ, દવા એવી ચીજોની મફત સગવડ મળે છે, અને કામદાર વર્ગોની સ્ત્રીઓનાં ગંભીર વખતે પુરી પાડવામાં આવે છે, એ માટે માતૃ સંબંધી લાભોને લગતા ધારાઓ સ્ત્રીઓનાં કાયદા માટે પુરવાર થયા છે.

વ્યાખ્યાન ૧૦.

આતશની આરાધનાં.

આ દુન્યાની દરેક વસ્તુને ખાકી અથવા નાશકારક ગણવામાં આવી છે. કેટલી ઝડપથી વખત પસાર થઈ જાયે છે, અને આપણી આ ખાકી જીંદગી ધણા દુઝંક વખતની લાગે છે, તે છતાં આ જીંદગી અગત્યની છે; કારણકે માણસ તરીકે આ ધરતી ઉપર જીવતાં આપણને ધણી જાતનું શીખવાનું અને અનુભવ મેળવવાનું બની શકે છે.

જીંદગી દરમ્યાન એક બીજાં તરફનું ખેંચાણ દોસ્તીનાં રૂપે જાહેર થાયે છે, અને તે જ્યારે લાંબો વખત ચાલુ રહે છે, ત્યારે દોસ્તીથી બંધાયેલું બે જીવોનું પ્રગટીકરણ એક બીજાં ઉપર અસર કરે છે, એટલે તેઓ એક

ઔનનં ઉપર ચઢતા અથવા ઉતરતા પ્રકારની અસરો લાવી શકે છે; અને દોસ્તીનાં હકમાં સાથે મળી ધણાં કામો કરે છે, જે ખુશાળી અથવા દિલગીરી, સુખ અથવા સંતાપ લાવવાનાં કારણો થઈ પડે છે.

જેમ એક નાનું છોકરું જુવાન વયે પોંહચવાને આતુર રહે છે, તેમ મનુષ્ય જીવ દોસ્તીમાં આગલ વધવાને અને હરેક પ્રકારનાં દોસ્તદારો અનાવવાને તળપે છે, જેથી કોઈ વેળા જીંદગીનો બોળો ઉપાડવાને સરળતા મળે છે, અને કોઈ વખતે દોસ્તદારો એક નડતર સમાંન થઈને તે જીવને પાછલ હટાડે છે.

કેટલાક લોકો જરથુસ્તીઓને આતશ પરસ્ત કહે છે, તેથી કેટલાક જરથુસ્તીઓ મનમાં માહું લાવે છે, અને કેટલાક જણોને એ વાત પસંદ પડે છે.

આતશ પરસ્તીની ફિલસુફી શું છે, તે જાણવી જરૂરની છે, એને લગતી ફિલસુફી બહુ ગુહ્ય છે, અને ધણા અભ્યાસ વગર સાધારણ રીતે સમજી શકાતી નથી.

દુન્યાનાં ધણા ધર્મોનાં લિત્તરમાં આતશ એક મોટો ભાગ ભજવે છે, પુરાતન કાળથી ધણી જુની પ્રજાઓમાં આતશની આરાધના કરવાનો રિવાજ ચાલુ હતો, અને આજની ઘડી સુધી આપણે જાળવી રાખ્યો છે.

હિન્દુ ધર્મમાં પણ અગ્નિ પૂજા આવેલી છે, અને ક્રિયાઓ કરતી વેળા રોશન આતશને રાખવામાં આવે છે.

અસલી ચીનાઈ પ્રજા પણ આતશની પૂજારી ગણાતી હતી. ગ્રીક પ્રજામાં પણ આતશની આરાધના ચાલુ હતી, અને ઓલીમ્પિયામાં રાત દિવસ ચાલુ આતશ રોશન રાખતા હતા, જે ગ્રીક પ્રજાનાં રાહબર ફરેસ્તા પેનનાં દેવળમાં રાખતા હતા.

રોમન શહેનશાહતમાં પણ આતશની જાળવણી કરવાનો રવૈઓ હતો, ત્યાં પેલેતાઇનનાં હુંગર નજદીક વેરતામાં રોમન પ્રજા માટે આતશની આરાધનાં કરવાનું મુખ્ય સ્થળ ગણાતું હતું. ત્યાં આતશને ચાલુ બળતો રાખવામાં આવતો હતો, જે કામ રોમન કુમારીકાઓ કરતી હતી, અને તેણીઓને વેસ્તલ વર્જીન્સ અથવા મંદિરની પુનરીઓને નામે ઓળખવામાં આવતી હતી.

અસલી જર્મન પ્રજા પોતાનાં થોર નામનાં દેવતા આગળ હંમેશાં એક બતી બળતી રાખતા હતા.

પ્રશ્યાનાં લોકો ધર્મનાં મકાનોમાં ચાલુ આતશ બળતો રાખતા હતા, અને ખ્રિષ્તોદાર ચીજો તથા એક નામનાં લાકડાંનાં ટુકડાઓ નિયમીત તે ઉપર બાળીને આતશને બળતો રાખતા હતા.

હીથુએન્યન અને સ્લામીક લોકોમાં પણ આતશની આરાધનાં કરવાનો રિવાજ હતો, અને ધર્મ ગુરુઓ આતશને જાળવતો રાખવાને તેનું રક્ષણ કરતા હતા.

અસલી આધરીશ પ્રજા પણ આતશને રોશન રાખી, તેની જાળવણી એક પવિત્ર મકાનમાં કરતા હતા, જ્યાં ધર્મ ગુરુઓ સિવાયે બીજાં કોઇને જવા દેતા હતા નહિ.

સુફી ધર્મનાં લોકો એક અણુદીઠ બળતા ચેરાગને તેઓનાં માર્ગ ઉપર રોશની આપતો જણાવે છે.

ક્રીમેશનરી ઝળકતા આતસી સેતારા અને બહેસ્તની રોશનીને રાહબર તરીકે ગણે છે.

એ ઉપરથી એવું માલમ પડે છે કે આતશની અને રોશનીની જાળવણી અને આરાધનાં ઘણા પ્રાર્થીન કાળથી ચાલુ છે, અને ઘણી પ્રજાઓમાં આતશની આરાધનાં થતી હતી. એનાં થોડાં કારણો જાણવા જોઇયે.

સાધારણ રીતે આતશનો ગુણુ ગરમી આપવાનો છે, અને અંધારામાં રોશની આપી શકે છે.

ગરમીમાં ગતિ આપવાનો ગુણુ છે, ગરમી વગર કોઇ પણ વસ્તુની જીંદગી આ દૂન્યામાં ટેકવી શકાતી નથી. જ્યારે કોઇ પણ જીંદગીમાંથી ગરમી અથતા ગતિ નીકળી જાય છે, ત્યારે જીંદગીનું મરણુ નીપજે છે.

હાલની વિધ્યા એમ જણાવે છે કે આખી સૃષ્ટાનું અંધારણુ ચોક્કસ સંખ્યાઓની ધ્રુજણીઓ અથવા ધ્વનીઓ ઉપર રચાયેલું છે, અને તે આધારે દરેક વસ્તુ અથવા પદાર્થમાં ચોક્કસ સંખ્યાની ધ્વનીઓ તેની બનાવતમાં ઉપયોગમાં આવે છે.

દરેક પદાર્થમાં એક સરખી સંખ્યાની ધ્રુજણીઓ અથવા ધ્વનીઓ આવી શકતી નથી, પણ સંખ્યા વધતા ઓછા પ્રમાણમાં પદાર્થની રચનાં પ્રમાણે હોયે છે.

આ ધ્વનીઓ તે ગતિ છે, અને ગતિ મારફતે પદાર્થ જીંદગી સાથે સંબંધમાં આવી શકે છે.

માણુસાઇ જીંદગી પણ જે ગતિ વગરની થઇ ગેઇ તે ક્ષેત્રની થઇ પડે છે. હીલચાલ કર્યા વગરનું મનુષ્ય નકામું છે, તે જીંદગીનું કામ કરી શકતું નથી. તેથી માણુસાઇ જીંદગીની આગલ વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ ઓછો થાયે છે, કારણકે તેના ભિત્તરની ગતિ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિ નિયમીત રીતે કામ આપી શકતી નથી.

ફિલસુફીમાં આ જગતનાં લોકો માટે આતશને ખુદાનાં સ્વરૂપ તરીકે ચિતારેલો છે. જગતનાં બનાવનારનાં પ્રતીબીબ તરીકે આતશને ગણવામાં આવ્યો છે. કુદરતનાં ધણીમાંથી પહેલી બહાર જાહેર થયેલી પ્રકૃતિ આતશની છે. જે આતસીક રોશનીવાળી ઠંડી હોયે છે, પછી તે

મૂળ પ્રકૃતિ ગરમી આપનારી નક્કર પદાર્થની થાય છે, જે દુનિયામાં જણાતો આતશ છે. અહુરમજ્દમાંથી બહાર આવેલો આતશ એ પહેલો પદાર્થ છે, તેથી અહુરમજ્દનાં પુત્ર સમાન ગણ્યો છે.

જરથોસ્તી ધર્મમાં આતશને અહુરમજ્દનાં પુત્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે. હિન્દુ ધર્મમાં પણ આતશને બ્રહ્મ સ્વરૂપ તરીકે ગણેલો છે, આદમીનાં રવાનને આતશની એક ચીંગારી તરીકે ગણે છે, અને સૃષ્ટીનાં પેદા કરનારને એક આતશનાં ગોળા તરીકે ચિતાર્યો છે. કુદરતની સર્વે હસ્તી આતશની ચીંગારીઓ માફક તે આતશી ગોળામાંથી બહાર આવી છે.

જીંદગીનું વધવું તેમાં રહેલા ગુપ્ત આતશ અથવા ગરમીને લીધે છે, જે દરેક હસ્તીનાં ભિત્તરમાં ગતિ, ગરમી અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિ આપે છે.

મનુષ્ય જીંદગીમાં આ ગતિનું બહાર આવવું તે માસણમાં રહેલી Energy અથવા માણસનું કૌવત, અથવા તાકાત તરીકે જીંદગીમાં પ્રગટ થાય છે.

આખી જગતનું વધવું, ખનીજ પદાર્થમાં આગલ વધારો થવો, વનસ્પતીની વધ, જાણુવરી પેદાયશનો વધારો, એ સર્વે કુદરતની પેદાયશનાં ભિત્તરમાં રહેલા ગરમીનાં અથવા આતશનાં તત્વને લીધે હોય છે.

કુદરતનાં ચાર મોટા તત્વોમાનું આતશ એક મોટું અને ઉમદા તત્વ છે. આ ચાર તત્વો જે ખાક, પાણી, હવા અને આતશ છે, કે જે તત્વો વગર જગતની હસ્તી હોઈ શકે નહિ.

આતશ અથવા ગરમી અને ગતિ આપનારાં તત્વને જીંદગી સાથે આટલો ઘાડો સંબંધ હોવાને લીધે, જે જુના કાળથી આતશની આરાધનાં

કરવાનું ચાલુ થયું હોયે તો તેમાં સંદેહ નથી, અને હાલનાં જમાનામાં આત્મશને માનની નજરથી જોતાં હોયે તો તે ખુશી થવા જોગ છે.

જ્યારે આત્મશને અહુરમઝદનાં સ્વરૂપ તરીકે ધર્મનાં લખાણોમાં ગણવામાં આવ્યો છે, અને ખુદાનાં પુત્ર તરીકે લેખ્યો છે, ત્યારે આત્મશમાં ઇશ્વરી શક્તિનો અંશ પણ રહેલો હોવો જોઈએ એ સ્વભાવીક છે.

આત્મશ દરેક ચીજને બાળીને ભસ્મ કરી શકે છે, એવી શક્તિ એનામાં રહેલી છે. ફિલસુફીમાં જણાવ્યું છે કે જ્યાં આત્મશ જગતો હોયે છે, એટલે બળતો રહેલો હોયે છે, ત્યાં અણદીઠ બૂરી શક્તિઓ પોતાનું જોર દેખાડી શકતી નથી; કારણકે આ સૃષ્ટી ઉપર સારી અને બૂરી એવી બે શક્તિઓ પોતાનું જોર દેખાડી કામ કરતી હોય એમ જણાયે છે.

ફિલસુફી જણાવે છે કે જે માણસમાં ભિત્તરનો આત્મશ જગૃત થાયે છે, ત્યારે તે માણસ પોતાનાં દુર્ગુણોને બાળી નાખવાને અથવા તે ઉપર કાબુ રાખવાને શક્તિવાન થાયે છે. દયા, વફાદારી, પ્યાર, દોસ્તી એ જીંદગીને ગરમી આપનારાં તત્ત્વો છે. જે મનુષ્યની ભિત્તરની ગતિ નિયમીત પ્રકારે કામ કરે છે, ત્યારે જીંદગી પણ સારા નિયમોની જાળવણી કરી શકે છે, દુર્ગુણોને બાળી નાખે છે, અને જે મનુષ્યનાં જીવનમાં ઉમદા સદગુણોનું આત્મશરૂપી તત્ત્વ ઝળકતું હોયે છે, તે પોતાનાંમાં રહેલી ઇચ્છા શક્તિ મારફતે જગતનું ભલું કરી શકે છે.

જે તત્ત્વની આરાધનાં થતી હોયે, તેનામાં રહેલા ગુણોનું અથવા શક્તિઓનું અનુકરણ થાયે છે, તેથી ગરમી આપનારૂં તત્ત્વ જે આત્મશ છે, તેની આરાધનાં કરનારાં લોકોએ સદગુણોનું બળ, તંન અને મન મારફતે બહાર પ્રગટ કરવાનું જરૂરનું છે.

જેમ આત્મશ ઉપર ખુશ્ખોદાર ચીજો બાધ્યાથી, તેનો પમરાત ચોમેર પંઠરાયે છે, અને આત્મશ બળતો રાખી શકાયે છે; તેમ માણસાઇ સદગુણોનો

પમરાત અને ઝળકાત શૃંગીમાં આજુબાજુ ફેળાયે છે, અને શૃંગીનાં લિત્તરનાં બળમાં વધારો કરે છે.

આતશ સાથે રોશની જોડાયેલી છે, જ્યાં આતશ બળતો હોય છે, ત્યાં તે રોશની અથવા ઉજ્જશનાં કિરણો વાતાવરણમાં ફેંકે છે, જેથી અંધારૂ દૂર થાય છે અને ઉજ્જશ મળી શકે છે. જ્યારે એક માણસ જ્ઞાની થાય છે, ત્યારે તેનાં મનની કાબેલ્યાત વધે છે, અને જ્ઞાનનાં જોરે તે માણસ વિધ્યા હુન્નરનાં અને દરેક પ્રકારનાં સારા વિચારોની રોશની તે ખીજાંને આપી શકે છે; જેથી અજ્ઞાનતાનો અંધકાર મનુષ્ય શૃંગીમાંથી દૂર કરવાને તે શક્તિવાન થાય છે, અને આતશમાંથી નીકળતી રોશની માફક તેનાં તન અને મનની શક્તિઓ ખીજાંનાં ઉપયોગમાં આવી શકે છે.

વ્યાખ્યાન ૧૧.

સ્ત્રીઓની જવાબદારી અને શક્તિઓ.

સ્ત્રીઓને લગતા સવાલો ગુન્યવાડાલયાં અને મોહ પમાડે તેવા ગણવામાં આવે છે. એ બાબદમાં ઘણી તરેહનાં મતો બહાર પડ્યાં છે, કે એક સ્ત્રીએ શું કરવું જોઈએ, શું નહિ કરવું જોઈએ, અને જીવાન બાળાઓને કેવી રીતે ઉછેરવી જોઈએ.

એ પ્રમાણે અનેક પ્રકારનાં વિચારો છાપા મારફતે જાણી શકાય છે. પણ કાંઈખી વેળા એવું જણાવામાં આવ્યું નથી, કે સ્ત્રીમાં શક્તિઓ હોતી નથી, અને તેણીને માટે કાંઈપણ જાતની જવાબદારી રહેલી નથી.

પણ ઉલટું એમ ધારવામાં આવે છે, કે જગતમાં પુરૂષ વર્ગ સાથે મળીને દરેક પ્રકારનાં કામોમાં લાગ આપવાની તેણીની ફરજ છે.

એક સ્ત્રીને સુખ દુઃખનાં સાથી તરીકે હમેંશાં ગણવામાં આવે છે, કાંઈ માણસો સ્ત્રીઓને પુરૂષો કરતાં ઘણી ઉતરતી પંક્તિની ગણે છે, તેણીઓ માત્ર ધરનો બોળે ઉપાડવાને, અને વહીવટ કરવાને સરળાયેલી હોયે એમ લેખે છે.

કાંઈ એવું માને છે કે સ્ત્રીઓ માત્ર ઓલાદ પેદા કરવાનેજ કામની છે, અને છોકરાંની ઉત્પત્તિ કરવી એ સિવાયે બીજું કશું તેણીને માટે રહેલું નથી.

કાંઈ એવો વિચાર કરે છે કે સ્ત્રીઓ માત્ર પુરૂષોને ખુશી કરવાને કાળે જન્મી છે, અને જો તેણીઓ પુરૂષોની ઇચ્છાઓને તૃપ્ત કરે તો તેણીનું કામ પુરું થયેલું ધારવામાં આવે છે.

એવી રીતે અનેક તરેહનાં વિચારોમાંથી જો આપણે એક વિચાર લેખને તે ઉપર ખ્યાલ કર્યો, કે જગતમાં માતા તરીકેનું કામ કરવાને તેણી એકલી સરળાયેલી છે. કારણકે કુદરતે સ્ત્રીની રચનાં એવી બનાવી છે, કે જેથી તેણી સિવાયે બીજાં કાંઈથી માતા થવાનું કામ થઈ શકતું નથી, માટે એ વિચાર પહેલા ખ્યાલ તરીકે લેખ્યે છીએ.

એક માતા થવાને માટે તેણીનાં માત્ર શરિરની ઉપરજ જો બોળે આવી પડે છે, તેનો વિચાર કરતાં એવું માલમ પડે છે, કે એક સ્ત્રીએ સર્વેથી પહેલાં તેણીની તંદુરસ્તીની સંભાળ રાખવી અવશ્યની છે, શરિર મજબૂત થાયે તેવા ઉપાયો ચાલુ રાખવા જોઈએ છે.

માતા થવાને કાળે તંનની તાકાત ઘણી ખપતી છે, કારણકે જો સ્ત્રીનું તંન નબળું હોયે છે, તો તેણી તંદુરસ્ત કૌવલ વાળી ઓલાદ પેદા કરી શકતી નથી.

તેટલા માટે તેણી ઠપકાને પાત્ર ગણાયે છે, અને લોકો કહે છે કે જે પ્રજાની સ્ત્રીઓ કમજોર બાંધાની અને નબળી તખીયેત ધરાવતી હોયે છે, ત્યાંની ભવિષ્યની પ્રજા પણ ઓછું બળ ધરાવનારી અને સહેલાઈથી દુઃખ-દેદિને વશ થનારી લેખવામાં આવે છે.

એક પ્રજાનાં બળનો આધાર ત્યાંની સ્ત્રીઓ ઉપર રહેલો છે. તેણીમાં છોકરાં ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ રહેલી હોવાને લીધે જે જાતની ઓલાદ તેણી બહાર પ્રગટ કરે છે, તે ઠપની પ્રજા થવાનો મોટે ભાગે સંભવ રહેલો છે.

એક સ્ત્રીએ એટલું જાણવું જોઈયે કે તેણીની ઓલાદ, કુટુંબ અને દેશ માટે ઉત્પન્ન થયેલી છે. તેણી કેવી જાતની પ્રજા પેદા કરે છે, તે માટે પૂર્વનાં કાળથી સ્ત્રીને જવાબદાર ગણવામાં આવી છે, અને જે તેણીની જીંદગી અફળદ્રુપ જાયે છે, તો તે જીંદગી બ્યર્થ ગયેલી ધારવામાં આવે છે.

એક દેશ પણ સ્ત્રીઓ તરફથી એવી આશા રાખે છે, કે તેણીઓ એવી ઓલાદ બનાવશે કે જેથી દેશનાં શહેરીઓ તરીકે વખાણને લાયકનાં થશે, અને દેશને ચઢતી પંક્તિએ લાવશે.

એ ઉપરથી માલમ પડે છે કે દેશનો આગલ વધારો અને પુરુષ વર્ગની ચઢતીનો આધાર, થોડે ઘણે દરજ્જે સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી અને તંન તથા મનનાં બળ ઉપર રહેલો છે. તેટલા માટે પુરુષ વર્ગે કાળજી રાખીને સ્ત્રીઓની શક્તિઓમાં વધારો થાયે એવા ઉપાયો લેવા જોઈયે.

જીંદગીમાં એકલાં શરિરનાં જોરથીજ માણસ કામ કરી શકતું નથી, પણ તંનનાં બળ સાથે મનની ખીજેલી શક્તિઓ અને લાગણીઓનાં ભેગાં બળથી જીંદગી આગલ વધે છે.

એક સ્ત્રી મનુષ્ય તરીકે મન અને લાગણીઓ એ બંને ધરાવે છે, અને તેણીનાં મનનાં વિચારો તથા લાગણીઓનાં પડધાઓ દરરોજની જીંદગીમાં તેણી દેખાડી શકે છે.

એક સ્ત્રીને જે તરેહની તાલીમ નાની વયેમાં મળે છે, તેનો છાપ તેણી મોટપણુ સુધી જાળવી રાખે છે. તેથી સ્ત્રીઓને કેળવણી આપીને સુધારો કરવો જોઈએ, અને હરએક જાતનાં વિધ્યા હુનરમાં તેણીઓને પ્રવીણ કરવાનું કામ યોગ્ય ધારવામાં આવે છે.

સારી જાતની ઉંચી કેળવણી લીધેલી સ્ત્રીઓ વિચારોનાં પ્રવાહને જવલેજ આડે માર્ગે વાપડે છે. તેણીઓ લાગણીઓ અને વિચારોનો સુધારો કરવાને શ્રમ લેઈ શકે છે, જેથી ચઢતા પ્રકારનાં કામોમાં પુરૂષો સાથે તેણીઓ પોતાનો ફાળો આપવાને શક્તિવાન થાય છે.

પણ સ્ત્રીઓને કેળવણી અને કળાં કઉશ્વર્યમાં આગલ વધારવાનો મુખ્ય આધાર પુરૂષો ઉપર રહેલો હોય છે, કારણકે સંસારની અને જીંદગીની વ્યવસ્થા કરવાની સત્તા પૂરાણાકાળથી પુરૂષ વર્ગનાં હાથમાં રહેલી છે. પૈસા કમાવાનાં સાધનો પુરૂષો પાસે રહેલાં છે, દરએક રીતનું છૂટાપણુ તેઓ જોગવી શકે છે, ઘણી જાતનો બંદોબસ્ત દેશ અને સંસાર માટે તેઓ કરી શકે છે; તે માટે પુરૂષ વર્ગનાં આસરામાં મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ રહેલી છે.

એટલા માટે સ્ત્રી જાતિનો સુધારો વધારો કરવાનું કામ પુરૂષ વર્ગની દિલસોજી, તેઓનાં આચાર વિચારો, અને કેટલા પ્રમાણમાં એક સ્ત્રી તરફ તેઓ મદદનો હાથ લાંબાવે છે, તે ઉપર સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતીની આશા રહેલી છે.

એક સ્ત્રીમાં સુંદરતા, પ્યાર, તેજ શુદ્ધિ અને કામ કરવાની શક્તિઓ રહેલી છે, પણ કેળવણી અને તાલીમ વગર તેણી તે શક્તિઓ બહાર લાવી શકતી નથી. ઘરમાં અને નિશાળોમાં જે રીતની તેણીને નાની ઉંમરથી કેળવણી મળે છે, તે ઉપર તેણીની જુવાન કુમલી વય રચાયે છે, અને ચોપડીઓ મારફતે જ્ઞાન મેળવાનું તેણી શરૂ કરે છે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે એક બાળકીનાં ગુણો, લક્ષણો સુધારવાને માટે, પહેલેથી ધરમાં તે છોકરીને જે રીતનો સ્વભાવ ખીળવવાની અને આદતો પાડવાની તકો આપવામાં આવે છે તે ઉપર મુખ્ય આધાર રહે છે. તેથી કોઈ જણો એવી માન્યતા રાખે છે, કે નિશાળોમાં, અને આગલ વિધ્યા હુનરનો અભ્યાસ કરવાનાં સ્થળોમાં, ચોપડીઓ મારફતે જ્ઞાન આપવાનું સ્ત્રીઓ માટે અવશ્યનું ધારવામાં આવતું નથી, કારણકે એ રીતે સ્ત્રી જાતિનો સુધારો થતો નથી એવા વિચારો તેઓ ધરાવે છે.

પણ હાલનાં સમયમાં ખીજા આગલ વધેલા દેશોનો અનુભવ, અને આપણી પોતાની જાંદગીમાં મળતો અનુભવ આપણને શીખાડે છે, કે ધરની અને નિશાળોની બેક પ્રકારની તાલીમ એક સ્ત્રીને અગતી થઈ પડે છે.

કારણકે તેણી એક ઉચ્ચ પ્રકારનો જરૂરનો ભાગ જાંદગીમાં ભજવે છે, તેણીની જવાબદારી મોટા પ્રકારની હોય છે. ધર સંસાર ચલાવવામાં, છોકરાંઓને મોટાં કરવામાં અને પુરૂષની જાંદગી સુખી કરવામાં તેણીની મદદ લેવામાં આવે છે.

જાંદગીનું કલ્યાણ અને સાર્થક ધણે ભાગે સ્ત્રીઓ ઉપર આધાર રાખે છે. તેથી સ્ત્રી જાતિ તરફથી સારા ગુણોની, ચઢતા પ્રકારની ભાવનાંઓની અને ઉમદા વિચારોની પુરૂષ વર્ગ આશા રાખે છે.

આ સધળું શુદ્ધ મનોવૃત્તી, તંદુરસ્ત શરિર અને સારી લાગણીઓ ખીળવ્યા વગર થતું નથી. તેથી ભક્તિ ભાવનાં વ્યાખ્યાનો, વિર સ્ત્રી પુરૂષોનાં ચારિત્ર, પ્રજાની ચઢતી પડતીનાં હેવાલો, કુદરતની મહાન શક્તિઓનાં વર્ણનો, ધાર્મિક ક્રિયાઓ એ સર્વે સ્ત્રીઓને ખેંચાણુકારક ભાગે છે.

તવારીખમાં નામાકિત બાનુઓનાં ધણા હેવાલો લખાયેલા છે, જે નાની વયેની છોકરીઓના જીવોમાં આનંદ લાવે છે, અને એ રીતના

ઉમદા વર્ણોનાં ખ્યાલથી આ ઉછરતી જીંદગી ભરપૂર થાય છે. જેથી જ્યારે તેણી માતા તરીકેની ફરજ બજાવે છે, ત્યારે પુર ઉત્સાહથી તેણી પોતાનાં છોકરાંઓને તાલીમ આપવાને શક્તિવાન થાય છે.

અમેરીકાનાં એક મોટા કેળવણી આપનારા માણસે જણાવ્યું છે, કે એક દેશના ભવિષ્યનો આધાર, તેમાં વસ્તાં છ વર્ષની ઉંમરનાં છોકરાંઓને જે રીતની કેળવણી તેઓની માતાઓ તરફથી મળે છે, તે ઉપર રહેલો છે.

આખી પ્રજા હુશ્યાર અને સારા પ્રકારની થઈ શકે છે, જે માતાઓને પહેલેથી બરોબર રીતની તાલીમ મળી હોયે, કે જ્યારે તેણીઓ નાની છોકરીઓ તરીકે કેળવણી ગ્રહણ કરતી હોયે છે. કેવી રીતે છોકરાંઓને ઉછેરવાં, એ તેઓ જે સારી રીતે જાણતાં હોયે, તો જુવાન છોકરીઓ સારી ઢપની ઓલાદ બનાવી શકે છે.

હિન્દ દેશમાં ઘણા દુરઅંદેશ પુરૂષો થઈ ગયા છે, જેઓએ ડહાપણ વાપડીને સ્ત્રી કેળવણીનો ફેળાવો કરવાને ઘણો શ્રમ લીધો હતો. જેનાં પરિણામમાં સ્ત્રીઓને પુરૂષો સાથે ચઢતા પ્રકારનું જ્ઞાન લેવાની તક મળી છે. જેથી આખી પ્રજાને તેનો ફાયદો મળી શકે છે.

એ મહાન માણસોએ સ્ત્રી જાતિનાં છૂટાપણા માટે જે લડત ચલાવી નહિ હતે, તો સ્ત્રી જાતિનો આગલ વધારો થઈ શકતો નહિ. તેઓએ કેળવણી અને છૂટાપણુ સ્ત્રીઓ માટે અવશ્યનું છે એમ જાહેર છાપાદ્વારે જણાવ્યું હતું, અને એ બાબદનાં પ્રજામાં વિચારો ફેલાવ્યા હતા.

સ્ત્રીઓની હાલત સંક્રાંતિયેલી રહે છે. જેથી તેણી નબલી અને જુદા જુદા વિધ્યા હુન્નરનાં જ્ઞાનની રોશની, પુરૂષો માફક જલદીથી મેળવી શકતી નથી.

સ્ત્રીઓનું છૂટાપણું અને તેણીઓમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ લાવવાને, જે મોટા નરોએ પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેઓ સર્વેને આભારી છે. તેઓએ ઉમદા લાગણીઓ અને મોટું મન દેખાડ્યું હતું, અને જાતિનો ભેદ ન રાખતાં સ્ત્રીઓને એક સરખી પંક્તિ ઉપર લાવવાને તજવીજ કરી હતી.

તેઓ જાણતા હતા કે દેશનો સુધારો વધારો કરવાને સ્ત્રી જાતિની અજ્ઞાનતા દેશને નડતર સમાંન થઇ પડે છે, અને સંસારી સુધારા કરવાનું બની શકતું નથી. તેથી હાલનાં સમ્યમાં સ્ત્રી જાતિ જે થોડું છૂટાપણું ભોગવતી હોયે, તો થોડા પુરૂષોની મહેનત, તર્કશક્તિ, બુદ્ધિ બળ, હિંમત અને કોષેશનું પરિણામ જેવામાં આવે છે. આ મનુષ્યોએ સ્ત્રી જાતિનાં હકોનો સ્વિકાર કર્યો હતો, અને તે હકો અપાવવાને હિંમત દેખાડી હતી.

એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે ઉંચી સ્થિતી જાળવી રાખવાને નીરંતર મહેનત અને કોષેશ કરવી જોઈએ. માત્ર ગૌર્વ ભર્યા વિચારો કર્યાથી ટેક જાળવી રખાતો નથી, પણ ઉલટું પછાત પડવાનો સંભવ આવે છે.

જે એવું ધારવામાં આવે કે ઉંચા પ્રકારની કેળવણી આપ્યાથી સ્ત્રી જાતિ બગડી જાય છે, માટે તેણીઓને માત્ર સંસારની ચીજોની સમજણ આપીને ઘેરનાં કામકાજમાં રોકાયેલી રાખવી જોઈએ. પણ સુધારેલા જમાનામાં આ વિચારો ખોટા પુરવાર થયા છે. કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ ઘર સંસાર સારી રીતે ચલાવી શકે છે. તેથી સ્ત્રી કેળવણીને ઉત્તમ બનાવાની કોષેશ થવી જોઈએ, અને તે કાળે ખર્ચાતા પૈસા, વખત અને કાળજી વ્યર્થ જશે નહિ.

ખીજ દેશોની નકલ કરવામાં ફાયદો હતો નથી, પણ તે દેશો કેળવણી માટે શું કરે છે, સ્ત્રીઓને કેવું છૂટાપણું આપે છે, તેણીઓનાં હકોનું કેવું રક્ષણ કરે છે, તે માટે કેટલી મહેનત તેઓ લેયે છે, કેટલો પૈસો ખર્ચે છે,

જીવન જીવે માટે કેવી સગવડો કરે છે, તેઓનાં શરીર, મન અને સારી લાગણીઓ ખીળવવાને કેવા ઉપાયો યોજે છે, એ સધળું જાણ્યાથી અને અભ્યાસ કર્યાથી દેશને લગતા સુધારા કરવાનું કામ સહેળું થાય છે. બેઉ જાતિને ત્યાં કેવી એક સરખી તક આપવામાં આવે છે, જેથી સ્ત્રી પુરુષ સાથે આગલ વધારો કરી શકે છે. એ સર્વે ગ્રહણ કર્યાથી પરદેશનાં વિચારો પણ કામે લગાડી શકાય છે. ત્યાં એક બાળક છોકરો અથવા છોકરી છે, તે ઉપર વધુ લક્ષ આપવામાં આવતું નથી, પણ તે બાળક જીવની રખેવાળી એક સરખી રીતે કરવામાં આવે છે, અને બેઉ જાતિ પછવાડે એક સરખો પૈસો ખર્ચાને દુન્યાનાં કામકાજમાં આગલ વધારે છે.

કોઈ મનુષ્યોને છોકરીઓ પાછલ વધુ ખર્ચ કરવાને પસંદ પડતું નથી. એ તો છોકરી છે, બાળુ શીખવીને શું કરવાનું છે. પણ એક પ્રજાનાં બે પગો તે સ્ત્રી અને પુરુષ છે. કોઈખી પ્રજા એક પગે ચાલી અથવા દોડી શકતી નથી.

અજ્ઞાનતા મનની અને તંત્રની શક્તિઓને કચડી નાંખે છે, પછી તે પુરુષ હોય કે સ્ત્રી હોય, અને મનુષ્ય તરીકે કુદરત તરફથી મળેલી શક્તિઓ વાપડવાને અથવા બહાર લાવવાને બે નસીબ રહે છે.

માણસ કુદરતની સર્વે પેદાયશ ઉપર સત્તા ભોગવે છે, તે પોતાનાં મનોબળથી કરી શકે છે. ખીજેલી શક્તિઓનાં પ્રતાપે આદમી અહિંતહીં ફરીને કુદરતની પેદાયેશનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. પણ જો એક પ્રજા હાલનાં જમાનાંમાં આસ્તવાર ઉભી રહેવાને ઇચ્છતી હોય, તો સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને જ્ઞાન મેળવી શકે એવી જોગવાઈ થવી જોઈએ; દર એક મહાન પુરુષ સ્ત્રીઓ માટે કહી ગયા છે, કે પ્રજાનાં જીવંતનો આધાર તેણીઓ છે, અને દેશની ચઢતી અથવા પડતી હાલત લાવવામાં તેણીઓ જવાબદાર ગણાયે છે. માટે પુરુષ વર્ગે ખજરદારી રાખીને સ્ત્રી કળવણીને ઉત્તેજન

આપણું જોઈએ, જેથી સ્ત્રીઓ પ્રજાનાં માર્ગમાં નડતર સમાંન થઈ ન પડે, પણ ઉપયોગી જીવનગુણરી, સુખરૂપ કર્તા તરીકે મદદગાર સાથી થઈને સંસારનું તારણ કરી શકે છે.

વ્યાખ્યાન ૧૨.

આઝાદી યા ગુલામી.

આપણે આઝાદી જોઈએ છે કે નહીં? રેવાજોના જુલમાત, સામાજિક બંધનો અને જુના જમાનાના મર્યાદાપણના વીચારોનાં બંધનમાંથી છુતવું છે? પ્રત્યક્ષીકરણ એ ફેરફારનું પહેલું પગથિયું છે. જો આપણને અજ્ઞાનતા વધી ભાવની સાંકળોમાં ભાસ નહીં હોય તો આગળ ચલાયજ કેમ?

હિન્દુસ્તાનના કેતલાક ભાગોમાં સ્ત્રીઓ ભારી ભારી હાથીદાત, રૂપાં યા કાંસાના જાંજર જમરાં પહેડે છે. નખ અને કાણુમાં મોટાં હોલો પાડી કીમતી પટ્ટરની નતો પહેડી, એમ માને છે કે એથી તે લોકોની કામલતા અને ખુશસુરતી વધે છે. અધમણનો ભાર પહેડી જલદી આગળ તો ચલાયજ નહીં, પણ તે તો ખીચારીઓને ક્યાં ખખર, વર્સો વર્સ એક એક જાંજર વધતુંજ જાય ઓછું તો નજ થાય.

એજ પ્રમાણે સ્ત્રીની કામળતા અને નિરદોશતા માટે ઉપલાં જણાવેલાં સામાજિક બંધણનો અગત્યાના છે, એમ માની આપણી સાંકળોને તોદી ફેંકી દેવાને બદલે મગરૂખીથી રાખીએ છંચે અને વધાવી લઈએ છંચે.

યુવકોમાં એતલો તો ભાસ આવ્યો છે કે કોઈ જાતનો ફેરફાર થવો જોઈએ. પણ ભાસ માત્ર નકામો છે. ઉમંગ, દ્રઢતા અને કાર્ય વીના નીરાશીનાના ખદ્દામાં પરવાનો સંભવ છે.

યુવકો માટે ઉમંગ એક જીવ ઉત્પત્તિ, પ્રાણરક્ષક, જલતી, આગળ ખેંચતી શક્તિ થઈ પડે છે, જ્યારે જદમંદપણું યા નિસપુર્ણતામાં ઘડપણનાં ચીન્હો-જેવાં કે નીષ્ફળતા, પ્રાણગાતકપણુ અને મોત સમાયલાં છે.

એ તો જ્યારે આપણે બંધણુ તોદી ફેરફાર કરી, નવું સમાજ જીવન કરવા માંગ્યે ત્યારે ખરું યુધ્ધ શરૂ થશે. તે લડાઈ કઠણ રહેશે, કારણ માણસ ખુદ અસલી વીચાર વાલો હોય છે, તેને સામાજિક તકતા પર કાંઈ બદળવાનું પસંદ નથી. અસળના જમાનામાં યુરોપમાં સમાજ સુધારકોને સલગાવીને બારી મુકતા હતા. હાલમાં આપણે સુધરેલાં જોયે, માટે તેમ નથી કરતાં; તે છતાં ઘણી એક બાહાદુર સ્ત્રીને, ધર્માનંધપણું અને વીકલાવને લીધે સ્ત્રી જાતીની ઉન્નતી કરવા કાળે, નિંદા લોકનુ બેદરકારપણું, અને થકા મશકેરી પણ ખમવી પડી છે.

આગળ જમાનામાં જે તરફી દેશમાં એક સ્ત્રી પોતાના ઘરની બહાર નીકલતી યા જરાખી છૂટાપણું મેળવતી, તો તેણી હલકી સ્ત્રી તરીકે ગણાતી હતી. અને તેને ઘણું દુઃખ ખમવું પડતું હતું. ઘણી એક સ્ત્રીઓએ તે વખતે છૂટાં થવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નીષ્ફળ ગયો, કારણ સમાજની વિરૂધ્તા તેઓ સહન કરી શકી નહી. પણ તે વખતની ચીંગારી હાલમાં ભભુકતી આગ સમાન વધી, બંધનો તોડી, તરફીની સ્ત્રીઓને આઝાદ બનાવી, હિન્દુસ્તાની સ્ત્રીઓ કરતાં ઘણાં આગળ વધારેલાં છે. હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ હજુર સુધી સમાજ સંકરણમાં અને બંધનોમાં પરી રહી છે. એક એક સુધારો થતાં વર્સો અને વર્સો વીતી જાય છે. ધર્મને અડચણ થશે કરી કાંઈ પણ સુધારો થતો અટકે છે.

ઉમંગ, દ્રઢતા અને ખંત રાખી જે આપણે કામ કરશું તો એક એવું સુંદર મકાણુ બાંધી શકશું, કે જેમાં સ્ત્રી પુરુષો દેવતા તરીકે રહી શકશે.

વ્યાખ્યાન ૧૩.

તાત્કાલીક ઉપાયોનું જ્ઞાન અથવા ફર્સ્ટએડ.

ફર્સ્ટએડ અથવા તાત્કાલીક ઉપાયો લેવાનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓ માટે ઘણું અગત્યનું છે. આ બાબદ આપણાં સંસાર વહેવારમાં ઘણી ઉપયોગી ચંદ્ર પડે છે. ધારોકે આપણું એક નાનું બચ્ચું રમતાં પડી ગયું, અને તેને માથામાં વાગ્યું અને તે જગ્યા પર નાનો ઘાહ પડી તેમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું, તે વેલા તેની માતા જો નાનપણમાં ફર્સ્ટએડ શીખી હશે, તો તે ધભરાઈ નહિ જશે, અને મોટી બૂમો પાડી પાડોસીઓને બોલાવા નહિ દોડી જશે, પણ ઘાહ પર કેવી રીતે પાટો બાંધવો લોહી વહેતું બંધ કરવા શું ઉપાય કરવા, તે બધું પોતે સમજીને કરશે અને પછી ડોકતરને બોલાવશે. હવે જો એક માતા ફર્સ્ટએડનું જ્ઞાન ધરાવતી નહિ હશે, તો તે બચ્ચાંનાં પડી જવાથી મોટી કકલામણુ કરશે, અને ડોકતર આવે ત્યાં સુધી બચ્ચાંનાં માથામાંથી લોહી જવા કરશે, અને તેનો ઉપાય તુરત કરતાં નહિ આવડવાથી બહુ લોહી વહી જવાને લીધે બચ્ચું નબળું પડી જશે; પણ જો માતાને ફર્સ્ટએડનું જ્ઞાન હોતે તો આ રીતે બચ્ચું હેરાન થતે નહિ, અને તાત્કાલીક ઉપાયોની રીતે તે બચ્ચાંને કેમ મદદ આપવી તે તેણી સમજી શકતે. એજ રીતે તેણી એક મોટાં માણસને પણ ઉપયોગી ચંદ્ર પડે છે. જીંદગીનાં ધાસ્તીભર્યાં વખતમાં આ તાત્કાલીક ઉપાયોનું જ્ઞાન ઘણું ખપમાં આવે છે. બીમાર માણસોની કેમ માવજત કરવી, તેઓને માટે બીજાંણાં કેમ બનાવવાં, જેઓથી ઉઠી નહિ શકાતું હોય તેઓને કેવી કળાથી ઉઠાડવાં, પાણી, હવાની ચોખ્ખાઈ કેમ રાખવી, ખાવાનો ખોરાક કેવો આપવો આ સર્વે બાબદોની માહિતગારી આ બાબદ શીખવાથી આવે છે.

હાથ, પગ, છાતી, માથાં પર પાતાઓ કેવી રીતે આંધવા, તેનું ખાસ શિક્ષણ એ બાબદમાં આપવામાં આવે છે, માટે જીવાન બચ્ચાંઓને અને સ્ત્રી, પુરૂષો બંને જાતિને માટે ફર્સ્ટએડની તાલીમ લેવી ઘટારત છે.

ઘણા બાદઓ એવો વિચાર કરે છે કે હવે એ શીખી શું કરવાનું છે, એ તો ડોકતરનું કામ છે, અને આપણે એ શીખી શક્યું નહિ. પણ એ ભૂલભર્યો વિચાર છે, એ જ્ઞાનથી ડોકતર આવે તે અગાઉ ઉપાયો ચાલુ રાખતાં આવડે છે, અને આદમીની જીંદગી જોખમમાં આવી જતી ફર્સ્ટએડનાં ઉપાયોથી બચાવી શકાએ છે. આ ઉપાયોથી કોઈ વેલા ડુખી ગયેલું માણસ જો બેસુધ થઈ ગયું હોય, તેને પણ પાછું શુદ્ધિમાં લાવી શકાએ છે, કારણકે હાથની મદદ કેવી રીતે આપી તે માણસમાં શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા કેમ શરૂ કરવી તે શીખાડવામાં આવે છે. આ જાતનાં જ્ઞાનનો વધુ બહોલા પ્રમાણમાં ફેલાવો થવો જોઈએ, અને દરેક જીવાન માણસોએ એ બાબદથી વાકેફ થવું અગત્યનું છે.

વ્યાખ્યાન ૧૪.

મરહુમ ડોકતર દાદાભાઈ નવરોજી.

જ્યાં હિન્દ દેશનાં વતનીઓ રહેતા હશે, ત્યાં મરહુમ ડોકતર દાદાભાઈ નવરોજી માટે વહાલની લાગણી સર્વે સ્થળે બરપા થયેલી હશે.

તેનું કારણ એવાંનની જીંદગીની પવિત્રાઈ અને આત્મમાગનાં ઇતિહાસમાં સમાયેલું છે. દરેક કોમો એવું ઇચ્છતી હતી કે એવાંનની જીંદગીનાં છેલ્લા દિવસો શાંતીમાં પસાર થાયે. એ દેખાડે છે કે એવાંન પ્રત્યે સર્વે આજુથી ચાહનો પ્રવાહ વહેતો હતો.

સ્વદેશ તરફ એટલી પ્રિતી હતી કે એવંને પોતાની જાંદગી સ્વાર્થ રહિત બનાવી શક્યા હતા. એવંનનો દેશ પ્રત્યેનો ચાહ ડગમગે તેવો હતો નહિ.

દેશનાં હિત માટે તેઓ મક્કમ ઠરાવ રાખી ઘણી મુસીબતોમાંથી પસાર થયા હતા.

વગર સ્વાર્થ જ્યારે દેશનું ભલું કરવાની નેમથી કામ કરવામાં આવે છે, ત્યારે જે વિપ્તીઓ ખમવી પડે છે, તેનું શુભ પરિણામ પ્રજાનો ઉદ્ધાર લાવવામાં આવે છે, અને સ્વરાજ્ય માટેનાં જે વિચારો તેવંને વર્ષો આગલ બહાર પાડ્યા હતા, તે હાલમાં ઘણે ઠેકાણેથી માન્ય રાખવામાં આવે છે.

કારણકે હિંદુ અભ્યાસ અને અનુભવથી એવંન એવા મત ઉપર આવ્યા હતા, કે એક દેશને આગલ વધારાને કાળે સ્વરાજ્ય અવશ્યનું હતું, અને ધીમે ધીમે તે તરફ હિન્દુસ્થાનની પ્રજાનું ધ્યાન ખેંચવાને એવંન પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા.

જે કાર્યો કરવાને મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈએ નિશ્ચ કર્યો હતો, તે સર્વે કામો એવંન પાર ઉતારી શકતા હતા. એટલુંજ નહિ પણ હજુર સુધી એવંનને હાથનાં સ્થાપાયેલાં મંડળો ઉપયોગી કામ કરતાં રહ્યાં છે.

એવંન કંન્યા કેળવણીની વિરૂધ્ધ નહિ હતા. સ્ત્રીઓને આગલ વધારવાને અને તેણીઓને સમાન હકો આપવાને ભલામણ કરતા હતા.

એવંન છોકરીઓ માટે સર્વે સ્થળે નિશાળોનો ફેળાવો થાયે એવું ઇચ્છતા હતા, અને સ્ત્રીઓની અજ્ઞાનતા દૂર કરવાને પણ ભારે ખતથી મહેનત કરતા હતા.

એવંનની જાંદગીનાં સદગુણો ઘણા હતા. સાદી, નિર્દોષ જાંદગી એવંને ગુજરી હતી. જાહેર જાંદગીમાં એવા ઉંચ અને દૈવી ગુણો દેખાડતા હતા, કે મિત્ર અને શત્રુ બંને એવંનને એક મહાન પુરુષ તરીકે પૂજતા હતા.

એવું પવિત્ર ચારિત્ર દેખાડવાને કાળે એવંન પૂજવાને લાયકનાં અને અનુકરણ કરવાને લાયકનાં મનુષ્ય તરીકે ગણાતા હતા.

એવંનનું શરિર મરંજુ પામ્યું છે, પણ એવંનનાં કામોની કિર્તિ અમ્મર રહી ગેઈ છે. એવંનનાં આત્માનો પ્રકાશ હજુર પણ એવંનનાં વિચારોને પગલે ચાલવાની કોષેશ કર્યાથી મેળવ્યે હોયે.

એક માણસનું નામ શા માટે પ્યાડું હોયે છે. જો તે નામ પ્રિતી જીતી શકે છે, અને વિશ્વાસ મેળવે છે તો તેની જીંદગીનાં બનાવો નોંધ લેવા લાયકનાં લેખાયે છે.

તંન ઉપર કષ્ટ વેડી, ખંત અને ધીરજથી એવંન કામ કરતા હતા. માનપાનની એવંન આશા રાખતા ન હતા, પણ માત્ર સત્યને હૃદયમાં રાખી જ્ઞાન અને પ્રેમથી દેશ સેવા કરવાને હિંમત ધરાવતા હતા.

માત્ર પૈસાથીજ દેશ સેવા કરી શકાયે, એવી જો આપણે માન્યતા રાખીયે, તો મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈ નવરોજીની જીંદગી તપાસ્તાં ખોટી પુરવાર થાયે છે.

પૈસાની જરૂર પડે છે, પણ તે સાથે જો ઉત્તમ ગુણો દેશ સેવા કરવાને નહિ હોયે, તો મનુષ્ય ઘણું કામ કરી શકતો નથી.

એવંનની જીંદગીની રાહરીતી એ દેખાડે છે, કે થોડા પૈસાએ પણ એવંન વફાદારી, સચ્ચાઈ, અને પ્રમાણીકપણાથી વર્તી, દેશની કિર્તિને વધારે સારા પાયા ઉપર લાવવાને શક્તિવાન થયા હતા.

એક માણસ તરીકે દુનિયામાં ઘણી સેવાઓ કરવાની છે, તેમાં શરૂઆતમાં, કુટુંબ તરફ ધ્યાન પુગાડવાનું છે. પછી કામ તરફ અને દેશ તરફની ફરજો અદા કરવાને ઘણા પ્રકારની કોષેશો કરવાની છે.

મુંબઈ શહેરમાં માંડવી બંદર ઉપર મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈ નવરોજીનો જન્મ થયો હતો. ૧૮૨૫, ૪ થી સપ્ટેમ્બરનો દિવસ હતો. જ્યારે એવંન પાંચ વર્ષની વયેનાં થયા હતા, ત્યારે એવંનનાં પીતાજી સ્વર્ગવાસ થયા, અને સધળો બોળે અને જીંદગીનો આધાર એવંનનાં માતાજી ઉપર પડ્યો હતો, કે જેવંનની હાલત ગરીબ હતી.

મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈ જ્યારે જીંદગીની ચઢતી હાલતમાં આવ્યા, ત્યારે હંમેશાં પોતાનાં માતાને યાદ કરીને જણાવતા હતા, કે આજે જે હાલતમાં હું આવ્યો છું, તે મારાં માતાનાં પ્રતાપે છું.

મારાં માતા જે કે હાલની કેળવણી પામેલાં નહિ હતાં, પણ એક પાકબદ્દ ઓરત હતાં, અને ઘણું ડહાપણ ધરાવતાં હતાં.

મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈનાં લગ્ન વીરમે વર્ષે થયાં હતાં. શરૂઆતમાં મહેતાજીની નિશાળે ગુજરાતી શીખીને, એવંન એલફીનસ્ટન સ્કૂલમાં દાખલ થયા, જ્યાં એવંને ઘણાં ઇનામો મેળવ્યાં, અને પહેલેથીજ બાહોશી માટે વખણાયા હતા.

એવંનને થોડું ફારસી ભાસાનું જ્ઞાન હતું, તેથી શાહનામાંની બેતબાજી લલકારવાનો શોખ હતો.

એવંનને વીલ્યંમ વીલ્યરફોર્સનાં લખાણો જે ગુલામેને તેઓની ઝુસરીમાંથી કેમ છૂટા કરવા તે ઉપર હતાં, તે વાંચતો વાંચવાનો શોખ વધુ હતો. તેમજ એક જરથોસ્તીની ફરજો શું છે તે માટે ચાલુ અભ્યાસ કરતા હતા.

ત્યાર પછી એવંન એક શિક્ષક તરીકે અને પછી એક પ્રોફેસર તરીકે એલફીનસ્ટન ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં કામ કરતા હતા.

એવંનને લાગ્યું કે કેળવણી વગર પ્રજામાં જાગૃતી આવી શકતી નથી, તેથી સ્ટુડન્ટર્સ લીટરરી અને સાયન્સીટીક સોસાયટીની સ્થાપના કરી; જેની નેમે સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો વધારો કરવો, અને ઉત્તરતા વર્ગોને પણ કેળવણી આપવી જોઈએ એવી હતી.

આ મંડળીનાં એવંન પ્રમુખ થયા, અને સ્ત્રી કેળવણીને ઉત્તેજન આપનાર તરીકે મુંબઈ નગરીમાં એવંન પહેલા દેશી હતા.

એલ્ફ્રીસ્ટન ઇન્સ્ટીટ્યુટનાં કાર્યવ્યવહારો જેવા કે ખારતલ ક્રીયર, સર આર્લ્સ ફોર્સ, કેળવણીનો ફેલાવો કરવાનાં કામમાં એવંનને મદદ આપતા હતા.

ત્યાર પછી આ મંડળી જ્ઞાન પ્રસારક નામની સંસ્થામાં ફેરવાઈ ગઈ, અને જ્ઞાન પ્રસારક નામનાં ચોપાંન્યાનાં એવંન અધિપતી થયા.

૧૮૪૫ થી ૧૮૫૦ સુધીમાં પારસી ધર્મની સ્વચ્છતા જાળવી રાખવાને માટે, એવંને રાહુનુમાંયે માંજદયસ્નાન સભા સ્થાપી અને તે સભાનાં મંત્રી અથવા સેક્રેટરી તરીકે કામ કર્યું.

આ સભા ધર્મને નામે થતા વહેમો અને ખૂરા રિવાજોને તોડવાને માટે હતી. અને ઘણું સારું કામ તે વેળા આ સભા તરફથી કરવામાં આવતું હતું.

૧૮૫૫ માં એવંન વીલાયત ગયા, અને ત્યાં લંડન યુનીવર્સિટીમાં ગુજરાતીનાં પ્રોફેસર નેમાયા.

વીલાયતમાં ધરાનમાં વસ્તા જરથોસ્તીઓ પ્રત્યે સારી લાગણી ત્યાં બરપા થાયે, તે વાસ્તે એક કામ ઉપાડી લીધું, અને તેઓને મદદ કરવાને એક ફંડ એકઠું કર્યું, જે આજ રોજ સુધી ધરાનીઓ માટે ઉપયોગી આતાં તરીકે હસ્તીમાં છે.

પણ માત્ર પારસી કામનું લલું કરવાનેજ તેઓ અવતર્યા ન હતા. એવંનને હૈડે હિન્દ દેશની દાઝ હતી, તેથી વીલાયતમાં એવંને ઇસ્ત

ઇન્ડિયન એસોસિએશન નામનું મંડળ સ્થાપ્યું, અને હિન્દી આલમની ગરીબાઇ તથા હિન્દુસ્થાનની મુશ્કેળોએનો ચીતાર બ્રીટીશ પ્રજા સનમુખ ધરવાને હિંમત કીધી. આ દેશની આર્થિક સ્થિતિ કેટલી નબળી પડતી હતી, તેનો ચીતાર એવાંને છાપાખવારે અને અનેક પ્રકારનાં નિબંધો મારફતે ત્યાં જાહેર કરવા લાગ્યા.

એ અરસામાં એવાંન ચારવાર વીલાયત ગયા અને પાછા ફર્યા, અને એવાંને ધાર્યું કે હિન્દુસ્થાન તરફ બ્રિટીશોનું ધ્યાન ખેંચવાને કાળે પાર્લામેન્ટમાં બેઠક મેળવવાની કોષેશ કર્યાંથી, આ દેશની મુશ્કેળોએ માટે લડવાનો સારો સંભવ પેદા થશે.

એવાંન પહેલી કોષેશમાંજ પાર્લામેન્ટનાં સભાસદ થવાને ફતેહ પામ્યા, અને એવાંને ઘણી લાગણી સાથનું પહેલું ભાષણ હિન્દુસ્થાન માટે ત્યાં કર્યું.

૧૮૭૪ માં પ્રજા તરફથી વડોદરાનાં એવાંન દિવાન નેમાંયા, જે વેળા ત્યાં આડો કારભાર બહુ વધી ગયો હતો. અને એક હિન્દી રાજ્યકારોબાર સારી રીતે ચલાવી શકે છે, તેનો ઘણો સારો પુરાવો ત્યાં પાંચ વર્ષ કામ કરીને દેખાડ્યો હતો.

૧૮૫૮ માં ઇન્ડિયા બીલ જે હિન્દુસ્થાનને છૂટાપણુ આપવાને રચાયું હતું, તેમાં બીજા દિલસોજ અંગ્રેજો સાથે મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈએ અઠાગ મહેનત લીધી હતી.

૧૮૭૮ માં એવાંને હિન્દુસ્થાનનાં લોકો, ઇંગ્લેન્ડમાં લેવાતી સીવીલ સર્વીસની પરિક્ષામાં જઈ શકે, અને તે પરિક્ષા હિન્દુસ્થાનમાં પણ લેવાયે તે કાળે લડત શરૂ કરી હતી.

જ્યારે કોઈ માણસ ધર્મને લગતો સુધારો કરે છે, તો તે એક ધર્મને માટે હોય છે, જે કોઈ જણ સંસારને લગતો સુધારો કરે છે તો તે કામને

સગતો હોયે છે, પણ મરહુમ ડોક્ટર દાદાભાઈએ વિચાર્યું કે આખા હિન્દુસ્થાન દેશની ઉત્તતી લાવવાને માટે એવું એક મંડળ હોવું જોઈએ, કે જ્યાં ન્યાંતજ્ઞત અને ધર્મનાં તજ્ઞવત વગર, માત્ર જાહેર તકતા ઉપર દેશને લગતી રાજદવારી બાબદો માટે વાદવિવાદ કરી શકાયે; અને હિન્દનાં દરેક પ્રાંતોમાંથી દેશનાં ભલાંને અર્થે કામ કરી શકે, એવા હેતુથી કોંગ્રેસ મંડળીની સ્થાપનાં એવાંને કીધી હતી, અને ત્યાં દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવાનો જુડો એવાંને ઉઠાવ્યો હતો.

મુંબઈ માટે બોમ્બે પ્રેસીડન્સી એસોસિએશનની સ્થાપનાં એવાંને કીધી હતી, કે જે આર્થિક અને રાજદવારી સવાલો ઉપર ચાલુ વાદવિવાદ કરવાને સ્થાપ્યું હતું.

ત્રણ વાર એવાંન કોંગ્રેશનાં પ્રમુખ નેમાયા હતા, અને ૧૯૦૬ માં સ્વદેશ અને સ્વરાજ્યનો સંદેશો પ્રજાને એવાંને ૬૮ વર્ષની વૃદ્ધવયે આપ્યો હતો.

ત્યાર પછી એવાંનની તખીયેત સારી હતી નહિ, અને નબલી તંદુરસ્તીને લીધે એવાંને વારસોવાનાં દરીયા કિનારે એકાંતમાં રહેવાનું પસંદ કર્યું, જ્યાં મોટા રાજદવારી પુરૂષો અને શહેરનાં હાકેમો એવાંનની સલાહ લેવાને જતા હતા.

૧૯૧૬ માં એવાંને મુંબઈની યુનીવર્સિટી તરફથી એલ. એલ. ડીની ડીગ્રીનું માન મળ્યું હતું, અને તે વેળા એવાંને સરઘસનાં આકારમાં મુંબઈનાં ધણા રસ્તાઓ ઉપરથી લઈ જવામાં આવ્યા હતા, જે વેળા લોકો તરફથી અનુપમ પાન મેળવ્યું હતું, અને પ્રેમની લાગણીનો ઉલ્લસ લોકોમાં મજબુત રીતે પ્રસરી રહ્યો હતો,

એવાંનાં મરણની પાયદસ્ત વેલાનો દેખાવ મુંબઈની તવારીખમાં ચાદગાર રહી ગયો છે.

મરહુમ સર નારાયણ ચંદાવરકરે એવાંનનાં મરણ વેળા જે ઉદ્ધારો એવાંન માટે બહાર પાડ્યા હતા, તે બહુ પ્રસંસાને પાત્ર હતા, અને તે અસલનાં વખતમાં ગ્રીસ દેશની રહી હતી, કે જે બહુ નામાંકીત પુરૂષો માટેજ તે રહી વાપડવામાં આવતી હતી.

એવાંને લોકોનાં સાર્થક અને હિત માટે કામો કરતાં અનેક જાતનો સ્વભોગ આપ્યો હતો, અને આખરે દેશ સેવા બળવીને સ્વર્ગવાસ થયા હતા. એવા એક લોકરક્ષી નરને હિન્દ દેશે જન્મ આપ્યો હતો, તો તે દેશની ઉત્તતી જરૂર થશે, એવી દરેક જણની આશા છે.

વ્યાખ્યાન ૧૫.

વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરો.

હિન્દ દેશનું મુખ્ય શહેર મુંબાઈ ગણાયે છે, જેને આપણે રત્યામણ મુંબાઈ શહેર તરીકે ઓળખ્યે છીએ. પણ આ મનોહર શહેરનાં ચોક્કસ લક્ષણો ઉપર આપણે જવાને ખુશી દેખાડતાં નથી. તેનું કારણ એ છે કે જેને આપણે વેશ્યા સ્ત્રીઓ તરીકે ઓળખ્યે છીએ, તેઓનાં રહેવાનાં મકાનો ત્યાં આવેલાં છે, તેથી આબરૂદાર વર્ગનાં લોકો તે બાજુ તરફ જવાને અચકાયે છે.

આ જાતનાં ઘરો માત્ર શહેરની ખુબસુરતીને નુકશાન કરનારાંજ નથી, પણ બીજા અનેક રીતે ખરાબી ઉત્પન્ન કરનારાં પુરવાર થયાં છે. પશ્ચિમનાં ઘણા સુધરેલા દેશોએ એ જાતનાં ઘરોની બદી દૂર કરવાને પ્રયત્ન કર્યો છે, અને તેના પરિણામમાં આજે તેઓના દેશોનાં જાહેર રસ્તાઓ કસબણ સ્ત્રીઓનાં ખુલ્લાં મકાનો વગરનાં નીરાલા કરવામાં આવ્યાં છે.

આપણા દેશમાં લાંબો વખત થયા આ જાતનાં ખુલ્લાં મકાનો હસ્તી ધરાવે છે, પણ સ્ત્રીઓ તરફથી એ જાતનાં ધરો બંધ કરાવવાને ધણી કાબેશ કરવામાં આવી હતી. ગ્રેટ બ્રીટન, અને બીજા મોટા દેશોમાં હવે આ ધરો ઉઘાડાં રાખવામાં આવતાં નથી, કારણકે ત્યાંનાં લોકો આ જાતની બદી સામે આંખવિચામણાં કરતાં નથી, પણ ત્યાંની સ્ત્રીઓએ આ ધરો એક શહેરમાં રહેવાં નહિ જોઈએ, એવી રીતે પ્રજા મત કેળવ્યું હતું, જેથી ખુલ્લી રીતે રાખવામાં આવતો વેશ્યા વારો ત્યાંથી નાબુદ થયો છે.

મુંબઈ શહેરની વસ્તી, ઉધ્યોગ હુન્નરનાં ઠેકાણાંઓ, તેની દોલત વેપાર-વચ્ચુજ, ધાર્મિક ખાતાંઓ, સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ એ સર્વે વખાણવા લાયક છે, પણ આ શહેરનાં જે ભાગમાં ઉઘાડાં મકાનો વેશ્યા સ્ત્રીઓ માટે અલાહેદા રાખવામાં આવ્યાં હતાં, તે જોઈને અફરોશ પેદા થાય છે. જાહેર લોકોનું ધ્યાન જ્યારે એવાં મકાનમાં ખુણુ અથવા કંઈ બીજો નહારો બનાવ બને છે ત્યારે ખેંચાયે છે, અને ત્યાર પછી તે તરફ બેદરકારી દેખાડવામાં આવે છે. પણ આ સવાલનો ઉંડાણથી અભ્યાસ કરતાં એમાં વસ્તારી સ્ત્રીઓ ઉપર કેવા પ્રકારનાં હાંદેસાઓ ગુજરે છે, તે જાણવું અમન્યનું છે. આ જાતનાં વેશ્યાઓનાં ધરોને અનિતી, ગુલામગીરી, ગુનાહો અને દુઃખદર્દો લાવનારાં તરીકે ગણવામાં આવ્યાં છે, તેમાં કંઈ પણ સહરાગત કરવામાં આવી નથી. આ ધરોમાં વસ્તી સ્ત્રીઓ પોતાનું છૂટાપણુ ભોગવી શકતી નથી. કુમળી વયેની બાળાને કાંઈ વેળા તેઓનાં સગાં અથવા વાળીઓ પાસેથી આ ધંધા માટે વેચતી લેવાનો બનાવ બને છે કાંઈ વેળા ધરમાંથી નાહતી બાળાને પુસ્લાવી લેઈ જવામાં આવે છે, કાંઈ વેળા મોટા મેળાઓ અને જાત્રાઓમાંથી નાદાન છોકરીને ઉપાડી લેઈ જવાનો બનાવ બને છે, અને કાંઈ વેળા ગરીબાઈનાં દબાણ નીચે સ્ત્રીઓ પોતે એ જાણે અજાણ્યાર કરે છે.

અમેરીકન યુરો ઓફ સોશ્યલ હાઇજન તરફથી ખાસ એક જાણીતા માણસને દુનિયાનાં મોટા શહેરોની મુલાકાત લેઇ, આ ઘરો માટે તેનું મત શું હતું તે જણાવવાને રોકવામાં આવ્યો હતો, તેવનનું નામ Abraham Flexner હતું. એ વરસો સુધી યુરોપમાં મુસાફરી કરી એક ચોપડી લખી હતી, જેમાં ટુંકમાં એટલું જણાવ્યું છે કે “The brothel gives to vice its most prominent advertisement.”

વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરો બહી અને દુષ્ટતાની આપણાં મોઢાં સામે એક જાહેર ખખર પ્રસિદ્ધ કરે છે.

In the West public opinion has revolted the system of tolerated brothels, and segregated areas because they are recognised as the principal source of “White slave traffic. Dr. Baumgartner of Vienna has said that the brothel is inseparable from the traffic in girls and another authority Bloch tersely remarked “without brothels no traffic in women.”

એક કુમળી વયેની બાળાને જો એક વેશ્યાનાં ઘરમાં લાવી રાખવામાં આવી હોય, તો ત્યાંથી તેણી ઘણી સહેલાઈથી બહાર આવી શકતી નથી. તેણી અજ્ઞાન હોવાને લીધે પાછલથી તેણીની હાલત કેવી થશે, તેનું તેણીને ભાન હોતું નથી, અને પોતાની મરજી પ્રમાણે છૂટાપણું ભોગવી શકતી ન હોવાને લીધે, બીજાં બહારનાં સારાં આદમીઓનાં સમાગમમાં આવવાનું ઝાઝો સંભવ રહેતો નથી.

આપણા શહેરમાં દરેક જાતની વેશ્યા સ્ત્રીઓ જેવામાં આવતી હતી, અને એમ જણાવામાં આવે છે કે એક ચેલીમાં ચાલીસથી પચાસ સ્ત્રીઓ રહેતી હતી, અને કાંઈ વેળા તેથી વધુ પણ રાખવામાં આવે છે, એ પ્રમાણે

ઝોઢી અથવા વધતી સંખ્યામાં ચોકકસ મોહલાઓનાં ઘરોમાં તેણીઓ જીંદગી ગુજારતી હતી. એક મરદ અથવા સ્ત્રી ઉપરી તરીકે આખાં ઘરનો કારભાર ચલાવે છે, જેને આ જાતનું ઘર રાખનાર અથવા Brothel Keeper તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જે ધંધો ચલાવવાને માટે વારંવાર જુવાન વયેની નવી છોકરીઓને ઘરમાં લેઈ જઈ રાખવાને ગોઠવણ કરે છે, અને એ ધંધા માટે તેઓને તાલીમ આપવામાં આવે છે. તેઓને ત્યાં સુંદર કપડાં અને ઘરેણાં પહેડાવી ઘરોની ઉઘાડી બારીઓ આગલ રાતની વેળા બેસાડવામાં આવતી હતી. જ્યાંથી તેઓ જાહેર લોકોનું ધ્યાન ખેંચી શકતી હતી. એક જુવાન માણસ તે રસ્તા ઉપરથી જાએ છે. ત્યારે આ જાતનાં ઘરો તેને અનિતીનાં રસ્તા તરફ દોરવાને પુરતી લાલચ દેખાડે છે, જેથી તે પોતાની ઉપર કાબુ રાખી શકતો નથી. અને આવાં ઘરોમાં વારંવાર મુલકાત આપ્યાથી આવંદે તે એવા દુષ્ટ જાતનાં ચેપી રોગને વશ થાય છે કે તેની જીંદગી કંગાલ બને છે, એટલુંજ નહિ પણ તેના સમાગમમાં આવતાં બીજાં માણસોને પણ આ બૂરો રોગ લાગુ પડી શકે છે, એવું હાલની વિધ્યાએ પુરવાર કરી આપ્યું છે. તેથી સુધરેલા દેશોમાંથી વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરોને નાબુદ કર્યાં છે, અને એવી ખુલ્લી રીતનાં ઘરો કોઈ પાછાં સ્થાપી નહિ શકે, તે માટે સત્તાવાલાઓ તરફથી ત્યાં પુરતી સંભાળ લેવામાં આવે છે, અને તેને લગતા કાયદા કાનૂનો ઘડવામાં આવ્યા છે. જેથી જાહેર રીતે આ જાતનો ધંધો ચલાવનાર સ્ત્રીઓ અને એવાં ઘરો રાખનારા ઉપરીઓનાં કામમાં બહુ અટકાવ થયેલો છે. હાલનાં વિધ્યા શાસ્ત્રે પુરવાર કરી આપ્યું છે કે વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરો જેમ સ્ત્રીઓનો નાશ લાવે છે, તેમ તે પુરુષ વર્ગને માટે પણ બહુ દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારાં અને કંગાલત ફેલાવનારાં માલમ પડ્યાં છે, કારણકે એક પુરુષ પૈસો અને તંદરસ્તી એ બેઉ ચીજો આ ઘરોની મુલાકાતથી ખોયે છે, તેથી બેઉ જાતિ માટે એ ઘરોને હાનીકારક ગણવામાં આવ્યાં છે.

૧૮૯૯ માં ડોક્ટરોની ત્રણ સલાહ આપનારી મંડળીઓ એપી રોગ માટે મળી હતી, ત્યાં પણ એવું ઠેરાવવામાં આવ્યું હતું, કે તંદુરસ્તી સાચવવાને માટે જીવાન મનુષ્યોને આ રોગો શાથી ફેલાયે છે તેનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ, અને જો તેઓ નિતીમાન ચોખ્ખી જીંદગી ગુજારે તો આ રોગોના ભોગો થતા બચી શકે છે.

ક્રિશ્ચિયાન્યાની મેંડીકલ ફેકલ્ટીએ પણ પોતાનું દ્રઢ મત જાહેર કર્યું હતું, કે વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરોની જરૂર છે એવું મત વાજખી લાગતું નથી, કારણકે હમારા અનુભવ પ્રમાણે સાદી નિતીમાન જીંદગી ગુજારનારાં મનુષ્યો, આ ભયંકાર દુઃખને વશ થયા હોયે એવું હમારી જાણમાં આવ્યું નથી.

૧૯૧૬ માં એપી રોગો માટે રોયલ કમીશન મળ્યું હતું, તેના અભિપ્રાય પ્રમાણે તંદુરસ્તી જાલવનારાં ખાતાં તરફથી ગ્રેટ બ્રિટનમાં એવું જાહેર કર્યું હતું, કે દરેક છોકરા અને છોકરીએ જાતિને લગતું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, અને સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત હાલત રાખવાને કાળે અનિતીમાન જીંદગી તરફ ખેંચાવાની લાલચને તાબે નહિ થવું જોઈએ. જેથી આ દુષ્ટ દર્દો આપણી વચ્ચેથી દૂર કરી શકાયે છે, અને હજારો મનુષ્યની જીંદગી બચી થતાં બચી શકે છે. એ ઉપરથી આપણે જાણી શકશું કે વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરોની જરૂર છે, એવા વિચારો ધર્મ અને વિધ્યા શાસ્ત્રને આધારે વાજખી માલમ પડતા નથી.

ફ્રેન્ચ અને જરમન પ્રોફેસરો “નીસર અને પુરન્યે” જેઓ આ બાબદનાં ચાલાક અભ્યાસીઓ હતા, તેઓએ જણાવ્યું હતું કે જેટલા પ્રકારે આપણે વેશ્યાપણાને બચાવીને તેને ચાલુ રાખ્યે, તેટલા પ્રમાણમાં તેઓનાં ઘરોની હસ્તી તંદુરસ્તીને ગેરલાલ કરે છે.

અગાઉ આસરે ૮૦૦ થી ૯૦૦ ધરો વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં મુંબઈમાં હતાં. જ્યાં હિન્દી સ્ત્રીઓ કસબણે તરીકે આસરે પાંચ હજારની સંખ્યામાં વસવાત કરતી હતી. જેપાનીસ વેશ્યાઓનાં ધરો ૩૪ હતાં. જ્યાં એંસી જેપાનીસ સ્ત્રીઓ એ ધંધો ચલાવતી હતી. ત્યાર પછી ઘણા નાના પ્રમાણમાં આસરે ૪૦ એક સ્ત્રીઓ બગડાદી જ્યુ સ્ત્રીઓની હતી, ૨૮ યુરોપિયન અને ૨૪ સ્ત્રીઓ ઇન્ડિયન ક્રીશ્ચિયન જાતોની ત્યાં હોયે એમ ખાસમાં આવતું હતું. હાલમાં તેઓને શહેરનાં ચોકકસ લતાઓમાંથી ખસેડવામાં આવ્યાં છે; કાયદાની ચોંપ વધારે તેઓ ઉપર ત્રાગુ પાડવામાં આવે છે. પણ તેઓનાં ધરો તદ્દન નાબુદ થયાં નથી. સત્તાવાળાઓ સારી દેખરેખ રાખે છે. આ ધરો ચહ્દ ઉતર પંક્તિનાં રાખવામાં આવ્યાં છે, કોઈ ધરોમાં સફાઈ સુઘડાઈ પર ધ્યાન આપી સજાગારવામાં આવ્યાં છે, જેઓને પહેલા વર્ગનાં ધરો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેથી ઉતરતાં બીજા વર્ગનાં ધરો ગણાયે છે, અને ત્રીજા વર્ગનાં ધરો સારી અવસ્થાનાં હોતાં નથી. આ ત્રીજા વર્ગનાં ધરોમાં વસ્તી વેશ્યા સ્ત્રીઓ નાની કોઠડીઓમાં રહેતી હતી, જેની બારીઓને લોઢાંના સલ્યાઓ જડી લીધેલા હોયે છે, અને બારણાંઓ લોઢાંનાં સલ્યાઓનાં જાલીનાં રાખેલાં છે, ત્યાં તેઓ બારણાંને તાલુ મારી તેની આગળ બેસતી હતી, પણ હાલમાં તે નાબુદ કરવામાં આવ્યું છે, એ પ્રસંશાને પાત્ર છે. આ દેખાવ આપણને જેવા ગમતો નથી, કારણકે આપણને એવું લાગે છે કે એક મોટા પીંજરામાં એક જનાવરને ગોંધી રાખ્યું હોયે તેમ આ કોઠડીઓમાં બેઠેલી સ્ત્રીઓ નજરે પડતી હતી, તેઓ આ રીતે બંધ બારણે અંદર બેસી ધરાકોને પહોં છે, અને તેઓનો ઉપરી અથવા તેઓ પોતે હાથમાં થોડા પૈસા લેઈ બારણું ખોલી આપે છે. આ જાતની કોઠડીઓમાં રહેતી સ્ત્રીઓ બહુ નજીવે દામે ધરાક મેળવે છે, અને એવું જણાવવામાં આવે છે કે ધર રાખનાર ઉપરી પૈસા તરીકેની તેઓની કમાઈ લેયે છે,

અને તેઓને માત્ર કપડાં તથા ખાવાનું મળે છે. પહેલા વર્ગનાં વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઘરો રાખનારા ઉપરીઓ સ્ત્રીઓની અહીં કમાઇ પોતે લે છે, અને અધાં પૈસા તેઓને આપે છે; એ રીતે કેટલે માત્ર ખાવાનું અને કપડાં અને કેટલે થોડા સાથે પૈસા આપવાનો બંદોબસ્ત રાખ્યો હોય છે.

આગલ એક ઉપરીની મરજી પ્રમાણે એક વેશ્યા સ્ત્રીને ગમે તેવી હાલતમાં આવેલાં સર્વે ધરોકાને લેવાં પડતાં હતાં, કેટલી સંખ્યામાં ધરોકા લેવાં તે તેણી પોતે મુકરર કરી શકતી નથી, અને એ રીતે તેણીનાં શરીરનો અને મનનો નાશ બહુ જલદી થાય છે. છેલ્લો એક કાયદો એવો ઘડવામાં આવ્યો હતો, કે એક વેશ્યા સ્ત્રી જો આ ધંધો છોડી દેવાને ઇચ્છે, તો તેણી પોલીસનાં મોટા અમલદારોની મદદથી પોતાનું છૂટાપણુ મેળવી શકે છે. પણ આ જાતની સ્ત્રીઓ શીખેલી ભણેલી હોતી નથી, તેઓ પોતાનાં ઉપરીઓનાં હાથ હેઠળ તાબામાં રહેલી હોય છે, કોઇ બીજાં માણસો સાથે બેલાઇ શકતી નથી, અને સંજોગોને લીધે તેઓની જીંદગીમાં એક જાતની નફતાઇ આવેલી હોવાથી આ કાયદાનો લાભ તેઓ મોટા પ્રમાણમાં લેઇ શકે, તેથી મદદની જરૂર છે.

આ જાતનાં ઘરો જુવાન માણસોમાં અનિતીનો ફેલાવો કરે છે, અને તેઓની ઉધરતી જીંદગીને કચડી નાખવાને પુરતાં સામર્થ્યવાન છે, કારણકે આપણે એવા ઘણા દાખલાઓ જોયા છે કે સારા માણસોનાં બચ્ચાંઓ જો નાની ઉંમરમાં આ જાતના ઘરોમાં પગપેસારો કરે છે, તો તેઓ ઘણે પ્રકારે હેરાન થાય છે. તેથી વસ્તીવાલાં મોટાં શહેરોમાં આ જાતનાં ઘરો લોકોની સુખ શાંતી માટે નડતર સમાન થઇ પડે છે. જ્યારે આ ઘરો માટે શહેરીઓ તરફથી ફરિયાદો થાય છે, ત્યારે તેઓને એક જગ્યાથી ખસેડી બીજી જગ્યાઓ પર લેઇ જવાની જરૂર જણાય છે. કોઇ વેળા આ જાતનાં ઘરોની બદીથી ઉત્પન્ન થતા રોગો, આખાં કુટુંબની જાહોજલાલી,

ધજત અને તંદરસ્તી બગાડ્યા ઉપરાંત, તેમાં પેદા થતાં નવાં બચ્ચાંઓને માટે એક શ્રાપ સમાન થઇ પડે છે, અને તેઓ રોગીષ્ટ હાલતમાં જન્મેલાં હોવાથી તનની અને મનની અનેક પ્રકારની નબલાઇ જીંદગીમાં દેખાડે છે. જેથી આ જાતનાં ધરોની હસ્તી ધણી રીતે દુઃખનું મૂળ થઇ પડે છે. અને શહેરની સુખાકારીમાં વધારો કરવાને બદલે તેની સુંદરતામાં બગાડો કરે છે. છેલ્લા ઘડેલા કાયદા પ્રમાણે આ ધરો પોલીસનાં અમલદારોની દેખરેખ નીચે હોય છે, તેઓ ચોક્કસ ભાગોમાં વેશ્યા સ્ત્રીઓને રહેતી અટકાવી શકે છે, અને ઉમ્મરમાં ન આવેલી બાલાઓને જો એ ધંધામાં લેવામાં આવી છે એવું જણાય છે, તો તેઓ અટકાવી શકે છે, અને કોઇ એક સ્ત્રી જો જૂટી થવાની મરજી દેખાડતી હોય તો તેણીને મદદ કરી શકે છે. પણ એટલો કાયદો પુરતો ગણાવો ન જોઇએ. ધણા મોટા અને આગલ વધેલા દેશોમાંથી આ જાતનાં ધરોને કાઢી નાખવામાં આવ્યાં છે, એ બાબદ માટે ગ્રેટ બ્રીટન, અમેરીકા અને બીજા દેશોનાં લોકોએ અભ્યાસ કરી, એમાં સમાયેલા કાયદા અને ગેર કાયદાઓ તપાસી, એવાં નકકી અનુમાન ઉપર આવ્યાં છે કે આ જાતનાં ધરો શહેરમાં રાખ્યાથી કાયદાને બદલે વધુ ગેરલાભ કરે છે. તેથી ત્યાંની સ્ત્રીઓએ ધણો વખત આગલ એ માટે માગણી કરી બંધ કરાવ્યાં છે.

સીલોનમાંથી સીલોનની પ્રજાએ ઉમંગથી એ બાબદ માટે કામ કર્યું છે, અને ત્યાંનાં કાયદાઓમાં ફેરફાર કરાવી વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ધરો રાખવાં કાયદાપૂર્વક નથી એમ દેખ્યું છે. રંગુનમાં પણ એવા કાયદાઓ થયા છે, કે કોઇ માણસો વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ધરો રાખી તેઓની કમાઇ પર જીંદગી મુજરે તો તેઓ શિક્ષાને પાત્ર થાય, અને ત્યાં વેશ્યાઓનાં જાહેર ધરો રાખી શકાય નહિ એવું કાયદો જાહેર કરે છે. વેશ્યા સ્ત્રીઓની કમાઇ ઉપર જીવનારા માણસોને અહિં પણ શિક્ષાને પાત્ર ગણવામાં આવે છે.

જાહેર રીતે ચાલતો આ ધંધો સ્ત્રી જાતિને નામોશી લગાડે છે, મુંબઈમાં બારામાં આવતા અનેક પ્રકારનાં પરજાતનાં માણસોનાં મનમાં હિન્દી સ્ત્રીઓ માટે આ ધરો સારો ભાસ લાવી શકે નહિ એ દેખાઈતું હતું. એ માટે ગ્રેટ બ્રીટનમાં મનુષ્યનાં ભલાંને માટે કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે, અને ત્યાંનાં લોકોએ કાયદામાં એવું જાહેર કર્યું છે, કે કોઈ ધેરવાલા જાહેર રીતે આ ધંધો ચલાવતો વેશ્યા સ્ત્રીઓને ધરો ભાડે આપે તો તેઓ શિક્ષાને પાત્ર ગણાશે છે, અને આ ધરોની હસ્તી કાયદા પૂર્વક ગણવામાં આવતી નથી. આ ઢપનો કાયદો બેઠે જાતિ માટે લાભકારક છે, સ્ત્રીઓને જાહેર રીતની નામોશીમાંથી બચાવે છે, ધણા સખ્ત પ્રકારે તેણીની જીંદગીનો નાશ થતો અટકાવે છે. વૃધ અવસ્થામાં તદ્દન રોગીષ્ટ થએલાં શરીર સાથે નીરાધાર હાલતમાં આવી પડવાનો ઓછો સંભવ રહે છે, અને તેણી આ સુધરેલા કાયદા મારફતે પોતાનાં બચાવ સાર જીંદગી જોગવવાને પોતાની મરજી અને છૂટાપણાનો થોડો ઉપયોગ કરી શકે છે. એ માટે આપણાં દેશના કાયદામાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે, અને આપણે ઇચ્છ્યે છેએ કે ધારા બાંધનારી મંડળીઓ અને સરકારી અમલદારો સાથે મળી એ બાબદનો નિર્ણય સંતોષકારક રીતે નજદીકનાં ભવિષ્યમાં કરશે એવી આપણી આશા છે.

હાલનાં વખતમાં સરકારી અમલદારોની મદદથી વેશ્યા સ્ત્રીઓનાં ઉઘાડાં ધરો મુંબઈમાંથી બંધ કરવામાં આવ્યા છે. એ માટે વીજીલન્સ એસોસીએશન તરફથી મહેનત કરવામાં આવી હતી, અને સ્ત્રીઓની માંગણીને ટેકા આપવામાં આવ્યો હતો.

હાલમાં એવો કાયદો ઘડવામાં આવ્યો છે, કે કોઈ માણસ એક સ્ત્રી પાસે વેશ્યાપણું કરાવતો હોયે, અને તેણીની કમાણી ઉપર પોતાની જીંદગીનો નિર્વાહ કરતો હોયે, તો તે માણસ શિક્ષાને પાત્ર ગણાયે છે.

નાની ઉમ્મરની છોકરીઓને બહાર ગામથી વેશ્યાપણું કરાવાની નેમથી જો મુંબાઈમાં લાવવામાં આવે, તો તે માણસોને પણ શિક્ષા થાય છે. એ રીતનાં કાયદા મનુષ્ય જાત માટે ફાયદાકારક ગણાયે છે.

વ્યાખ્યાન ૧૬.

સહકાર અથવા સામેલગિરી.

જીંદગીની ક્ષતેદની ચાવી સહકારીપણું છે. એકબીજાને જૂટ આપ્યાથી અને સમાન હોદ્દા જાળવ્યાથી અરસપરસની સામેલગિરી મેળવી શકાયે છે.

હકુમતની સફાયાયેલી પદ્ધતિ ચાલુ રાખ્યાથી ગુંચવાડો, ચાલુ ઝગડાઓ અને બિગાડ થાયે છે.

એ રીતે જીંદગીમાં નબળાઈ પેદા થાયે છે. અંતકરણમાં કઠોરતા આવે છે, અને મનમાં વિરૂધ્ધતાનાં ઉત્પટા પ્રકારો લાવે છે, જે પ્રજાને અવળે રસ્તે દોરવે છે.

જ્યારે જુદા જુદા સવાલોની તકરાર ખરી હોયે છે, વાદવિવાદમાં સંસ્થાઈ સમાયેલી હોયે છે, ત્યારે સાંમેની પક્ષો વધારે જોરથી ફટકો મારવાને તૈયાર થાયે છે.

કારણકે વાદવિવાદ કરવાને માટે એટલું અગત્યનું છે, કે જેઓ તકરારમાં ભાગ લેયે છે, તેઓનાં સવાલોનો પાયો મજબૂત રીતે રચાયેલો હોવો જોઈયે; અને જે શબ્દો તેઓ વાપડે છે, તેમાં પ્રમાણીકપણું અને દૃઢતા સમાયેલી હોવી જોઈયે. છેલ્લો નિર્ણય કરવાને માટે સાંમસાંમેની ટોળીઓની પક્ષોમાં, એક એક તરફ અણગમો અને અવિશ્વાસ હોવો જોઈયે.

નહિ, પણ ખુલ્લાં મંનથી ખરી તકરારો બહાર લાવીને, તેનો ચુકાદો રાસ્તીનાં માર્ગે કર્યાથી બંને પક્ષો રાજ થાય છે.

મનુષ્યનાં ભલા વિચારોને જ્યારે ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે, અને ખરા વિચારોને અનુકુળ સારાં કામો કરવાને માણસ હિમંત દેખાડે છે, ત્યારે સહકારનો ફાયદો જણાયે છે. સત્તાનો ઉપયોગ સારી રીતે અથવા ખૂરી રીતે માણસ કરી શકે છે, અને આખા જન સમુદ્ધની વૃદ્ધિ કરવાનું બળ ધરાવી શકે છે. જ્યારે હકુમતની રાજનિતીની નેમ આદમીને આગલ વધારવાને અને દેશમાં સુધારો કરવાને વાસ્તે હોય છે, ત્યારે પ્રજાનાં કાબેલ માણસો તેનો લાભ લેઈને, સહકાર કરીને પોતાની શક્તિઓ ખીળવે છે, જે પ્રજામાં કુશળતા અને બળ પેદા કરે છે.

ઐક્યતાથી જુદી જુદી પ્રજાઓ સુલેહ સંપમાં દિવસો ગુજરી શકે છે. કુદરતી રીતે દરેક જણ પોતાનાં ધરનો ધણી થવાને ઇચ્છે છે, અને તે કાળે આખી પ્રજાની ઐક્યતાની જરૂર પડે છે. જ્યાં એક બીજાં તરફ વિરૂધતા અને બેદીલી હોય છે, ત્યાં આગલ વધારો કરવાનું કામ મુશ્કેલ થાય છે. દિલસોજીથી ઐક્યતા આગલ વધે છે, અને જુદાઈથી વિરૂધતાનું જોર વધે છે, જે કજીયો, કંકાશ અને કપટ લાવે છે, જેથી એક બીજાનો નાશ કરવાને મનુષ્ય જીવ તળપે છે.

ભલી ઇચ્છાઓ સારો સંબંધ જોડે છે, જેથી જીંદગીનાં બંધનો તોડવાની શક્તિ આવે છે. ખૂરી ઇચ્છાઓ પ્રજાઓને કુમાર્ગે દોરવીને તેઓમાં જીંદગીનો નાશ લાવવાની શક્તિઓનો વધારો કરે છે, જેથી મનુષ્ય જીવોનું તારંજુ થઈ શકતું નથી.

જીંદગીનાં સંબંધો મોહ પમાડે એવા હોય છે, જે સંબંધો દોરાનાં તાંતણાં માફક ઘડીમાં તુટી જાય છે, અને પાછા ઘડીમાં જોડાયે છે. એક-

મેકની સામેલગિરી સંબંધોને ટેકા આપે છે. વિયોગથી સંબંધો નબળા પડે છે, અને જીંદગીની વેગ આગલ વધતી અટકે છે.

જીંદગીનું કામકાજ સંબંધો ઉપર રચાયેલું છે, જેથી આપણે કરવાની ગોઠવણ થઈ શકે છે.

સારા અથવા ખૂરા સંબંધોનો આધાર માણસમાં રહેલી મન શક્તિ, તથા ઇચ્છા શક્તિનું જોર અને દુનિયાનાં કામો કરવાની તાકાત ઉપર છે.

ઇચ્છા શક્તિનાં જોરે કામકાજ કરવાની, અને સંસારનો કારોબાર ચલાવવાની આરજી માણસનાં જીવનમાં પેદા થાય છે. જીંદગીમાં ફતેહ અને સુખ મેળવવાને તે એક બીજાં સાથે કામ કરવાની હરિફાઈમાં ઉતરે છે, જેથી સારા અથવા નરસા સંબંધોની જગમાં આદમીનો જીવ વિંટલાયે છે. સારી મન શક્તિ આદમીનાં જીવને ખૂરા સંબંધોનાં ફાંસામાં ફસ્તો બનાવે છે. સહકાર મન શક્તિને પ્રબળ બનાવે છે.

સહકાર દોસ્તીની લાગણીને બીજવે છે, અને દુશ્મનાઈ દૂર કરે છે, ભાઈબંધીનો નિયંત્ર સહકાર ઉપર રચાયેલો છે, જેથી માણસ એક બીજાને સહાયતા આપવાને સામર્થ્યવાન થાય છે. માટે સહકાર જીંદગીમાં અગત્યનો ભાગ બને છે, જેની સામે વિરૂધ્ધતા લડત ચલાવે છે.

અજમાયેશથી અને અનુભવથી માણસજાત સહકાર અને વિરૂધ્ધતાની કિંમત કરતાં શીખે છે. જીંદગીનાં લાભો અને ગેર લાભો શામાં સમાયેલા છે, તેની પિછાણ કરવાને તેને આવડે છે; જેથી તેનામાં ખરૂં ખોટું પારખવાની શક્તિ આવે છે, જેનાં રૂડાં પરિણામો સહકારમાં જોવામાં આવે છે.

વ્યાખ્યાન ૧૭.

પવિત્ર શબ્દો.

હિન્દુ ધર્મનો પવિત્ર શબ્દ “ઓમ” ગણાયે છે. આ શબ્દ ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલો છે. આ શબ્દને “ૐ” આ રીતે લખવામાં આવે છે. કંઈ કામની શરૂઆત કરવાની આગલ એ શબ્દનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે. એમ જણાવવામાં આવે છે કે એ શબ્દનું ચાલુ સ્મરણ કર્યાથી માણસનાં જીવની શક્તિઓ બહાર ખીંચે છે.

આ શબ્દનો વિચાર કર્યા પહેલાં મનને શાંત કરવું જોઈએ, કોઈ સાથે વલવાડ કરવો નહિ અથવા ગુસ્સાનાં આવેસમાં આ શબ્દ બોલવો નહિ. એકાગ્ર ચીતે, શાંત મન રાખીને આ શબ્દ બોલ્યા પછી, ભલા વિચારોનો પ્રવાહ દુનિયામાં પાંદરતા હોઈએ, તેમ સારા વિચારો જગતનાં ભલાં માટે કરવા જોઈએ, જેથી સર્વેનાં ભલાંમાં આપણું ભલું સમાયેલું છે.

બૂરા વિચારો મનમાં રાખીને જો આ શબ્દ બોલ્યે તો મનનાં બૂરા વિચારોને ઘણો ટેકો મળે છે, અને મજબૂત થાયે છે. તેજ પ્રમાણે સારા વિચારો કરીને આ શબ્દનું સ્મરણ કર્યે, તો તે વિચારો પ્રબળ થઈને માણસનાં ભલા વિચારોને તાકાત આપે છે.

પવિત્ર શબ્દોનું સ્મરણ કર્યા આગલ તંન અને મનને પાક કરવું જોઈએ, જગ્યા સાફ જોઈએ, અને અંતરણમાં કોઈખી જણ તરફ ખૂરી લાગણી ધરાવી નહિ જોઈએ.

નિયંમતસર એક વખત અને એક જગ્યા રાખવી જોઈએ, અને રોજ અંત રાખીને ચાલુ ભણવું એમ જણાવવામાં આવ્યું છે.

જરથોસ્તી ધર્મનો પવિત્ર શબ્દ અહુરમઝદ છે, જે સર્વે પેદાયશનાં મૂળ તરીકે છે.

અહુરમઝદએ આ જગત બનાવી છે. અને તેના ધણી તરીકે આ જગતની રખેવાળી કરે છે. અહુરમઝદ સદા જાગૃત રહે છે. દરેક ચીજનું તેને જ્ઞાન છે, દરેક બાબદ સમજે છે. અહુરમઝદથી કંઈ ચીજ અથવા બાબદ છૂપી નથી. પૃથ્વી, પાણી, વાયુ આતશનો બનાવનાર છે. આસ્માનનો ધણી, સૂર્ય, ચંદ્ર, સેતારાઓને પેદા કરનાર છે. મનુષ્યનાં જીવો અહુરમઝદનાં પુત્રો તરીકે ઓળખાયે છે. અહુરમઝદમાંથી પેદા પડ્યા છે, અને પ્રત્યેક કાળે પાછા અહુરમઝદમાં એક થશે.

અહુરમઝદને આતશનાં એક મોટા ગોળાસમાન ચિતાર્યો છે, જેમાંથી ન ગણી શકાયે તેવી ચીંગારીઓ બહાર પડે છે, જે પેદાયશની ક્વણીઓ અથવા આત્મા રૂપે લેવામાં આવે છે. આત્મા અથવા ક્વણી મારફતે અહુરમઝદનો મેળાપ થાયે છે, જે કવચીતજ થાયે છે, અને કોઈજ મહાન, પવિત્ર પુરૂષ અહુરમઝદનું સ્વરૂપ જાણી શકે છે.

ધર્મોનાં મોટા પેગંમબરો, અહુરમઝદનું સ્વરૂપ ઓળખી શકે છે, વૃદ્ધિમાં આગલ વધેલાં, બીનસ્વાર્થી પાક નર, નારીઓ ઓછા અથવા વધારે પ્રમાણમાં અહુરમઝદનું ભાન મેળવી શકે છે.

મહાન નરો અને પ્યગંમબરોનું ભાન અહુરમઝદ સાથે એક થયેલું હોયે છે. તેઓ અહુરમઝદની પેદાયેશનો આગલ વધારો કરવાનાં કામમાં રોકાયેલા રહે છે.

અહુરમઝદ જગતનાં રક્ષકતરીકે છે. તે પાળણકર્તા છે. પેદાયશમાં તે અતિ આપે છે, જેથી દરેક ચીજ જગતમાં ધીમે ધીમે આગળ વધે છે.

અગણીત વર્ષો સુધી વૃદ્ધીનો કાયદો ચાલુ રહે છે, પછી પ્રજ્વ કાળ આવે છે, જે વેળા દરેક પેદાયશ તેના બનાવનારમાં પાછી એક થાયે છે, જેમ દિવશ પછી રાત આવે છે, તેમ જગતનુ કામકાજ અગણીત કાળ સુધી ચાલ્યા પછી, તેની ગતિ બંધ પડે છે, ત્યારે રાત પડે છે, એટલે આશાયેસ લેવાનો વખત આવે છે. એ રીતે લાંબો સમયે પ્રજ્વ અથવા આશાયેસનો હોયે છે, અને તેટલોજ લાંબો કાળ કામ કરવાનો અને વૃદ્ધી આગલ વધારવાને માટે છે.

પછી કુદરતનાં નિયંમ પ્રમાણે ઉંઘ પછી પાછી જગૃતી આવે છે, અને દરેક જીવો વૃદ્ધીનાં જે તબક્કા ઉપર પોંદચ્યા હોયે, ત્યાંથી ફરી એક વાર જગતમાં કામ કરવાનું શરૂ કરે છે, અને આગલ વધારો કરતા જાયે છે, જગતની રચના શરૂ થાયે છે, અને જીવોને વસ્તુ લાગેકની તેને બનાવામાં આવે છે.

કામની શરૂઆત કરતી વેળા, આફતની વેળા અહુરમજ્દનું નામનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે. દાદાર અહુરમજ્દની મદદ હોજો એમ બોલવામાં આવે છે.

અહુરમજ્દનો વિચાર માણસનાં મનને શાન્ત કરે છે, તેને સારા રસ્તા તરફ દોરવે છે. લલાઇનો માર્ગ અહુરમજ્દનો ગણાયે છે.

જૂરાઇને દૂર કરનાર અહુરમજ્દ છે. લલાઇ અને જૂરાઇની સાંભ સાંભી જગતમાં લડાઇ ચાલુ રહે છે.

અહુરમજ્દનું સ્મરણ મનુષ્યને લલું થતાં શીખવે છે, જેથી જગતમાંથી જૂરાઇ ઓછી થાયે છે.

એ રીતે દરેક ધર્મમાં પવિત્ર શબ્દો આવેલા છે, જેની યાદથી માણસને કાયદો થાયે છે.

વ્યાખ્યાન ૧૮.

ગતિ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિ.

દુનિયામાં જ્યારે કામકાજનો કારભાર ચાલુ થાય છે, ત્યારે જન્મતની ગતિની વેગ પણ વધે છે, અને કુદરતની સર્વે પેદાયશમાં ધીમી હીલચાલ શરૂ થાય છે. જેને ગતિ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આ હીલચાલ કરવાની શક્તિ માણસમાં વધુ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. તેથી ઉતરતી ગતિ જણાવરોનો ભાગ દેખાડે છે.

વનસ્પતીમાં આ ગતિ થોડા પ્રકારે બહાર આવે છે, અને ખનીજ પદાર્થમાં એટલી ધીમાં પ્રકારની ગતિ હોય છે, જે દેખાઈ શકતી નથી.

ગતિ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિને લીધે દરેક પેદાયશની વધ થાય છે.

ગતિનો ખીજો અર્થ ધ્વનીઓ અથવા ધ્રુજણીઓ એમ પણ કરવામાં આવે છે. દરેક ચીજની ધ્વનીઓ હોય છે. કુદરતની પેદાયશનાં ભિત્તરમાં આ ધ્વનીઓ કામ કરે છે.

દરેક પેદાયશ માટે એક સરખી ધ્વનીઓ હોતી નથી. એટલે ધ્વનીની રચનાં સંખ્યા ઉપર રચાયેલી છે. તેથી દરેક વસ્તુ અને પેદાયશની ધ્વનીની સંખ્યામાં ફેર પડે છે. કોઈ પેદાયશમાં મોટી સંખ્યા કામ કરે છે, તો ખીજી વસ્તુમાં નાની સંખ્યા હોય છે. એ પ્રમાણે વધતી અથવા ઓછી સંખ્યાની ધ્રુજણીઓ અથવા ધ્વનીઓ કામે લાગે છે, જે ગતિ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિનાં પાયા સમાન છે. એટલે જ્યાં ગતિ હોય છે, ત્યાં ધ્વનીઓ જોડાયેલી છે.

કુદરતની પેદાયશને પિછાણનારા મહાન પુરુષોએ આ ધ્વનીઓનું જ્ઞાન સારા પ્રકારે મેળવેલું હોયે છે. જેથી તેઓ વસ્તુઓનાં ભિત્તરમાં શું ક્રિયા ચાલુ રહે છે, તે જાણી શકે છે.

આ જ્ઞાનની મદદથી આત્મજ્ઞાનીઓ એક ચીજને બીજી વસ્તુમાં ફેરવી શકે છે. કારણકે વસ્તુનો માત્ર બહારનોજ આકાર તેઓ જોઈ શકતા નથી, પણ વસ્તુની રચનાં કેમ અને કેવી રીતે થઈ છે, તે તેઓ પોતાની મનની અને આત્માની ખીજેલી શક્તિઓનાં જોરે જાણી શકે છે.

આ જગતની પેદાયશ માટે મોડું અથવા વહેલું મરણ સરજાયેલું છે. જેનો જન્મ આ જગતમાં થાયે છે, તે મરણને આધીન છે.

જન્મ થયા પછી પેદાયશની વધ થાયે છે, ત્યારે ગતિનો વેગ વધારે પ્રમાણમાં હોયે છે, અને થોડો વખત ગયા પછી તેમાં સડો પેવશ થાયે છે, અને ધીમે ધીમે ગતિનો વેગ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિ મંદ થતી જાયે છે. તેથી વસ્તુઓનાં આકારમાં અંદરથી કોહવાત લાગવાનો શરૂ થાયે છે.

પેદાયશની આકાર રચનાંનું સમાધાનપણુ અને આણુઓનું એક એક સાથે હળીમળીને વસ્તુનાં આકારમાં રહેવાનું પ્રમાણ, જ્યારે ખોરવાઈ જાયે છે, ત્યારે તેમાં સડો પેવશ થાયે છે.

દરેક પેદાયશની રચનાંમાં તેને લગતાં આણુઓ સમાયેલાં છે, જેથી ચીજોનો આકાર, રૂપ, રંગ બને છે, જેને બહારનું દેખાતું શરિર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આ બહારનાં શરીરનાં રૂપમાં લખખો આણુઓ કામ કરે છે, અને એમ કહેવામાં આવે છે કે દરેક આંઠ દિવસે શરીરનાં આણુઓમાં ફેરફાર થાયે છે.

કુદરતની પેદાયશમાં માણસ સમાયેલું છે, જેનું દેખાતું બહારનું શરિર નાશને પાત્ર છે. જગતનાં વાતાવરણમાંથી ન ગણી શકાયે તેવાં

આણુઓ રહેલાં છે. પહેલાં ૩૫ વર્ષો સુધી આણુઓની ગતિનો વેગ માણુસનાં શરીરમાં જોરથી વહે છે, પછી આસ્તે આસ્તે બુઢાપાનાં વખતે ધીમે પડે છે.

માણુસ અને જગતની પેદાયશ દંમ લેવાની અને દંમ બહાર કાઢવાની ક્રિયા મારફતે બહારનાં વાતાવરણમાંથી આણુઓને ખેંચે છે, અને પોતાનાંમાંથી પાછાં આણુઓને બહાર કાઢી વાતાવરણમાં ફેંકે છે.

એ રીતે દંમ મારફતે આણુઓને ખેંચવાની અથવા પોતાની અંદર લેવાની, અને આણુઓને બહાર કાઢવાની અથવા પોતાનાં શરીરમાંથી વાતાવરણમાં બહાર કાઢી નાંખવાની ક્રિયા જીવતી વેળા ચાલુ રહે છે. જે વેળા વસ્તુઓમાં ગતિ અથવા હીલચાલ કરવાની શક્તિ પણ ચાલુ રહે છે.

શરીરમાં આ આણુઓ એકઠાં થઈને, અને એક બીજાં સાથે સંબંધ ધરાવીને વળગીને રહે છે. જ્યારે આણુઓનો એક બીજાં સાથનો સંબંધ તુટે છે, અને તેઓનાં સમાંગમમાં હરકત આવે છે, ત્યારે શરીરની કામ કરવાની શક્તિ ઓછી થાયે છે, અને માંદગી આવે છે.

શરીરનાં દરેક ભાગનાં આણુઓ સમાધાનીમાં રહેવાં જોઈએ. દરેક આણુ પોતાનું કામ બજાવે છે, પણ બીજાં આણુઓ સાથે સંબંધ રાખીને કામ કરે છે, જેથી આખું શરીર અથવા બહારનું રૂપ, રંગ, આકાર જળવાઈ રહે છે.

જ્યારે શરીર રચનાંની બનાવટનાં આણુઓમાં અસમાધાની દાખલ થાયે છે, આણુઓનું એક બીજાં સાથનું વળગણુ મોટા પ્રમાણમાં છૂટું પડે છે, ત્યારે શરીરનું મરણુ થાયે છે.

તંદુરસ્ત શરીર અથવા આકારમાં આણુઓનું સંમતોલપણુ જળવાયેલું હોયે છે, ચાલુ સંબંધ એક બીજાં સાથે રહેલો હોયે છે, અને વળગણુનું જોડાણુ તેઓમાં હોયે છે. વળગણુ અથવા જોડાણુનો કાયદો કુદરતમાં કામ કરે છે.

જ્યારે શરિરમાં કામકરતાં આણુઓનું વળગણુ અથવા જોડાણુ તુટે છે, ત્યારે આણુખનાવ થાયે છે. તેમાં જુદાખનું તત્વ દાખલ થાયે છે, જેથી આણુઓની વળગણુમાં ભંગાંણુ પડે છે, અને વસ્તુઓનું શરિર અથવા આકાર મરંણુને તાબે થાયે છે. શરિરનાં આણુઓમાં બંધ જાગે છે, તેઓ પોતાનું કામ નિયમીત રીતે કરતાં નથી, અને વળગણુની ઐક્યતા છોડી, જુદાખનું ભંગાંણુ લાવે છે, જેથી શરિરનાં ભાગોની કામ કરવાની શક્તિ ઘટે છે, અને છેલ્લે હીનચાલ કરવાની શક્તિ બંધ પડે છે, અને બહારનાં આકારનું અથવા શરિરનું મરંણુ થાયે છે.

વ્યાખ્યાન ૧૯.

કુદરતની પેદાયશ.

ફિલસુફીમાં એમ જણાવામાં આવે છે કે કુદરતની દરેક પેદાયશનાં મૂળ તરીકે એક આણુદીઠ શક્તિ રહેલી છે, જેમાંથી દરેક પેદાયશ જન્મ પામે છે, અને ચોક્કશ વખત પછી પાછી તેજ મૂળમાં મળી જાયે છે.

કુદરતની દરેક ચીજનાં કારણ તરીકે આ આણુદીઠ શક્તિ છે, જે જોષ શકાતી નથી, ઓળખી શકાતી નથી, જેને સ્પર્શ થતો નથી; એવી અજબ પ્રકારની શક્તિનો પ્રવાહ કુદરતનાં ભિત્તરમાં વહે છે. જેથી જીવંત શક્તિ કુદરતની પેદાયશમાં ચાલુ રહે છે. જીવનાં મૂળ તરીકે, જીંદગી બદલનાર તરીકે, સાધારણ રીતે જોષ નહિ શકાયે, રંગ, રૂપ વગરની આ શક્તિ જગત મંડળનાં અને કુદરતની પેદાયશનાં ભિત્તરનાં પાયા તરીકે આણુદીઠ રીતે રહે છે.

જ્યાં પણ જગત મંડળમાં કુદરતની પેદાયશનો પદાર્થ ફેળાયલો છે, ત્યાં તેની ચૈતન્ય શક્તિ તેની સાથે જોડાયેલી છે. જેથી પદાર્થમાં ગતિ પેદા થાય છે, હીલચાલ કરવાની શક્તિ આવે છે.

આ શક્તિ પદાર્થનો જીવ અથવા દંમ છે, જેથી ક્રીયા કરવાનું અને કામ કરવાનું કાવત આવે છે. આખી કુદરત ધીમાં પ્રકારે દંમ લે છે.

આખી જગતનો પદાર્થ ધીમાં પ્રકારે દંમ લેયે છે. કોઈ પદાર્થનો શ્રાસ અથવા દંમ લેવાની ક્રિયા જાણી શકાયે તેવી હોયે છે.

મનુષ્યમાં દંમ લેવાની ક્રિયા જાણી શકાયે તેવી છે, જાણુવરોનાં ભાગની શ્રાસ અથવા દંમ લેવાની ક્રિયા પારખી શકાયે તેવી છે.

વનસ્પતી વર્ગમાં ધીમાં પ્રકારે દંમ લેવાની ક્રિયા ચાલુ હોયે છે, જેથી વનસ્પતી વર્ગમાં જીવ ચાલુ રહે છે. જ્યારે ઝાડપાંનમાંથી શ્રાસ લેવાનું અથવા દંમ જતો રહે છે, ત્યારે મરણ થાયે છે, અને ઝાડપાંન કરમાઈ જાયે છે, તે કાજે વનસ્પતી વર્ગને હવા, ઉખસની જરૂર પડે છે.

ખનીજ પદાર્થમાં પણ બહારની આંખે જોઈ નહિ શકાયે, તેવી ઘણાં ધીમાં પ્રકારની દંમ લેવાની ક્રિયા જમાંનાંઓ સુધી ચાલુ રહે છે. જેથી ખનીજ પદાર્થમાં આગળ વધારો થાયે છે, તેમાં સડો પેવસ થતો નથી.

વનસ્પતી વર્ગ અને ખનીજ પદાર્થનાં વર્ગોની શ્રાસ લેવાની ક્રિયા બહારથી જાણાઈ શકતી નથી. જાણુવરી વર્ગ અને માણસ જાતનાં ભાગની શ્રાસ લેવાની ક્રિયા જાણી શકાયે છે.

જ્યારે કુદરતનાં સર્વે પદાર્થની જીવન શક્તિ અથવા તેની ગતિ ચોક્કસ વખત પછી ઓછી થાયે છે, ત્યારે તે પદાર્થની રજકણો છૂટી પડી જાયે છે. તેઓમાંનું એક બીજાં સાથનું વળગણ નીકળી જાયે છે, અને તે પદાર્થનું અને તેના બહારનાં દેખાતા શરિરનું મરણ થાયે છે.

આ સર્વે છૂટાં પડેલાં રજકણો અથવા અનુઓ વાતાવરણમાં મળી જાય છે, અને છેલ્લે જેમાંથી જન્મ લીધો હતો, તેના ભિત્તરમાં જઈને વસ્વાત કરે છે, એટલે સઘળી પેદાયશનું જે મૂળ છે, તેમાં મળી જાય છે.

આ ક્રિયા માત્ર હજારો અથવા લખખો વર્ષોની હોતી નથી, પણ અગણીત વર્ષો જેને યુગો, જમાનાઓ તરીકે કહેવામાં આવે છે, તેવા એહદ, અગણીત કાળ સુધી શરૂઆતથી તે તેનો અંત આવે ત્યાં સુધી ચાલુ રહે છે.

જ્યારે કુદરતની પેદાયશમાં ક્રિયા ચાલુ રહે છે, અને તેમાં જીવંત શક્તિ કામ કરે છે, ત્યારે તેની દંમ લેવાની શક્તિ ચાલુ રહે છે, તે વખતને મંનવંત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

પેદાયશમાં આ નિયમીત ચાલુ રહેલી ક્રિયા લાંબા કાળ સુધી ચાલે છે. એક મંનવંત્ર પણ નહિ ગણી શકાયે તેટલા વર્ષોનો અથવા જમાનાઓનો બનેલો છે.

કુદરતની પેદાયશનાં પદાર્થમાં રહેલી ગતિ અથવા જીવંત શક્તિનો જ્યારે અંત આવે છે, ત્યારે તે વખતને પ્રલય તરીકે કહેવામાં આવે છે.

કુદરતમાં જીવ સાથે તેને લગતો પદાર્થ જોડાયેલો છે. જ્યાં જીવંત શક્તિ વહે છે, ત્યાં પદાર્થ વ્યાપીને રહેલો છે.

પદાર્થ વગર જીવ કામ કરી શકતો નથી, માટે બંનેનું બંધન જોડાયેલું છે.

જેમ માણસનો જીવ મનુષ્ય દહે વગર આ દુનિયામાં કામ કરી શકતો નથી, તેથી પદાર્થ અથવા શરિર વગર જીવ જગતમાં કામ કરી શકતો નથી.

આ પૃથ્વી ઉપર ફરવાને માટે, અને કામ કરવાને વાસ્તે મનુષ્ય જીવને આ બહારનાં શરિરની જરૂર પડે છે. જેમાં પાંચ ઇંદ્રિયો સમાયેલી છે, અને તેમાં વસ્તો જીવ ઇંદ્રિયો મારફતે આ દુનિયાની વસ્તોનું જ્ઞાન મેળવે છે, જેથી જીવનાં ભાનમાં વધારો થાય છે, અને વૃદ્ધિનાં પગથાં અથવા તબક્કાઓ ઉપર જમાનાઓ સુધી કામ કર્યાથી તે જીવ આગળ વધે છે, અને અનુભવ મેળવે છે.

ખનીજ પદાર્થમાં જીવંત શક્તિ કામ કરતી થયા પહેલાં, ત્રણ જાતનાં શુભ તત્ત્વોમાં પહેલાં રહે છે. જેને Elemental Essence અથવા મૂળ તત્ત્વ સંબંધી પદાર્થ ગણવામાં આવે છે. આ એટલો બારીક અથવા શુભ છે, જે આપણી આંખે દેખી શકાતો નથી.

મનુષ્ય જીવ આ પૃથ્વી ઉપર દરેક જાતનો અનુભવ લેવાને અને શીખવાને માટે જન્મ અને મરણનાં ચક્રાવામાં પડે છે. માત્ર એક જીવંતમાં જીવને બધો અનુભવ અને જ્ઞાન મળી શકતું નથી, તેથી વારંવાર આ સૃષ્ટીમાં અવતરવું પડે છે, અને તરેહવાર જાતનાં દુઃખનાં તથા સુખનાં અનુભવોમાંથી પસાર થવું પડે છે.

જીવંતનાં સુખ દુઃખનો આધાર જીવતી વેળા માણસે કીધેલાં કામો, તેની ઇચ્છાઓ, જુસ્સાઓ અને તેના વિચારોનાં પ્રવાહ ઉપર આધાર રાખે છે. એક જાતનાં કુદરતનાં રાહબરો અને પૃથ્વીનાં રક્ષાકો આ ગોળા ઉપરની પેદાયશની સર્વે નોંધ રાખે છે. આ નોંધ રાખવાનું કામ “લીપીકાઓ” નામનાં ફરેસ્તાઓ કરે છે, જેને કુદરતનાં આંકણી કરનાર, કિંમત ઠેકવનાર, નફો, ખોટનો હીસાબ રાખનારા તરીકે ચિતારવામાં આવે છે. જે દરેક જીવ આ ધરતી ઉપર જન્મે છે, તેના જન્મથી તે તેનું મરણ થાયે, ત્યાં સુધીની તેની જીવંતની નોંધ અને તેના જુદા સંબંધો કુદરતમાં નોંધાઈ રહે છે. આ નોંધો દરેક જીવનાં કર્મ પ્રમાણે ગમે તે પ્રકારની અને જાત જાતની

હોયે છે, તેથી એમ કહેવામાં આવે છે કે કુદરતમાં ઇનસાફ સમાયેલો છે, અને દરેક જાણુની જીંદગીનું સુખ દુઃખ ઇનસાફની રાહે ગોઠવાયેલું તેને મળે છે.

દરેક જાણુને તેની ખુબી, અને ખાંમીઓનાં પ્રમાણુ પ્રમાણે, આ સૃષ્ટીમાં વસ્તુઓનું સુખ, દહેતુ સુખ, મનની પ્રબળતા, લાગણીઓ, અને જીવસાઓનું બળ ગોઠવાયે છે, જેથી એમ કહે છે કે કોઈખી જીવ કર્મનાં ફળ ભોગવવામાંથી છટકી જઈ શકતો નથી. પછી તે જીવ ઉંચા પ્રકારની જીંદગી ગુજારતો હોયે અથવા હલકી જાતની જીંદગીમાં દહાડા પસાર કરતો હોયે, પણ સઘળાંને કર્મ વળગેલું રહે છે.

પૃથ્વીમાં વસ્તા મુખ્ય કરીને મનુષ્ય જીવને તરેહવાર જાતની ફરજો બજાવવાની હોયે છે. જીવતી વેળા એક બીજાંને આપલે કરવાનું બંધન નિયમીત ચાલુ રહે છે. જીંદગીમાં અનેક સંબંધો જોડાયે છે, અને પાછા તુટે છે.

જેમ એક માણસને પૈસાની તંગીને લીધે કરજ કરવું પડે છે, અને જીંદગી દરમ્યાંન જે તે પાછુ ભરપાઈ કરી આપે નહિ, ત્યાં સુધી તેના જીવ ઉપર તે કરજ એક બોજા સમાન હોયે છે. તેમ આદમીનાં જીવંત અનેક બંધનો તેના જીવ ઉપર ભાર સમાન લટકતાં હોયે છે, જેમાંથી છૂટું થવાને કાળે માણસને કોપેશ કરવી પડે છે, જે જીવતી વેળાજ થાયે છે. કરજ જેમ એક બોજા સમાન છે, તેમ જીવતી વેળા કાંધેલી કરણીનાં ફળો એક બોજા સમાન જીવ સાથે જોડાયેલાં રહે છે. પછી તે કરણી ગમે તે જાતની હોયે, ભલી અથવા ખૂરી કરણી કરવાનો આધાર એક બીજાંનો સમાંગંમ, ચાલચળાંન, જીંદગી ગુજારવાની રીતો, સ્વભાવ અને ખાસ્યેત ઉપર આધાર રાખે છે. કુદરતની પેદાયશમાં મનુષ્યનો દરજ્જો સૌથી ચઢતો ગણાયે છે, કારણકે માણસમાં ઇચ્છા શક્તિ અને વિચાર કરવાની શક્તિ કામ કરે છે. તેટલા માટે આદમી શું સાંઝે છે, અને શું નહાંઝે છે, તે સમજી શકે છે, સારાં નરસાંનું તોલ કરી શકે છે, અને પોતાને ગમે તેવા જીંદગીનાં

માર્ગ ઉપર ઇચ્છા શક્તિનાં બળથી ચાલી શકે છે. કુદરતનાં જાણુવરી ભાગમાં વિચાર કરવાની શક્તિ એટલા પ્રમાણમાં ખીજેલી હોતી નથી, પણ શકાયે તેવાં જાણુવરોમાં મનનો સહેજ ભાસ કામ કરે છે, જેથી તેઓ પણ શકાયે તેવાં અને મનુષ્યનાં સમાંગમમાં આવી શકે તેવાં છે; જેવાં કે ઘોડાઓ, કુતરાંઓ, બીલાડીઓ, વાંદરાઓ, હાથીઓ, કબુતરો, પોપતો, ગાયે, ભેંસ, બકરાં એવી જાતનાં હોય છે. માણસ જ્યારે મહેનત લેખને એવી જાતનાં જાણુવરોને કાંઈ જાતનાં ચાળાઓ કરવાને, કસરતો કરવાને, કંઈ હીકમત કરવાને શીખાડે છે, ત્યારે તેઓ લાંબે વખતે શીખી શકે છે, અને તદ્દખીરથી કામ કરે છે, જે દેખાડે છે કે પણ શકાયે તેવાં જાણુવરોમાં સહેજ શરૂઆતની મન શક્તિ કામ કરે છે. વિકાળ જાણુવરો કરતાં પણ શકાયે તેવાં જાણુવરો તેઓનાં વર્ગનાં પ્રમાણ પ્રમાણે વૃદ્ધિનાં ઉંચા તબક્કા ઉપર આવેલાં છે.

જાણુવરી વર્ગનાં જીવને પણ ધણી જાતનાં જાણુવરોનાં ભાગમાંથી પસાર થવાનું છે, તેઓ પણ વારંવાર જન્મ અને મરણનાં કાયદાને આધીન છે, અને આ પૃથ્વી ઉપર જુદી જુદી જાતનાં જાણુવરો તરીકે જીવીને મરણ પામે છે.

જાણુવરી ભાગમાં નાના કીડાઓમાંથી આગળ વધી, પેટે ચાલનારાં પ્રાણીઓ તરીકે જીવ તેઓનાં રૂપમાં દેખાવ આપે છે. પછી નાનાં પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ અને વિકાળ જાણુવરોનાં ભાગમાંથી પસાર થઈને છેલ્લે માણસ-જાતનાં સંબંધને લાયકનાં થાય છે, એ રીતે જાણુવરી વર્ગ પણ મોટો છે, અને તેમાં તરેહવાર જાતો તથા ભાગો સમાયેલા છે. જાણુવરનાં વર્ગમાં જાતિ છૂટી પડેલી દેખાયે છે. જેમ માણસમાં મરદ, અને સ્ત્રી છે, તેમ જાણુવરોનો ભાગમાં પણ આવે છે, ત્યારે તેઓની વૃદ્ધિ આગળ વધે છે. તેઓ માટે માણસજાતની કાળજી અને માયા ખપમાં આવે છે, તેથી જાણુવામાં

આવ્યું છે કે પાળી શકાયે તેવાં દેરો તરફ ધાટકીપણુ ગુજરવું નહિ, પણ તેઓની સંભાળ લેધને ઉછેરવાં જોઈયે. એ રીતે જાણુવરી વર્ગોનાં જીવો પણ જમાંનાં સુધી તેઓનાં ભાગોમાં જીવીને વૃદ્ધિ કરે છે, અને તેમાં યુગો વહી જાયે છે.

કુદરત ઝડપથી કુદકા મારીને કામ કરતી નથી, પણ બહુ ધીમાં પ્રકારે આસ્તે આસ્તે પેદાયશને આગલ વધારે છે. સઘળી પેદાયશમાં વૃદ્ધિનો કાયદો કામ કરે છે.

ખનીજ પદાર્થમાં પણ વૃદ્ધિનો નિયંમ કામ કરે છે, પણ તે બહુ ધીમાં પ્રકારે ચાલે છે.

હાલની વિધ્યા જણાવે છે કે જો ખનીજ પદાર્થમાં વૃદ્ધિનો કાયદો કામ કરતો ન હોયે, તો તે પદાર્થમાં લાંબે વખતે સડો લાગે છે, તે લાગી શકે નહિ. ખનીજ પદાર્થમાં પણ વધ ઘટ થતી રહે છે. તેમાં જમાંનાંઓ અને યુગો પસાર થાયે છે. સાધારણ રીતે આપણી આંખે ખનીજ પદાર્થમાં થતી હીલચાલ જાણી શકાતી નથી.

ખનીજ પદાર્થમાં પણ ઘણા ભાગો અને જતો હોયે છે. ઉંચા પ્રકારનો ખનીજ પદાર્થ બહુ મોંઘો અને માણુસનાં ઉપયોગમાં આવે છે, જેવા કે હીરા, માણુક, લીલાં પાનાં, દવા બનાવી શકાયે તેવી વસ્તુઓ, લોદું, કાલશો, સોનું, રૂપુ, ધાતુઓ વગેરે છે.

કુદરતની પેદાયશનો જોઈ અને જાણી શકાયે તેવો પહેલો ભાગ ખનીજ પદાર્થનો છે, જે પણ ખાકી છે, અને નાશ પાંમી શકે તેવી હાલતનો હોયે છે. એ પદાર્થની વધ અને નાશ બહુ લાંબે કાળે અને ધીમાં વેગે ચાલે છે, અને ખનીજ પદાર્થમાં ગતિ ચાલુ થયેલી હોવાને લીધે જીવ તેમાં કામ કરી શકે છે. જ્વણીનો કાયદો એ પદાર્થમાં શરૂઆતથી

કામ કરે છે, અને પદાર્થનાં આણુઓ અથવા રજકણોમાં જીવંત શક્તિ કામ કરતી થાયે છે, જે આણુદીક રીતે પદાર્થમાં ગતિ આપે છે, જેથી પદાર્થ જીવી શકે છે, અને ધીમેથી તેમાં વધારો થતો જાયે છે. ગતિ ચાલુ થાયે એટલે તેમાં ચોક્કસ સંખ્યાની ધ્વનીઓ પેદા થાયે છે. જ્યાં ગતિ છે, ત્યાં ધ્વનીઓનું જોડાણ સાથે છે.

જ્યારે જાણુવરી વર્ગોનાં જીવોની વૃદ્ધિ કરવાનું કુદરતનું કામ પુરું થાયે છે, ત્યારે તે જીવો માણુસનું રૂપ ધારણ કરવાને શક્તિવાન થાયે છે. સર્વેથી પહેલાં જંગલી મનુષ્યો તરીકે, બહુ ભારી શરિરો ધરાવતા જીવો તરીકે દુનિયાનાં ભાગોમાં વસે છે, જેઓ પહેલે એકાંત જગ્યાઓમાં ભટકતી જીંદગી ગુજારે છે. મરદ તથા ઓરતનાં ભાગો જુદા પડેલા હોયે છે, જે કે એકજ જીવંત શક્તિ આ બેઉ રૂપમાં કામ કરે છે. દંમ લેવાની ક્રિયા જણાઈ શકે તેવી હાલતમાં આવી હોયે છે, અને પ્રેરણા બુદ્ધિ અથવા પશુ બુદ્ધિથી શરૂઆતમાં જીંદગીનો નિર્વાહ કરવાનો શરૂ કરે છે.

તેઓ નાનાં પ્રાણીઓનો શેકાર કરીને, અહિંતહીં રઝળીને, ફળ, ફુલો ખાધને પહેલે જીંદગીનો અનુભવ લેયે છે.

કુદરતની સ્વચ્છ જગ્યાઓમાં રહેવાથી, ભેળસેળ વગરનો ચોખ્ખો ખોરાક જમ્યાથી, અને ચિંતા વગરની જીંદગી હોવાથી, આ જંગલી માણુસો તંદુરસ્ત હાલતમાં રહે છે.

તેઓ સામટા થઈને જંગલની, અને ટેકડીઓની જગ્યાઓમાં એકાંતમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે, કે જ્યાં બીજાં માણુસોનો વસવાટ હોતો નથી. તેઓ કુદરતનાં ઝરા, અને નદીઓમાંથી પાણી મેળવે છે, અને જ્યાં નજદીકમાં પાણી હોયે છે, ત્યાં રહેવાનું મઠક કરે છે.

તેઓનાં શરિરો એટલાં મજબૂત અને નાજુકાઈ વગરનાં કઠોર તથા બેડાલ હોયે છે, જેથી રૂતુની અસર તેઓનાં શરિરો ઉપર જલદી થતી નથી, અને ઠંડી ગરમીની અસર સુધરેલા માણસ કરતાં વધુ પ્રમાણમાં ખમી શકે છે.

ત્રેરણાં બુદ્ધિથી તેઓ ટેકડીઓનાં પેટાંમાં ખાડાઓ ખોડીને, ઝાંઝે ઉપર મોટા માળાઓ જેવાં ઘરો બનાવીને શરૂઆતમાં રહે છે. પછી પાદડાં, લાકડાં એકઠાં કરીને બળતણ કરવાનું શીખે છે, અને મોટાં પાદડાંઓ લેધને શરિરની આસપાસ વિંટાલે છે, પહેલે તેઓ એક બીજાં સાથે વાત કરવાનું અવાજને કાઢીને કરે છે, પછી બોલવાની ભાષા શીખે છે.

પકૂરો ઘસીને નજીવા પ્રકારનાં હથિયારો બનાવે છે. ખોરાકમાં કાચી જાણુસો ખાયે છે. વરસાદ, ગર્જનાં, વિજળીનાં ચમકાત એ સર્વેની અસર તેઓ ઉપર થાયે છે, તેથી તેઓ કુદરતને નિહાળવાનું અને તપાસ રાખવાનું કામ જલદી શીખે છે. એ રીતે અવલોકન કરવાની શક્તિ તેઓમાં વધુ પ્રમાણમાં ખીલે છે. જંગલમાં રહેતાં, તેઓ ફળફલાદીનાં ગુણો જાણવાનું, જાણાવરોની ટેવોનું એ સર્વે બાબદોનું ભાન તેઓમાં આવે છે. ગર્જનાં, ભારે વરસાદ, વિજળી તેઓનાં દિલમાં ડર પેદા કરે છે, જેથી સલામતી માટે તેઓ પહેલે કુદરતની આ શક્તિઓની પ્રાંઠણાં કરે છે. શરૂઆતની લાગણીઓ ધીમાં પ્રકારે તેઓમાં ખીજેલી હોયે છે, જેથી ભુખ, તરસની લાગણી પિછાંણી શકે છે, અને ભુખ લાગે ત્યારે આજીઆજીથી જેખી મળે છે, તેનો લક્ષ કરી જાયે છે. કાંઈ વેળા ખોરાક નહિ મળે તો પોતાનાં નાનાં બચ્ચાંઓને પણ મારીને ખાઈ જાયે છે.

કુદરતને જોતાં અને આજીઆજીની પેદાયશને ઓળખતાં, તેઓમાં થોડી મન શક્તિ અને લાગણીઓ ખીલે છે.

એ રીતે કુદરત તરફ ભક્તિ ભાવનો ખ્યાલ તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને જ્યારે તેઓ ઉપર કંઈ આકૃત આવી પડે છે, ત્યારે તેઓ કુદરતની કોઈ મહાન શક્તિનો વિચાર કરે છે, અને તેની મદદ માંગે છે.

આ જંગલી માણસો જ્યારે કોઈ સુધરેલાં માણસોનાં સમાંગમમાં આવે છે, ત્યારે પહેલે તેને જોઈને ડરે છે, પછી ધીમે ધીમે તેનો સંબંધ જોડે છે. સુધરેલાં માણસ પાસેથી તેઓને શીખવાનું મળે છે. ઝુપડાંઓ બાંધવાનું, લાકડાં કાપવાનું, પાણી લાવવાનું, ધાન્ય ઉગાડવાનું, કપડાં બનાવવાનું અને કપડાં પહેડવાનું એવું કામ પહેલે શીખે છે, જેથી તેઓને ફાયદો થાય છે. સુધરેલા માણસોનો સમાંગમ તેઓને માટે લાભકારક હોય છે.

જંગલી માણસો પોતાની જગ્યાઓનાં ભાગોને ઓળખે છે. જ્યારે કોઈ માણસોને સારી જગ્યાઓ મળેલી હોય છે, ત્યાં ખોરાક, પાણીની સગવડ હોય છે, ત્યારે બીજાં જંગલી માણસો જેઓને ખોરાક, પાણીની ઘણી સગવડ હોતી નથી. અને જેઓ બીજે દેકાણું વસ્તા હોય છે, તેઓ ત્યાં ચઢાઈ લાવે છે, અને એક બીજાં સાથે મારામારી કરીને સારી જગ્યાઓ પોતાને હાથ કરે છે. જો ટોળકીઓ નબળા હોય છે, તો તેઓને ત્યાંથી હાંકી કાઢે છે, અને જોરાવર ટોળકીઓ સારી જગ્યાઓનો કબજો લેયે છે. એ રીતે શરૂઆતથી જગ્યાને માટે, પાણીને વાસ્તે, ખોરાક સાર માણસ લડાઈ કરે છે, અને જોરાવર માણસો નબળાંઓ ઉપર જીત મેળવે છે.

ફિલસૂફીમાં એમ જણાવામાં આવ્યું છે કે માણસનું આ બહારનું દેખાતું શરિર તૈયાર થતાં જમાંનાઓ પસાર થયા છે.

પહેલે ચંદ્રમાંનાં સેતારામાં કુદરતની પેદાયશની વસ્તી હતી. યુગોનો અને જમાંનાંઓનો લાંબો અગણીત વખત પસાર થયા પછી, ચંદ્રમાં અથવા ચાંદનાં સેતારાની દૂનિયા વસ્વાત કરવા લાયકની રહી નહિ, જેથી ધીમે

ધીમે આ સેતારાનાં ગોળાનું મરંજુ થતું ગયું, અને ત્યાંની પેદાયશની જીવંત શક્તિ કેાઇ ખીજ સેતારાનાં ગોળા ઉપર કામ કરવાને માટે અને વૃદ્ધિ આગલ વધારવાને કાળે, ત્યાં જન્મ લેયે છે, અને તે નવા ગોળા ઉપર પેદાયશની ઉત્પન્તી થાયે છે.

આ ખીજે ગોળો આપણી પૃથ્વીનો છે, જેની હાલત કુદરતની પેદાયશ જીવી શકે તેવી હોવાને લીધે, ચંદ્રમાં ઉપરથી જીવંજુ શક્તિએ આ ગોળા ઉપર આવીને કુદરતની પેદાયશનું અને વૃદ્ધિનું કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. એ કારણને લીધે આપણી સૃષ્ટી સાથે ચંદ્રમાંનો સંબંધ અને જોડાંજુ ચાલુ છે.

એમ કહેવામાં આવે છે કે મનુષ્ય જાતને સારૂ લાગણીઓ, જુસ્સાઓ અને ઇચ્છાઓનું ભાન આપવાને માટે એક અણુદીદ, શુભ પદાર્થનું બનેલું શરિર, આ દેખાઇતાં બહારનાં શરિરમાં વ્યાપીને રહેલું છે. જેને ઇચ્છાનું શરિર કહેવામાં આવે છે.

મનુષ્ય જીવને લાગણીઓનું, જુસ્સાઓનું અને ઇચ્છાઓનું જ્ઞાન તથા ભાન આ શરિર મારફતે મળે છે, તેથી ઇચ્છાનું શરિર તરીકે તેને નામ આપવામાં આવ્યું છે, અને સાધારણ રીતે મનુષ્યની આ બહારની દેખાતી આંખો માટે તે શરિર અદ્રશ્ય હોયે છે. માત્ર તે શરિર મારફતે થતી અસરોનું ભાન જીવતી વેળા માણસ મેળવી શકે છે.

ચંદ્રમાંનાં સેતારા ઉપરનાં આગલ વધેલા જીવોએ, માણસને આ ઇચ્છાનાં શરિરની બક્ષેસ કરી છે, પછી તે ઉપર કુદરત આ બહારનાં ખાકી શરિરનો પદાર્થ ગોઠવે છે, અને બહારનાં દેખાતાં શરિરની રચનાં થાયે છે.

ચંદ્રમાંનાં ગોળા ઉપરનાં આગળ વધેલા જીવોની આ શરિરની બક્ષેસ માણસ જાતને ઉપ્યોગિ છે.

માણસમાં મન શક્તિ અને હોશિયારી ખીજાવવાનો પદાર્થ, જગત મંડળની ખીજ સૃષ્ટી ઉપરનાં આગળ વધેલા જીવોએ આપ્યો છે. જેઓને

માણુસ પુત્રો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેઓએ માણુસ જાતમાં મન શક્તિનું તત્વ આપ્યું છે, જેથી માણુસ વિચાર કરીને આગળ વધી શકે છે.

વિચાર શક્તિથી જણાવર અને માણુસની હાલતમાં ફેર પડે છે, પશુઓમાં વિચાર શક્તિ ખીજેલી નહિ હોવાને લીધે આદમી માફક તેઓ વિચાર કરીને કામ કરી શકતાં નથી.

મન શક્તિને લીધે આદમીમાં હોશિયારી ખીજે છે, અને આજુ-બાજુની દુનિયાની વસ્તુઓનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે.

વિચાર શક્તિ અથવા મનની મારફતે તરેહવાર જાતનાં વિધ્યા, હુન્નરો માણુસ ગ્રહણ કરી શકે છે, જગત મંડળનાં બીજા ગોળા ઉપરનાં વૃદ્ધિમાં આગળ વધેલા જીવોએ, મનુષ્યને મન શક્તિને લગતો પદાર્થ પોતાનામાંથી આપ્યાથી, મનને લગતું અદ્રશ્ય શરિર મનુષ્ય જાતને મળ્યું છે, જે માણુસનાં ખાકી શરિરમાં રહેલાં ભેંજનાં મારફતે આ દુનિયામાં કામ કરી શકે છે.

જીવતી વેળા લલાષ અને પવિત્રાઈનાં મિનોષ માર્ગમાં આગળ વધેલા માણુસોજ ઇચ્છાનાં શરિરને અને મનને લગતાં શરિરને પિછાંણી શકે છે. ફિલસુફીમાં મન શક્તિને લગતાં શરિરને માણુસીક શરિર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, જેની બનાવતમાં બહુ બારીક જાતનો, શુભ પદાર્થ લેવામાં આવ્યો હોય છે, જે ઇચ્છાનાં શરિર કરતાં વધારે ચઢતા પ્રકારનો હોય છે.

જેમ માણુસ જાતમાં હોશિયારી, અક્કલ, ડહાપણ ખીલતું જાય છે, તેમ માણુસીક શરિરનો પદાર્થ વધારે ચઢતા પ્રકારનો બને છે, અને માણુસનું મન વધારે સ્વચ્છ હાલતનું થતું જાય છે. આ ક્રિયા પણ માત્ર થોડા વર્ષોની હોતી નથી, પણ મનની સ્વચ્છ હાલત મેળવવાનાં કામમાં જમાંનાઓ પસાર થાય છે, કારણકે આખી માણુસ જાતને આગળ વધવાનું

છે. પણ માણસ જાતમાંથી કોઈ જીવો એ બાબદમાં વધારે મહેનત લેયે તે માટે ચાલુ કોષેશ કરે છે, પવિત્રાઈનો માર્ગ અખત્યાર કરે અને દુનિયાનાં લોભ, લાલચોથી દૂર રહે છે. તેઓ બૂરાઈ તજીને ભલે અખત્યાર કરે છે, અને ગમે તેવી વિપત્તીઓ અને આફતો આવવા ૧ પવિત્રાઈનો ભલો માર્ગ છોડતા નથી. જેમ એક છોકરો નાનપણથી મહે કરીને શીખે છે, અને મોટો થતાં પરિક્ષાઓ પસાર કરે છે, તેમ ૨ માણસો મિનોઈ માર્ગની પરિક્ષાઓ પસાર કરીને આગળ વધે છે. ૩ થોડા જણો મિનોઈ માર્ગમાં આગળ વધે છે, ત્યારે તેઓ કુદરતનાં ભિષ્ ઓળખી શકે છે, દરેક ગુહ્ય બાબદોનું તેઓને લાંન થાય છે, અને લગતું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. કુદરતનાં ધણી સાથે સાધારણ માણસ ક વધારે પ્રમાણમાં તેઓ ઐક્યતા મેળવે છે, જેથી તેઓના મન શક્તિ અને ઇચ્છાનાં શરિરોમાં સારા પ્રકારનો ફેરફાર થાય છે, અને તેઓની ૭ હાલત દૂર થઈને આ શરિરો સ્વચ્છ હાલતમાં આવે છે. એ રીતે તપા માણસ જાતનું મૂળ એક અજબ પ્રકારની નહિ જાણી શકાયે અથવા ૮ નહિ શકાયે તેવી કુદરતની શક્તિમાં રહેલું છે.

આ અચંબો પમાંડે તેવી કુદરતની અણુદીઠ શક્તિ સર્વે સંજો ૨ આખા જગત મંડળમાં પંદરાઈ ગયેલી હોય છે. આ શક્તિની અદ્રશ્ય ૩ વગર પદાર્થમાં ગતિ આવી શકતી નથી, તેથી આખા જગત મંડળ પદાર્થની રજકણો અને અનુઓનાં ભિત્તરમાં આ અદ્રશ્ય શક્તિ કામ કરી ૪ છે. જે ક્રિયા લાંબા યુગો સુધી ચાલુ રહે છે, અને પ્રબળકાળે ખતમ ૫ છે, ત્યારે તે પૃથ્વીનાં ગોળાનું ધીમે ધીમે મરણ નીપજે છે, એટલે ગોળો આશાયેસ લેયે છે. કામ પછી આશાયેસ લેવી એ કુદરતનો નિયમ ૬ જે આખા જગત મંડળને લાગુ પડે છે. પૃથ્વીનાં ગોળાઓ ઉપર હવે ૭ પછી નીસ્તી આવે છે, એટલે ગોળાઓ જન્મ પાંમી, પેદાયશની ૮

શક્તિ આગલ વધારીને, ચોક્કસ લાંબા વખત પછી જ્યારે તે ગોળાનો પદાર્થ ઠાકી જાય છે, ત્યારે તેની જીવંત શક્તિ પણ ખતમ થાય છે.

જગત મંડળમાં ઘણી સૃષ્ટિઓ હોય છે. આપણી પૃથ્વીનોજ માત્ર ગોળો હોતો નથી. બીજા ગોળાઓને આપણે જાણી શક્યે તેવી હાલતમાં માણસ જાત આવી નથી, તેથી પિછાણી શકતા નથી. જગત મંડળ માત્ર પૃથ્વીનાં આ એકજ ગોળાનું બનેલું નથી, પણ મોટી સંખ્યાનાં ગોળાઓનું બનેલું છે, જેમાં જાત જાતનો પદાર્થ હોય છે, અને જુદી જુદી જાતનાં પદાર્થમાં જીવંત શક્તિ કામ કરે છે. માણસ જાત માટે આ પૃથ્વીનોજ ગોળો ખપતો છે, આ ગોળાની બહારની હાલત માણસ જાત તે ઉપર જીવી શકે અને જીવંતી ગુમ્મરી આગળ વધી શકે તેવી છે; તેથી એમ કહેવામાં આવે છે કે આપણે દુનિયામાં મનુષ્ય જીવની આગળ વૃદ્ધિ થઈ શકે છે, અને કુદરતની બીજી પેદાયશ પણ વૃદ્ધિ કરી શકે છે.

જ્યારે જગત મંડળનું કામ ખલાશ થાય છે, અને કામ કરવાની ગતિ તેના પદાર્થમાં રહેતી નથી, ત્યારે સર્વે વસ્તુઓ માફક જગત મંડળનું મરંજુ થાય છે, અને તેનો સર્વે પદાર્થ પ્રલયકાળમાં જાય છે, અને આશાયેશ લેયે છે. એટલે જે અચંબો પમડો તેવી, સાધારણ રીતે જાણી નહિ શકાયે તેવી કુદરતની અદ્રશ્ય શક્તિ છે, તેનાં ભિત્તરનાં પેટાંમાં આખા જગત મંડળનો પદાર્થ ઉંધમાં પડે છે. આ શક્તિ જગત મંડળનો પાયો અથવા મૂળ છે. લાંબા અગણીત યુગોનાં વખત પછી આ અજબ મિનોષ શક્તિ જે જગતનું મૂળ છે, તે શક્તિ પાછો પદાર્થને સજીવન કરી શકે છે, તેમાં ધ્વણીઓ ચાલુ કરે છે, જેથી પદાર્થમાં ગતિ આવે છે, અને આખું જગત મંડળ ફરીથી ધીમે ધીમે જાગૃત થાય છે, અને તેની ઉપર પેદાયશ જન્મ લેઈને પાછી આગલ વધે છે.

જેમ આ દુનિયામાં દિવસ પછી રાત્રી આવે છે, દિવસે કામ કરવાનું હોય છે, અને રાત્રે આશાયેસ લેઈ બીજે દહાડે ફરી જગત થઈને કામ કરવાનું છે; તેવી રીતે જગત મંડળનાં ગોળાઓમાં જ્યારે કામ કરવાની ક્રિયા ચાલુ હોય છે, ત્યારે તે કુદરતનો દિવસ ગણાયે છે, અને જ્યારે કામ કરવાની ક્રિયા બંધ થાયે છે, ત્યારે કુદરતની રાત પડે છે. પણ કુદરતનો દિવસ અને રાત કંઈ થોડા કલાકોની હોતી નથી, પણ અનેક જમાંનાંઓ અને યુગોની હોય છે, જેની ગણતરી સાધારણ રીતે થઈ શકતી નથી. કુદરતમાં જ્યારે કામ કરવાની ક્રિયા ચાલુ રહે છે, ત્યારે તે વખતને જમાંનાંઓ, યુગો, મંનવંનતરો તરીકે ઓળખે છે. જ્યારે કામ કરવાની ક્રિયા જગતમાંથી બંધ પડે છે, તે વખતને પ્રલયકાળ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

વ્યાખ્યાન ૨૦.

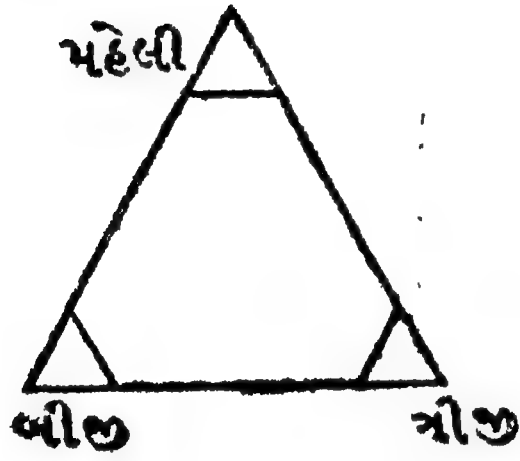
જગત મંડળ.

જગત મંડળની શરૂઆત કરનાર આ અજબ પ્રકારની શક્તિને નામ વગરની, શરૂઆત અને છેડા વગરની, હંમેશાંમાં જીવતી, જીંદગી અને જ્ઞાનનાં ધણી તરીકે ચિતારવામાં આવે છે.

જગત મંડળનાં પદાર્થને જ્યારે પાછો સજીવન કરવાનો વખત આવી પોંહયે છે, ત્યારે આ અજબ પ્રકારની શક્તિ આખી કુદરતનાં એક ધણી તરીકે હોય છે. આ શક્તિ પોતાનાં ભિત્તરમાંથી બીજી એક મહાન પ્રકારની શક્તિને જગતની રચનાં કરવાને માટે પહેલે બહાર કાઢે છે, અથવા સજીવન કરે છે. જેથી એકમાંથી બે શક્તિઓ પેદા થાયે છે.

આ બીજી મહાન શક્તિ પોતાનામાંથી ત્રીજી શક્તિનો જન્મ આપે છે, જેથી એકમાંથી ત્રણ શક્તિઓ પેદા થાય છે. આ શક્તિઓને ત્રીકાણુ ખુણાનાં આકાર તરીકે દ્વિસુરીમાં ચિતારે છે.

આકૃતિ ૧.

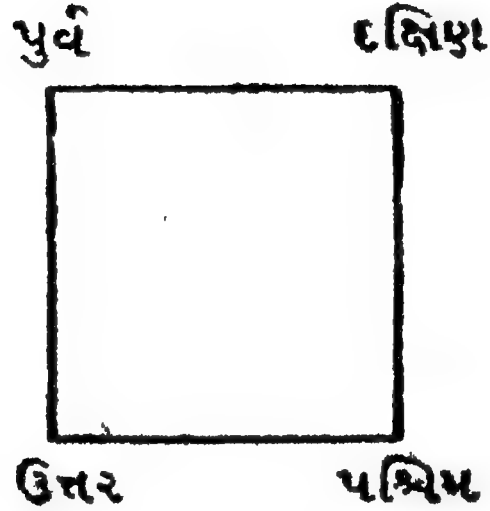
કુદરતની શક્તિઓ.

આ ત્રગડીમાંથી ચોથી શક્તિ જાહેર થાય છે, ત્યારે ચાર ખુણાવાળો ચોખંડ આકાર બને છે.

આ પહેલી ચાર શક્તિઓ કુદરતનાં અદ્રશ્ય અજ્ઞાત પ્રકારનાં જગત મંડળનાં પહેલા ધણીને કામ કરવાનાં સંજો છે, જેમાં કુદરતનાં ધણી તરફથી ચાલુ વહેતા જુદી જુદી શક્તિઓનાં ઝરાઓ વહે છે. પૃથ્વીનાં ગોળાની ચાર દીશાનાં ધણીઓ તરીકે આ મહાન શક્તિઓ કામ કરે છે, એટલે દરેક દીશાનાં ઉપરી તરીકે એક શક્તિ નેમાંયે છે, અને તે દીશાનો કામ તે શક્તિનાં કબજામાં રહે છે. આ મહાન શક્તિઓનાં હાથ નીચે બીજી નાની શક્તિઓ જગતને આગળ વધારવાનું કામ કરે છે. જેઓને ફરેસ્તાઓ, પ્યગંમબરો, રૂપીઓ એમ કહેવામાં આવે છે.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ બાજુનાં ધણીઓ તરીકે આ મહાન શક્તિઓ કુદરતને મદદ કરવાને માટે કામમાં રોકાયે છે, અને ત્યાં જગતની ક્રિયા ચાલુ થાય છે.

આકૃતિ ૨.

શક્તિઓનાં રહસ્યો ચાર દિસાઓ.

આ ચાર શક્તિઓને મહારાજાઓ અથવા ગેબી મિનોષ ધ્વણીઓને પદાર્થમાં પેદા કરનાર, અને જગત મંડળની રચનાં બનાવનાર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેઓ જગત મંડળનો પહેલો પદાર્થ બનાવે છે, અને તેમાં ચલવણ કરવાની શક્તિ મુકે છે. જે પદાર્થ આતસનાં વાદળાં જેઓ હોય છે.

આ ચાર ગેબી મિનોષ શક્તિઓમાંથી બીજી ત્રણ શક્તિઓ બહાર પડે છે, જેથી બધી મળી સાત શક્તિઓ જગત રચનાંની પહેલાં શરૂઆતમાં કામ કરે છે. સાતનો આંકડો પવિત્ર ગણાયે છે, અને દરેક ઠેકાણે તે કામ કરે છે. ચાર પહેલી શક્તિઓમાંથી પાંચ થાય છે, પછી છ અને સાત પેદા થાય છે. જરથોસ્તી ધર્મમાં પણ અહુરમઝદ સાથે પહેલે સાત અમેશાસપંદોને કામ કરતા દેખાડવામાં આવ્યા છે.

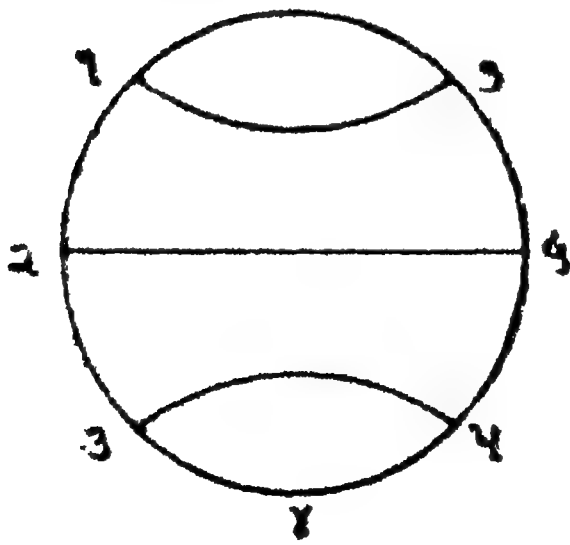
જેથી એમ કહેવામાં આવે છે કે કુદરતમાં લુભિતિનો નિયંમ ચાલે છે.

ત્રીકોણ, ચોખંડ, પાંચ ખુણાં, છ અને સાત ખુણાંવાળા આકારો કુદરત પહેલાં બનાવે છે. જેઓ કુદરતની મહાન શક્તિઓને પોતાનામાં ખેંચે છે, અને પછી જગતનાં વપડાસમાં તે લેયે છે.

એક પૃથ્વી મંડળમાં સાત ગોળાઓ હોયે છે. આપણી હાલની પૃથ્વી એથા ગોળા તરીકે ઓળખાયે છે. પહેલા ત્રણ ગોળાઓ નક્કર હાલતનાં પદાર્થનાં હોતા નથી. પદાર્થ ધીમે ધીમે નક્કર હાલતમાં આવે છે. પહેલા ત્રણ ગોળાઓ ઉપર પહેલે આતસીક વાદળાં અને ગેસ જેવો પદાર્થ હોયે છે, પછી તે પદાર્થ પ્રવાહી જેવો લાહીવાળો થાયે છે, અને પછી એથા ગોળા ઉપર નક્કર હાલતમાં આવે છે. તેઓ ઉપરની વસ્તી પણ ત્યાંનાં પદાર્થની હાલત પ્રમાણેજ હોયે છે, એટલે પદાર્થ નક્કર હાલતમાં આવેલો હોતો નથી, જેથી વસ્તીનાં આકારો પણ નક્કર અથવા સખ્ત હોતા નથી.

ત્યારે એક ગોળાનો પદાર્થ નક્કર હાલતમાં આવે છે, ત્યારે તે ઉપરની વસ્તી પણ નક્કર હાલતની હોયે છે, જેને જોઈ શકાયે છે, જાણી શકાયે છે, અને હાથ લગાડી શકાયે છે, અને ત્યારે ત્યાં વૃદ્ધિ વધારે ઝડપથી થાયે છે.

આકૃતિ ૩.

પૃથ્વી મંડળ.

માણુસ જાત આ નકકર ગોળા ઉપર કામ કરી શકે છે, તેઓનો આકાર નકકર હાલતનો રૂપ, રંગવાળો બને છે, અને મનુષ્ય તરીકે કુદરતનાં ભાગોમાં ફરી શકે છે, એટલે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ દુનિયાનાં સર્વે બાજુનાં ભાગોમાં જઈ શકે છે, અને ત્યાંની કુદરતની પેદાયશનું જ્ઞાન તથા ભાંન મેળવી શકે છે.

જ્યારે જ્ઞાન આવે છે, ત્યારે તે બાબદનું ભાંન જીવમાં દાખલ થાય છે. એ રીતે નકકર પદાર્થની દુનિયામાં ચોથા ગોળા ઉપર માણુસ જાત, જાણુવરોનો વર્ગ, વન્સપતી અને ખનીજ પદાર્થની જાતો, નકકર ગોળાની પૃથ્વી ઉપર આગલ વધે છે. જ્યારે તેઓની જીંદગી સુખદાયક બને છે, ત્યારે ક્રિયા શક્તિનો પ્રવાહ જોરમાં વહે છે, તેથી તરેહવાર જાતનાં વિધ્યા, હુન્નરો જગતમાં આગળ વધે છે, જે માણુસ જાતની જીંદગીનાં સુખ, સગવડમાં વધારો કરે છે.

પણ મનુષ્યમાં ઇચ્છા શક્તિ અને મન શક્તિનું બળ રહેલું હોવાને લીધે, માણુસ ચાહે તો વિધ્યા, હુન્નરોનો આડો ઉપયોગ કરે છે, અને કુદરતની પેદાયશને આગલ વધારવાને બદલે ઝડપથી તેનો નાશ કરે છે.

એ રીતે મનુષ્ય જાત કુદરત તરફથી મળેલી શક્તિઓનો સારો અને માટે ઉપયોગ કરી શકે છે. જ્યારે માણુસ જાત શક્તિઓને આડે માર્ગે વાપડે છે, ત્યારે તેઓનાં ભિત્તરમાં રહેલાં અણદીઠ શુભ શરિરોનો પદાર્થ વધારે જાડો, ખરબચડો અને અસ્વચ્છ હાલતનો થતો જાય છે. જેથી જીવ તરફથી મળતી સારી સૂચનાઓ તરફ મનુષ્ય ધ્યાન આપી શકતો નથી, અને સારો માર્ગ અખત્યાર કરવાનો મુશ્કેલ થાય છે.

માણુસ જાતને છૂટાપણુ અક્ષવામાં આવ્યું છે. માણુસમાં મન શક્તિ, ઇચ્છા શક્તિ અને ક્રિયા શક્તિ કામ કરે છે, જેના પ્રતાપે માણુસ પોતાની

મરજી માફક કુદરતની પેદાયશ સાથે વર્તે છે. જ્યારે મનુષ્ય જાત શક્તિ-ઓનો ઘણો ખરાબ ઉપયોગ કરે છે, ત્યારે કુદરત રેલ, મોટી આગો, ધરતી-કંપ, લડાઈઓ જેવી આફતો લાવીને માણસની બનાવેલી વસ્તુઓનો અને શહેરોનો નાશ કરે છે. જેથી આદમી કુદરતની ગેબી શક્તિઓનું બળ પિછાણતાં શીખે છે, તેની મગફરી ઓછી થાય છે, અને જગતનું જે અજબ પ્રકારનું મિનોઇ મૂળ છે, તેની તરફ ધ્યાન આપતાં અને ભક્તિ કરતાં શીખે છે.

જગત મંડળની સૃષ્ટિનાં ગોળાઓનો આકાર ઇંડા જેવો લંબગોળ હોય છે, તદ્દન ગોળ હોતો નથી. જ્યારે ચોક્કા ગોળા ઉપરનાં પદાર્થની દ્વાલત વસ્તુ લાગેકની રહેતી નથી, ત્યારે તેની અંદરની ગતિ ધીમાં પ્રકારની થાય છે, અને છેલ્લે પદાર્થ ઠાકી જાય છે. જેથી અગણીત કાળ પછી આ સૃષ્ટીનાં ગોળાનું મરંજુ થાય છે, અને ત્યાંની જીવંજુ શક્તિ પાંચમાં અથવા નવા ગોળા ઉપર ક્રિયા કરવાનું શરૂ કરે છે.

એ રીતે એક સૃષ્ટિ ઉપરથી બીજી દુનિયાનાં ગોળાઓ ઉપર, કુદરતની પેદાયશ જન્મ લેઈને આગલ વધતી જાય છે. પાંચમાં ગોળાની હૈયાતી ખતમ થતાં, છઠ્ઠા ગોળા ઉપર ક્રિયા શરૂ થાય છે, પછી સાતમાં ગોળા ઉપર આખા કુદરતની પેદાયશ એક થાય છે.

સાતમાં ગોળા ઉપર મનુષ્ય જાતનાં મોટા ભાગમાં ઘણી મિનોઇ શક્તિઓ ખાજેલી હોય છે. જ્ઞાન માર્ગમાં આગળ વધેલાં હોય છે, અને ફરેસ્તાઈ ખરલતનાં આત્માં સ્વરૂપ જેવાં થાય છે. પાંચમાં ગોળા ઉપર મન શક્તિ અને હોશિયારી જળુ સમુદ્ધનાં મોટા ભાગમાં ખાજે છે, અને છઠ્ઠા ગોળા ઉપર શુદ્ધિ તત્વ વધારે પ્રમાણમાં ખાજે છે. જેથી સર્વે પેદાયશનાં જીવની ઐક્યતા માણસ જાત પિછાણતા શીખે છે, એ રીતે

વૃદ્ધિનો કાયદો જગત મંડળનાં ભાગોને આગળ વધારે છે, અને એક સૃષ્ટી ઉપરથી બીજી સૃષ્ટીનાં ગોળા ઉપર પેદાયશ વૃદ્ધિ કરે છે.

જ્યારે સાતમાં ગોળા ઉપરથી ક્રિયા શક્તિ બંધ પડે છે, અને ગોળાનું ધીમે ધીમે મરણ થાય છે, ત્યારે સર્વે પેદાયશ અજબ પ્રકારની ગંભીર મિનોષ શક્તિનાં ભિત્તરમાં ઉંધમાં પડે છે, અથવા ત્યાં આશાયેસ લેયે છે, અને કુદરતનાં ધણી સાથે એક થાય છે.

અગણીત કાળ પછી કુદરતનાં ભિત્તરમાંથી પદાર્થ ફરીથી સજીવન થાય છે, એટલે તેમાં જીવન શક્તિ કામ કરે છે, અથવા ગતિ ચાલુ થાય છે, અને ફરીથી સૃષ્ટીમાં ક્રિયા શક્તિ કામ કરે છે. જગતનાં દરેક પદાર્થની ગતિની ધ્વણીનો આંકડો જુદો જુદો હોય છે. ધ્વણીઓ અથવા ધ્રુજણીઓની સંખ્યાની ગણતરી ઉપર, પદાર્થમાં હીલચાલ કરવાની શક્તિ અથવા ગતિ પેદા થાય છે.

આખા જગત મંડળનાં પદાર્થમાં અથવા પેદાયશનાં ભિત્તરમાં ધ્વણીઓની સંખ્યાનો નિયંમ કામ કરે છે. આ નિયંમને આધારે કુદરત તફરથી એક જાતનાં પદાર્થને ચોક્કસ સંખ્યાઓની ધ્વનીઓ બક્ષવામાં આવી હોય છે, અને જ્યારે તે ધ્વનીઓની સંખ્યા પુરી થાય છે, ત્યારે પદાર્થની અંદરની ગતિ પણ બંધ પડે છે, અને તે પદાર્થનું મરણ થાય છે, એટલે સૃષ્ટીનાં ગોળાઓ ઉપરનું કામ બંધ પડે છે, અને જીવન શક્તિ તે ગોળાઓને છોડી બીજી સૃષ્ટીનાં ભાગોમાં જાય છે. સાધારણ રીતે આ ધ્વણીઓને જોઈ શકાતી નથી, તેઓની સંખ્યા ગણી શકાતી નથી, માત્ર કુદરતનાં મિનોષ જ્ઞાનમાં ઘણા આગળ વધેલા માણસોજ એવું જ્ઞાન મેળવી શકે છે, અને ધ્વનીઓની સંખ્યા જાણી શકે છે. જેથી તેઓ પદાર્થનાં ભિત્તરમાં થતી ક્રિયા જાણી શકે છે, અને એક પદાર્થને બીજા

રૂપમાં ફેરવવાનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. આ અદ્ભૂત શક્તિને કિમિયું કરવાની શક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેથી વસ્તુનું રૂપ, રંગ બદલી શકાયે છે, અને એક ધાતુને બીજી ધાતુનાં આકારમાં બદલી શકવાની શક્તિ આવે છે.

પદાર્થની હાલત તેમાં સમાયેલાં રજકણો અથવા અણુઓ ઉપર આધાર રાખે છે. દરેક બારીક અણુમાં જીવતી વેળા ગતિ ચાલુ રહે છે, જે ગતિ પદાર્થની નાડીનાં ધપકારા છે, ભિત્તરનાં તેનાં અંતકરણનો દંભ છે, અને દરેક અણુમાં તેને લગતી અણુદીઠ ગતિ સમાયેલી છે. પદાર્થનાં દર એક ભાગ માટે ચોક્કસ સંખ્યાનાં અણુઓ કામ કરે છે. ચોક્કસ ભાગની માંદગી વેળા તે ભાગનાં અણુઓ નબળાં પડી જાય છે, તેમાંની ગતિ ધીમી થાય છે, જેથી પદાર્થનો એ ભાગ સારી રીતે કામ આપી શકતો નથી. એક જાતનાં પદાર્થનાં અણુઓને જ્યારે બીજી જાતનાં પદાર્થનાં અણુઓમાં ફેરવવામાં આવે છે, ત્યારે તે પદાર્થનું રૂપ, રંગ બદલી શકાયે છે. પણ આ શક્તિઓ ભિત્તરમાં વસ્તા જીવને લગતી છે. સાધારણ રીતે જેમ વાંચવાની, લખવાની, વજાડવાની, ચિત્રકળાને લગતી શક્તિઓ મહેનત લેખને, તેને લગતું જ્ઞાન શિક્ષક પાસેથી મેળવીને શીખી શકાયે છે, તેમ આ જીવને લગતી શક્તિઓ પણ ઘણી મહેનત, પવિત્રાઈ, જીગરની અને મનની સ્વચ્છતા ખીળવવાથી અને તેને લગતા લાયેક શિક્ષકોની મદદથી કોઈજ માણસમાં ખીળી શકે છે. કારણકે આ કામ નજીવા પ્રકારનું હોતું નથી, અને દર એક માણસ તે કરી શકતું નથી. એને બીકટ અને મુશ્કેલ માર્ગ કરી દેખાડવામાં આવ્યો છે.

વ્યાખ્યાન ૨૧.

કુદરતનું પ્રધાન મંડળ.

અન્ય પ્રકારની અણુદીઠ શક્તિ જે સર્વે પેદાયશનું મૂળ છે, તેને નામ આપી શકાતું નથી, તેથી નામ વગરનું પેદાયશનું ગેખી મિનોષ મૂળ તરીકે ગણવામાં આવે છે, જે સર્વે ઠેકાણે વ્યાપીને રહેતું છે, અને જેની મદદથી જગત મંડળની રચના થઈ શકે છે. આ મૂળને સવળી પેદાયશનો આપ, કુદરતનો ધણી તરીકે ગણવામાં આવે છે.

આ મિનોષ મૂળમાંથી પહેલાં સાત મિનોષ શક્તિઓ બહાર પડે છે, ત્યારે સાતમાંની દર એક મિનોષ શક્તિ પોતાનામાંથી બીજી સાત શક્તિઓને જગત મંડળની રચનાની શરૂઆત થાયે તે પહેલાં બહાર લાવે છે, એટલે સાતમાંથી બધી મળી ૪૯ શક્તિઓ બહાર આવે છે, અને ત્યાર પછી તેમાંથી આખા જગત મંડળનો પદાર્થ બંધાયે છે.

પહેલો પદાર્થ આતશીક વાદળાં જેવો હોયે છે, જેને મૂળ પ્રકૃતિ અથવા પદાર્થનું પહેલું મૂળ તરીકે ચિતારે છે, જે અન્ય પ્રકારની શક્તિમાંથી પહેલે બહાર આવે છે. ત્યાર પછી પદાર્થની હાલત ફેરવાયે છે, અને ધીમે ધીમે ગેસ જેવો પદાર્થ થાયે છે, પછી પાણીની હાલતમાં ફેરવાયે છે, અને છેલ્લે નકકર હાલત થાયે છે.

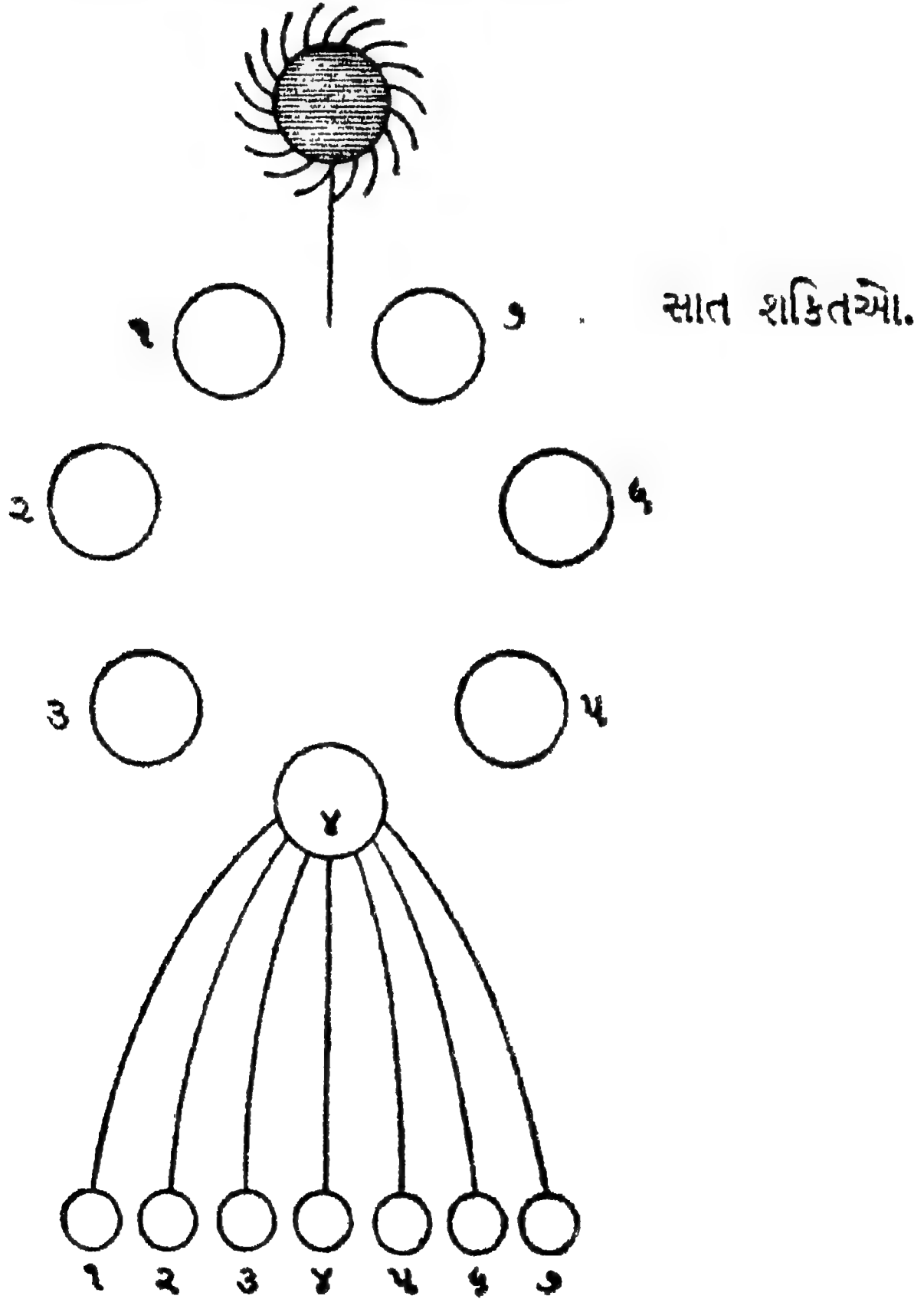
એ રીતે કુદરતમાં ફેરફાર થવાનો કાયદો કામ કરે છે. દર એક વસ્તુમાં, પદાર્થમાં, માણસમાં, જગતની સૃષ્ટિઓમાં ચાલુ ફેરફાર થતો રહે છે. કુદરતમાં મુકાબલો અથવા સરખાંપણનો કાયદો કામ કરે છે, જેથી એમ કહેવામાં આવે છે કે જેવું ઉપર છે તેવું નીચે છે. પહેલે અણુદીઠ

સૃષ્ટીઓ પેદા થાયે છે, અને તેના મુકાબલામાં દેખાઈ શકે તેવી પૃથ્વીઓ પેદા થાયે છે. જેમાં સરખાપણું સમાયેલું હોયે છે. આખી જગતનું મૂળ.

આકૃતિ ૪.

અજબ પ્રકારની અણુદીઠ શક્તિ.

દરએકમાંથી બીજી સાત શક્તિઓ બહાર પડે છે.

જે અજ્ઞ પ્રકારની નહિ વર્ણવી શકાયે તેવી શક્તિ છે, તેમાંથી પહેલે સાત મિનોષ શક્તિઓ બહાર પડે છે. તે શક્તિઓને કુદરતનાં મોટાં બળવાન મધ્યબીંદુઓ તરીકે ગણવામાં આવે છે. જેમાં કુદરતની જુદી જુદી શક્તિઓનું બળ એકઠું થાયે છે. આ શક્તિઓને ઇલેક્ટ્રીસીટી, મેંગનેટીઝમ અથવા આકર્ષણ શક્તિ, અવાજ, આતશ, ગરમી, અજવાળું, દ્રવ્ય એમ પણ કહેવામાં આવે છે. આ દરેક શક્તિનાં અંતર આત્મા તરીકે એક વડો, બળવાન ફિરેસ્તો પ્રધાન તરીકે હોયે છે.

આ સાત શક્તિઓ મારફતે કુદરતનો કારોબાર હેશિયારીથી ચલાવામાં આવે છે, અને કુદરતની રચનાં બનાવાને માટે આ સાત શક્તિઓ પ્રધાન મંડળ તરીકે કામ કરે છે. જેઓનાં હાથ નીચે અગણીત બીજી શક્તિઓ કામ કરે છે.

અજ્ઞ પ્રકારનાં મિનોષ મૂળમાંથી પહેલે સાત શક્તિઓ બહાર પડે છે, તેઓને જણાઇ નહિ શકે તેવી ગેબી, મિનોષ, મદાન પ્રકારની કુદરતનું બળ દેખાડનારી શક્તિઓ તરીકે ગણે છે, અથવા મદાન રૂપીઓ, અમેશારપદો, ફિરેસ્તાઓ તરીકે ચિતારવામાં આવે છે.

આ સાત મિનોષ શક્તિઓ જગત મંડળમાં અથવા આખી કુદરતમાં જુદી જુદી શક્તિઓનો ફેળાવો કરે છે.

ઇલેક્ટ્રીસીટી કુદરતની પહેલી શક્તિ છે. જેનો ઉપરી અથવા તેની ઉપરનો મવકલ ફિરેસ્તો ઇલેક્ટ્રીસીટીનાં બાપ તરીકે છે, જે પોતાનામાંથી ઇલેક્ટ્રીસીટીનું બળ બહાર લાવીને જગત મંડળમાં પાંદરે છે.

આ પૃથ્વી ઉપર ઇલેક્ટ્રીસીટીની માત્ર અસર જણાયે છે. ઇલેક્ટ્રીસીટી જેઇ શકાતી નથી, પણ તેની અસરથી સર્વે સ્થળે અજવાળું, ગરમી, તેજસ્વી બતીઓ મળી શકે છે. ઇલેક્ટ્રીસીટીને ઉપયોગમાં લેવા આગલ પહેલે તેને લગતું જ્ઞાન માણસને લેવું પડે છે. અજ્ઞાનતાથી આ

શક્તિને ખપમાં લેઈ શકાતી નથી, અને એમાં એટલું બળ સમાયેલું હોય છે કે એક ભૂત જે માણસ કરે તો તેને બાળીને ભરંમ કરી નાંખે છે. પદાર્થને બાળી નાખવાની શક્તિ એમાં સમાયેલી છે. જાનથી ઉપયોગમાં લેખ શકાય છે અને અજાનતાથી નાશ થાય છે. દુઃખ દર્દી સારાં કરવામાં પણ દંડેકવીસીતીનો ઉપયોગ થઈ શકે છે.

બીજી શક્તિ મેંગનેતીજંમ છે, જે બીજા મહાન ફિરેસ્તામાંથી બહાર આવે છે, અને આકર્ષણ શક્તિ અથવા ખેંચાણ કરનારી શક્તિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ શક્તિ લોહચુંબક માફક સર્વે પદાર્થને ખેંચે છે.

પવિત્રાઈનાં કાયદાઓ, પદાર્થમાં સમાયેલા ગુણો, એક બીજાં તરફ પસંદગી અને નાપસંદગી, ખ્યાર અને ચિકકાર આકર્ષણ કરવાની શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે. પદાર્થની રચનાઓ અથવા આગુઓમાં એક બીજાં તરફ ખેંચાણ કરવાનો ગુણ આ શક્તિને લીધે હોય છે. જેથી પદાર્થનાં રચનાઓ એક બીજાંને વળગીને રહે છે. તેથી પદાર્થની સ્વચ્છતા જળાવવી વૈજે, પવિત્રાઈનાં કાયદાઓ પાળવાથી, જીંદગીમાં ચોખ્ખાઈ રાખવાથી, તંન, મન અને અંતકરણને શુદ્ધ કર્યાથી, જીવનું ખેંચાણ પવિત્રાઈ તરફ રાખ્યાથી, આકર્ષણ શક્તિનો સારો પ્રવાહ ખેંચાઈ આવે છે. એ કાળે ઘર, લુગડાં, વસ્તુઓની સફાઈ રાખવાને, જમીન, પાણી, હવા સાફ રાખવાને, ફરતની પેદાયશને સ્વચ્છ રાખવાનું ફરમાન દરેક ધર્મ મનુષ્ય જાતને આપે છે. ફરતનાં ઘણી તરફ ખેંચાણ લાવવાનું, તેને ચાલવાનું, તેની ભક્તિ કરવાનું ખેંચાણ મનુષ્ય જીવમાં આકર્ષણ શક્તિને લીધે થાય છે, જેથી જીવમાં શાંતી લાવનાર, પેદાયશની ઐક્યતા જળાવતે સમાધાની કરનાર તરીકે આકર્ષણ શક્તિ કામ કરે છે.

ત્રીજી શક્તિ અવાજની છે, જે મિનોઈ, મહાન ત્રીજા ફિરેસ્તાનાં બળ તરીકે ફરતમાં બહાર આવે છે.

અવાજ અથવા શબ્દોમાં બળ સમાયેલું છે. કુદરતમાં સઘળે ઠેકાણે અવાજ પંદરાયેલો છે. પહેલે પવિત્ર શબ્દની ધ્વણીઓ કુદરતમાં ફેળાવાથી આખી કુદરતની પેદાયશ અવાજ કાઢી શકે છે, અને તેમાં ચલવલ શરૂ થાય છે. આ અવાજ સાંભળી શકાયે તેવો પણ હોય છે, અને સાધારણ રીતે સાંભળી નહિ શકાયે તેવી હાલતમાં પણ રહેલો હોય છે. વાદળનો ગગરાત, પવનનાં સુસવાતા, ઝાડોનાં પાદડાંનો હીલવાનો અવાજ, વરસાદ અને માણસનો અવાજ, જાણુવરોનો અવાજ સાંભળી શકાયે છે, પણ ખનીજ પદાર્થમાં અને વનસ્પતી વર્ગમાં થતી હીલચાલનો આવજ સાધારણ રીતે સમજી શકાતો નથી.

અવાજમાં તોડવાનું અને જોડવાનું બળ સમાયેલું છે, તેથી અવાજથી પદાર્થમાં સમાયેલાં રજકણોને છૂટાં પાડી શકાયે છે, અથવા પાછાં જોડી શકાયે છે.

અવાજથી પદાર્થનાં રજકણોનો આકાર બંધાયે છે. અવાજની વિધ્યા ઉપર મહા પુરૂષો અને પ્યગંબરો માંથવાણી અને મંત્રો બનાવે છે, ધર્મની ક્રિયાઓની પવિત્ર વાણી તેમાં સમાયેલાં મંત્રો અને અવાજની શક્તિ ઉપર રચાયેલાં છે. માંથવાણી ભણીને દુઃખો પણ અસલનાં જમાંનાંમાં સારાં કરવામાં આવતાં હતાં.

જ્યારે એક પવિત્ર અને મિનોષ વિધ્યામાં આગલ વધેલો માણસ મંત્રો ભણે છે, ત્યારે કુદરતમાં સારી અસર પેદા કરવાની તેનામાં શક્તિ હોય છે. અવાજ કુદરતની દિરેસ્તાઈ શક્તિઓને સૃષ્ટી ઉપર ખેંચે છે, તેમજ અવાજમાં ખૂરી શક્તિઓને ખેંચવાનું પણ બળ સમાયેલું છે.

એ માટે દરેક ધર્મમાં માણસ જાતને શીખાડવામાં આવે છે, કે દરેક માણસે જ્યાંન ઉપર કાબુ રાખવો જોઈયે, અને સારા શબ્દો બોળવા

જોઈએ. સારી વાણી બોલ્યાથી સારી શક્તિઓનું ખેંચાણ થાય છે, જ્યારે મારામારી, ગાળો અને ખૂરા શબ્દો બોલ્યાથી ખરાબ અસર ઉત્પન્ન થાય છે, અને આજીવનનાં વાતાવરણમાં ખૂરી શક્તિઓનું ખેંચાણ થાય છે. જેથી માણસમાં જીરુસાઓ, ગુસ્સો, કપટ, ક્રોધો દાખલ થાય છે, તેથી વારંવાર તે ખરાબ ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે. ભાષાની રચનાં પણ અવાજ વિધ્યા ઉપર રચાયેલી છે. અવાજમાં મિનોષ શક્તિ સમાયેલી છે, તેથી ભાષા મારફતે બોલીને જળુ સમુદ્ધનાં મન ઉપર એક માણસ ભાષણ કરીને સારી અથવા મારી અસર લાવી શકે છે. એથી જળુ સમુદ્ધમાં ઉશ્કેરણી ફેળાયે છે, અથવા શાન્તિ અને સુલેહ પંઠરાયે છે.

ચોક્કસ મહાન ફિરેસ્તાની શક્તિમાં આતશનું તત્ત્વ રહેલું છે. આતશથી ગરમી મળે છે. કુદરતની પેદાયશનાં ભિત્તરમાં આતશ બળતો રહે છે, જ્યારે ભિત્તરનો આતશ ઠંડો પડે છે, ત્યારે તે વસ્તુ અથવા પદાર્થનું મરણ થાય છે. જગત મંડળ આતશ વગર આગળ વધી શકતું નથી. ખોરાક પકાવામાં આતશનું કામ પડે છે. કુદરતની પેદાયશનાં જીવોને આતશની ચીંગારીઓ માફક ગળ્યા છે.

ઠંડકને દૂર કરનાર આતશ છે. આતશનું તાપણ કરીને માણસ ઠંડીથી પોતાનો બચાવ કરે છે. આતશ કુદરતનાં પદાર્થનાં હૃદયમાં ગતિ આપે છે, જેથી પેદાયશનો વધારો થાય છે.

પાંચમી શક્તિ ગરમી છે, જે પાંચમાં ફિરેસ્તાનું બળ દેખાડે છે, પૃથ્વીનાં ગોળાઓ ગરમીને લીધે જીવી શકે છે. કુદરતનાં વાતાવરણમાં ગરમીને ફેલાવનાર તરીકે પાંચમાં ફિરેસ્તાની શક્તિ ઉપયોગમાં આવે છે.

સૂર્યમાંથી નીકળતાં પહેલાં અતીવ્ય ગરમ કિરણોને, જગત મંડળની સૃષ્ટીઓ ઉપર પાંચમી શક્તિનો ઉપરી ફિરેસ્તો પોતાનાંમાં એકઠાં કરે છે, અથવા કિરણોની ગરમી પોતાનાંમાં ખેંચે છે, પછી પૃથ્વીનાં ગોળાઓની

પેદાયશની લાયકાત પ્રમાણે ખપમાં આવે તેવી રીતે વાતાવરણમાં ફેળાવે છે. કોઈ પણ પેદાયશ ગરમી વગર સૃષ્ટીમાં જીવી શકતી નથી. સર્વે સહજે, વધતા અથવા ઓછા પ્રમાણમાં ગરમીનું તત્વ ફેળાયલું છે. જે આપણી હાલની પૃથ્વી ઉપર ગરમીનું તત્વ ફેળાયલું રહે નહિ, તો પૃથ્વીનાં ગોળાનું ધીમે ધીમે મરણ નીપજે છે. સૃષ્ટી ઉપરથી ગરમી જ્યારે ઠંડી પડે છે, ત્યારે તે ગોળા અથવા સૃષ્ટી ઉપર કુદરતની પેદાયશ જીવી શકતી નથી, કારણકે પેદાયશનાં ભિત્તરમાં ગરમી રહેલી છે. પદાર્થમાં હીલચાલ કરવાની શક્તિ ગરમી આપે છે, ગરમી વાતાવરણનાં ખરાબ, અદ્રવ્ય, આરીક જીવ જંતુઓનો નાશ કરી શકે છે, અને વાતાવરણને સ્વચ્છ હાલતમાં રાખે છે. જગતનાં ભિત્તરમાં ગરમી સમાયેલી છે.

મનુષ્યનાં હૃદયમાંથી જ્યારે ગરમી જતી રહે છે, ત્યારે શરિર ઠંડુ પડે છે, અને તેનું મરણ નીપજે છે. કુદરતની પેદાયશની જીવાંજી શક્તિનો આધાર ભિત્તરની અને બહારની ગરમી ઉપર છે.

છટ્ટી શક્તિ અજવાળાંની છે, જે કુદરતનાં છટ્ટા ફિરેસ્તામાંની કામ કરવાની શક્તિને લીધે પૃથ્વી ઉપર મળી શકે છે. અજવાળાંને લીધે પૃથ્વી મંડળ ઉપર ઉજ્જશ મળી શકે છે. ઉજ્જશ જે નહિ હોયે, તો અંધારામાં જગતનો કારોબાર ચલાવાનો મુશ્કેલ થઈ પડે છે, માટે અજવાળું અંધારાને દૂર કરવાની શક્તિ ધરાવે છે.

સુરજનાં ગોળામાંથી ઉજ્જશનાં કિરણો બહાર પડે છે, તેને એકઠાં કરીને સૃષ્ટીની ચારે દિશાઓ ઉપર છટ્ટા ફિરેસ્તો પાંદરે છે. અજવાળાંનો નિયમીત ફેળાવો કરવાનું કામ આ મહાન શક્તિની મદદથી થાય છે, અને અજવાળાંનાં કિરણોને જગતનાં વાતાવરણમાં પાંદર્યાથી કુદરતની પેદાયશને જોઈ શકાય છે, તેને લગતું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે અને કુદરતની પેદાયશને ઓળખી શકાય છે.

અજવાળાંને લીધે પૃથ્વીનો કારભાર, અને મનુષ્ય જીંદગીનો કારોબાર ચલાવવામાં સવલતા થાયે છે. અજવાળાંમાં ખરાબ શક્તિઓ પૃથ્વી ઉપર ગળઓ અથવા હુમલો કરી શકતી નથી.

અજવાળાંને લીધે દુઃખ, દર્દનો ઘણો હુમલો થઈ શકતો નથી. અજવાળાંનાં કિરંણો દુઃખનાં જંતુઓનો નાશ કરે છે.

અજવાળાંથી વનસ્પતી વર્ગનો વધારો થાયે છે, જમીનમાં ફળદ્રુપતા પહોંચાયે છે. અજવાળાંનાં કિરંણો નદિ, તળાવ, ઝરાઓનાં પાણીને સાફ રાખે છે, જેથી તે કુદરતની પેદાયશનાં ખપમાં આવે છે. મનુષ્ય જીંદગીની સુખી હાલત અજવાળાંનાં ઉગ્મશથી થાયે છે.

જ્યારે આદમીમાં જ્ઞાનનું તેજ વધે છે, ત્યારે તેનાં મન અને હૃદયનો અંધકાર દૂર થાયે છે, અને જ્ઞાનનો ઉગ્મશ જીવમાં અથવા માણસનાં ભાનમાં પહોંચાયે છે, જેનાં બળથી મનુષ્ય જીંદગી સુધરી શકે છે, અને જીંદગી ચઢતા પ્રકારની થઈ શકે છે.

પેદા કરનાર અજબ પ્રકારની મહાન શક્તિને કુદરતનાં જ્ઞાનનાં ધણી તરીકે પણ ગણવામાં આવે છે. એટલે કોઈ પણ જાતનું જ્ઞાન આ શક્તિથી છૂપું હોતું નથી, અને દરેક મિનોઈ તેમજ ખાફી વિધ્યાનું જ્ઞાન તેમાં સમાયેલું હોયે છે. તેથી અજવાળાંને જ્ઞાન સાથે સંબંધ છે.

અજવાળાં વગર અંધકારમાં કુદરતની પેદાયશ જીવી શકતી નથી, પેદાયશની જીંદગીમાં અજવાળું વધારો કરે છે.

સાતમાં ફિરેસ્તામાંથી ઇથર નામનાં તત્વની શક્તિ બહાર પડે છે.

સાધારણ રીતે આપણી આંખે ઇથર જોઈ શકાતું નથી. આકાશની નજદીક આ તત્વ ફેલાઈને જગતનાં વાતાવરણમાં રહે છે. ઇથરને લીધે

સૂર્યનું અજવાળું મળી શકે છે. સૂરજનાં કિરણો પહેલે ઇથરનાં તત્વમાં ફેળાયે છે, પછી જગતનાં વાતાવરણમાં પંદરાયે છે. ઇથરનું તત્વ ગેસ કરતાં પણ શુભ્ર છે, જેથી જણાઈ શકાતું નથી.

કુદરતની પેદાયશનાં શુભ્ર, અણુદીઃ શરિર તરીકે તે સર્વે ઠંકાણે વ્યાપીતે રહે છે. માણસમાં આ બહારનાં દેખાતાં શરિર ઉપરાંત ઇથર તત્વનું અનેકું બહુ બારીક, અદ્રવ્ય શરિર માણસની દહેમાં વાસો કરે છે, આ ઇથરીક શરિરની મદદથી માણસ કુદરત તરફથી મળતી અસરો જાણી શકે છે, કુદરતમાં વહેતી જીવંત શક્તિ પહેલે ઇથરીક શરિરમાં દાખલ થાયે છે, પછી પ્રાણ તરીકે મનુષ્યનાં તંત્રના દરેક અણુઓમાં ફેળાઈ જાયે છે.

માણસની આ બહારની દેખાતી દહે, લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડી વગેરેની બનેલી છે. તેમાં લખ્ખો અણુઓ અથવા રજકણો કામ કરે છે, આ દરેક અણુમાં પ્રાણ રહેલો છે. પ્રાણને લીધે અણુઓ શરિરમાં જીવે છે, જેથી શરિરનાં બધા ભાગોમાં પ્રાણ દોડતો રહે છે. આ બાકી દહેનાં મરંજુ વેળા અણુઓમાંથી પ્રાણ શક્તિ બહાર જતી રહે છે, અને ઇથરીક શરિરમાં વાસો કરે છે.

જેથી ધર્મમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે માણસનું મરંજુ થયા પછી ચાર દહાડા સુધી તેનો જીવ તેના વસ્વાતની જગ્યા આગલ ભમ્યા કરે છે.

જરથોસ્તી ધર્મમાં પણ ચાર દહાડાની મરંજુ ક્રિયાની અગત્યતા પિછાણવામાં આવી છે, અને તે ક્રિયાઓ જરૂરની છે એમ ધારવામાં આવે છે. કારણકે તેટલા વખતમાં ઇથરીક શરિરમાંથી જીવ છૂટો થાયે છે. મરી ગયા પછી થોડા દહાડા અથવા કલાકો પછી જીવ ઇથરીક શરિરમાંથી છૂટો પડે છે, કાંઈ જીવને વધુ વખત લાગે છે અને કાંઈ જીવનું બંધન ઇથરીક શરિરમાંથી જલદી તુટે છે.

મરણ પછીની પહેલા ચાર દહાડાની ધર્મ ક્રિયાઓ જીવને ઇથરીક શરિરમાંથી છૂટો કરવામાં મદદ આપવાની છે.

જીવ જ્યારે ઇથરીક શરિરમાંથી છૂટો થાય છે, ત્યાર પછી તે ઇન્દ્રિયાનાં શરિરમાં વાસો કરે છે, અને આ દુનિયામાં તેની કીધેલી કરણીનાં પ્રમાણુ પ્રમાણુ તેની હાલત થાય છે. એટલે ઇન્દ્રિયાનાં શરિરમાં વધારે વખત અથવા થોડો વખત રહેવાનું બંધન, તેને જીવતી વેળા કીધેલાં કામો, જીંદગી ગુજરવાની નિતીરીતી, તેના વિચારો અને ખાહેશો ઉપર આધાર રાખે છે. ઇન્દ્રિયાનાં શરિરને લગતી દુનિયાનાં સાત ભાગો હોય છે. જે ભાગો એક એકથી ચઢતા પ્રકારનાં છે.

જીવ જ્યારે ચોક્કસ વખત પછી ઇન્દ્રિયાનાં શરિરનાં બંધનમાંથી છૂટો થાય છે, એટલે ઇન્દ્રિયાનાં શરિરનો પદાર્થ જીવથી છૂટો પડે છે, ત્યારે જીવ વધારે ઉપરની મિનોઇ દુનિયામાં જાય છે જેને માનસિક દુનિયા તરીકે ગણવામાં આવે છે. કોઇ જીવ ઇન્દ્રિયાનાં શરિરમાંથી જલદી છૂટો પડે છે, અને કોઇને ઘણાં વર્ષો લાગે છે.

જરથોસ્તી ધર્મમાં જણાવ્યું છે કે સારા જીવો મરણ પછી ખેસ્તમાં જાય છે, અને સાત જાતનાં ખેસ્ત ચિતારવામાં આવ્યાં છે, જેમાં ગરોથમાંન ખેસ્ત ઉંચા પ્રકારનું ધારવામાં આવ્યું છે.

માનસીક દુનિયામાં પણ ચઢ ઉતર પ્રકારનાં સાત ભાગો હોય છે, અને દરેક ભાગમાં જીવ મુસાફરી કરે છે. ઉપરનાં ભાગો ચાર, પાંચ, છ, સાત ચઢતાં પ્રકારનાં ગણાયે છે, નીચેનાં ત્રણ ભાગો ઉતરતા પ્રકારનાં ધારવામાં આવે છે.

દર એક ભાગોનો પદાર્થ વધતા અથવા ઓછા પ્રમાણમાં જીવને વળગેલો હોય છે, જે વધારે અથવા ઓછા વખતમાં જીવથી છૂટો પડીને

પોતાનાં ભાગને લગતા પદાર્થનાં તત્વમાં મળી જાય છે, અને છૂટો થયેલો જીવ વધારે ચઢતી દુનિયામાં જાય છે, એ રીતે સાતો ભાગોમાં જીવ અનુભવ લેયે છે.

જેમ આ પૃથ્વી મંડળમાં સાત સૃષ્ટીઓ છે, તેમ ઇન્દ્રિયાની દુનિયાનાં પણ સાત ભાગો છે. તેમજ મનને લગતી માનસીક દુનિયાનાં પણ સાત ભાગો છે. જીવ જેથી દુનિયામાં મુસાફરી કરે છે, ત્યાં તેને લગતા પદાર્થનું શરિર જીવને જોઈએ છે. એટલે ઇન્દ્રિયાઓને લગતી સૃષ્ટીમાં તેજ દુનિયાને લગતા પદાર્થનું ઇન્દ્રિય શરિર બનેલું હોયે છે. જીવતી વેળા ઇન્દ્રિયનું શરિર ઇથરીક શરિરમાં પંઠરાઈને રહે છે, અને તેનો થોડો ભાગ ખાકી શરિરની આજુબાજુ બહાર રહે છે. ઇન્દ્રિયાનાં શરિરને લીધે માણસ પોતાની ખાહેશો, પોતાની મરજી, જુસ્સાઓ, પસંદગી, અલગમાંની લાગણીઓ જણાવી શકે છે. આ શરિરને લાગણીનાં શરિર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, મનને લગતી માનસીક જગતમાં જીવ સુખી હાલતમાં રહે છે, કારણ કે ત્યાં તેના જુસ્સાઓ, ખાહેશોનું બળ બહાર આવી શકતું નથી. જીવે લાગણીનું શરિર ઇન્દ્રિયાઓની દુનિયાનાં ભાગોમાં છોડી દીધું છે, તેથી તે ચઢતા પ્રકારની મનને લગતી દુનિયાનો અનુભવ લેઈ શકે છે. ઇથરીક અને ઇન્દ્રિયાનાં શરિરોનાં બંધનો તુટી ગયાં છે, જેથી જીવ છૂટો થઈને ઉપલી સૃષ્ટીમાં મુસાફરી કરી શકે છે.

આ સૃષ્ટીઓ આપણી સાધારણ આંખો માટે અદ્રશ્ય છે, જીવની વેળા આપણે જોઈ અથવા પિછાણી શકતાં નથી. માત્ર ફિરેસ્તાઓ, રૂખીઓ, પ્યગંમબરો અને મિનોઇ જ્ઞાનમાં આગલ વધેલાં થોડાં માણસો પુર ભાન સાથે તે દુનિયાઓને લગતું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. આ ઉપલી આજુબીજી સૃષ્ટીઓને મિનોઇ દુનિયાઓ તરીકે ગણવામાં આવે છે. તે જગતનાં પદાર્થની ધ્વણીઓ આપણી પૃથ્વી મંડળનાં પદાર્થની ધ્વણીઓ અથવા ધ્રુજણીઓ

કરતાં ચઢતી સંખ્યાની હોયે છે. તે દુનિયાઓનો પદાર્થ આ સૃષ્ટીનાં પદાર્થ કરતાં વધારે બારીક પ્રકારનો હોયે છે. તેની સાધારણ રીતે જોઈ અથવા પિછાંણી શકાતો નથી.

જેમ વધારે ચઢતા પ્રકારની સૃષ્ટી હોયે છે, તેમ તેની બનાવતમાં વધારે બારીક પ્રકારનો પદાર્થ કામે લાગેલો હોયે છે, જેથી તેની ધ્વણીઓ પણ ચઢતા પ્રકારની હોયે છે, અને તેની સંખ્યામાં વધારો થતો રહે છે. ફિલસૂફીમાં જણાવામાં આવ્યું છે કે જીવ મરણ પછી આ મિનોઇ દુનિયામાં ફરી શકે છે. તેમ જ્યારે આ દુનિયામાં માણસ રાતની વેળા ભર ઉંઢમાં પડે છે, ત્યારે પણ તેનો જીવ તે માણસની ઇચ્છાઓને અનુસાર ઉપરની મિનોઇ જગતમાં જઈ શકે છે, અને અનુભવ લેયે છે. જે અનુભવ કોઈ વખતે સ્વપનાં મારફતે તે જાણી શકે છે, અને જગત હાલતમાં આવ્યા પછી આ બહારનાં બાકી શરિરનાં ભેગાં મારફતે તે સ્વપનાંની બાબત યાદ રાખી શકે છે.

એ રીતે કુદરતની મહાન શક્તિઓ માણસ જાતને જીવતી વેળા તેમજ મરણ પછી પણ મદદ આપે છે, અને તેનો આગલ વધારો કરે છે, જેથી માણસ જાતનાં વિચારો, લાગણીઓ, બાહ્યો વધારે ચઢતા પ્રકારની થાયે છે, અને વૃદ્ધિનાં ચઢતા તબક્કા ઉપર માણસ જાત દર પગઠયે આગલ વધે છે. ઉપલી મિનોઇ દુનિયામાં કુદરતનાં રાહબરો કામ કરે છે, અને મરણ પામેલા જીવોને વધારે ઉપરની દુનિયામાં જવાને મદદ આપે છે.

જેમ ધરમાં નીચેથી ઉપર જવા માટે દાદરની જરૂર પડે છે, તેમ વૃદ્ધિ પણ એકદમ થતી નથી, તેના ચઢત ઉતર પગઠયાં હોયે છે, અને મનુષ્યને દરએક પગઠયું કુદરતનાં કાયદા પ્રમાણે ઉપર ચઢવાનું હોયે છે, જે કામમાં જમાનાઓ વહી જાયે છે, અને કુદરતની મહાન શક્તિઓ તે કામમાં રોકાયેલી રહે છે.

Published by Mrs. Hirabai A. Tata, 141c, Cumballa Hill, Bombay
and

Printed by P. C. Appoo, at the New Art Printing Press,
12-14, Custom House Road, Fort, Bombay.
1940.

सर्वे हक स्वाधिन.

